

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии Академияи миллии
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221 -22-
40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),
Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),
Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),
Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),
Мурувватиён Джамила (д.и.ф.),
Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),
Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.),
Маликзод Анзурат (н.и.ф.),
Аламшоев Шервоншо (н.и.ф.).

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукӯров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Мучиби Меҳрлод (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Чаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садри Саъдиев (Ўзбекистон).
Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2021.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Маҷаллаи илмӣ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии
наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» -77755

Наш веб-сайт: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Редакционная коллегия:

Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.и.ф.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.),
А. Маликзод (н.и.ф.),
Ш. Аламшоев (н.и.ф.).

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2021.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных журналов
ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Ходжамурадов О. Маҷаллаи “Сухан” ва баҳси ислоҳи хат дар Эрон	5
Музофиршоев М. Наввожаҳо дар ҳуҷҷатҳои меъёри ҳуқуқии соҳаи маориф	23
Тӯраев Б. Номвожаҳои субстрати суғдӣ ва суғдӣи нав (яғнобӣ) дар топонимияи ноҳияи Варзоб	33
Кенҷазода М. Корбурди ҷумлаҳои содаи тасдиқӣ ва инкорӣ дар забони тоҷикӣ	45
Гиёев А. «Сихоҳ-ул-фурс» ва арзиши лексикографии он	56
Анварзода М. Нақши калимасозии пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний	70
Шоев Н. Тавзеҳи баъзе хусусиятҳои луғавӣ-семантикии феълҳои оростан ва перостан дар «Гаршоспнома»-и Асадии Тусӣ	82

АДАБИЁТШИНОСӢ

Қосимзода С. Баҳрагирии шеърӣ муносири тоҷик аз таҳаввули сабк дар адабиёт	96
Асозода Ҳ. Мақоми зан дар осори Алии Ҳамадонӣ	110
Раҳмонов Ҳ. Таносуби ҳақиқати адабӣ ва воқеият	117
Усмонова Г. Таъсири тариқати Нақшбандия ба гуманизми Киром	131
Маликнеъмат Г., Раҳимзода А. Заминаҳои пайдоиш ва ташаккули қисса андар қисса	145
Аҳмадова У. Қиссаи Исои Масеҳ ва шарҳи он дар “Тафсири Сурободӣ”	154
Каримова Ҳ. Хусусиятҳои мундариҷавии очеркҳои Ёрун Кӯҳзод	166

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ходжамурадов О. Журнал “Сухан” и дискуссия о реформе письменности в Иране	5
Музофиршоев М. Неологизмы в нормативных правовых актах сферы образования	23
Тураев Б. Названия согдийского и ново согдийского субстрата в топонимике Варзобского района	33
Кенчазода М. Использование простых утвердительных и отрицательных предложений в таджикском языке.....	45
Гияев А. «Сихах-ал-фурс» и его лексикографическая значимость	56
Анварзода М. Словообразовательная роль частицы «-чи» в «Воспоминаниях» Садриддина Айни	70
Шоев Н. Объяснение некоторых лексико-семантических особенностей глаголов «украшать» и «наряжать» в поэме Асадии Туси «Гаршоспноме»	82

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Косимзода С. Влияние эволюции литературного стиля на современную таджикскую поэзию	96
Асозода Х. Статус женщины в творчестве Али Хамадони	110
Рахмонов Х. Соотношение литературной правды и действительности	117
Усмонова Г. Влияние течения Накшбандия на гуманизм Киромата Маликнесмат Г., Рахимзода А. Истоки возникновения и эволюция обрамленного рассказа	131
Ахмадова У. Сказание об Иисусе и его толкование в “Комментарии Сурободи”	145
Каримова Х. Особенности содержания очерков Уруна Кухзода ...	154
	166

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 891.55.092

МАЧАЛЛАИ “СУХАН” ВА БАҲСИ ИСЛОҲИ

ХАТ ДАР ЭРОН

Хочамуродов Олимҷон

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Агарчи бо сукути Ризошоҳ ва оғози Ҷанги ҷаҳонии дувум мочарои “ислоҳи алифбо” чанд муддат хомӯш гардид, аммо бо ба миён омадани фазои демократӣ дар нимаи аввали солҳои 40-ум дар Эрон, як силсила нашрияҳои адабӣ, илмӣ-оммавие арзи вучуд карданд, ки самтгирии мутаракқӣ доштанд. Аз ҷумлаи ин нашрияҳо маҷаллаи “Сухан” бо сардабирии Парвиз Нотили Хонларӣ ва соҳибимтиёзии адабиётшиноси маъруф доктор Забеҳулло Сафо маҳсуб мешавад. Дар атрофи ин маҷалла як зумра адибону муҳаққиқони рӯшанфикру ватанпарастии дорои афкори мутаракқӣ, аз қабилӣ Содиқ Ҳидоят, Саид Нафисӣ, Содиқ Ҷӯбак, Фаридун Таваллуӣ, Эҳсони Табарӣ ва амсоли онҳо гирд омада буданд. Дар шумораҳои ин маҷалла масоили мубрами адабу фарҳанги кишвар арзёбӣ гардида, осори намоёндагони адабиёти ҷаҳон муаррафӣ мегардид. Даре нагузашта, маҷалла дар миёни қишри рӯшанфикри Эрон эътибори ҷашмгире пайдо кард ва қонуни ашхоси рӯшанфикру мутаракқӣ гардид. Ин маҷалла дар қатори дигар масоили мубрами адабиёту забони форсӣ, масъалаи ислоҳи хатти форсиро низ ба масобаи “муқаддимаи инқилоби рӯҳӣ ва таҷаддуи маънавии миллати Эрон” матраҳ менамояд.

Дар шумораи моҳи фарвардини соли 1324 ҳ.ш. (март-апрели соли 1945 м.) “Сухан” мақолаи сардабири он, доктор Парвиз Нотили Хонларӣ зери унвони “Масъалаи ислоҳи хатти форсӣ” ба ҷоп мерасад, ки дар он ба таври гузориши масъала айбу нақсҳои хатти форсӣ ва ҳадафи асосии ислоҳ ё тағйири хатро матраҳ сохта аз хонандагони маҷалла хоҳиш менамояд, ки дар ин баҳс ширкат намуда, “ақоиди худро ба мувофиқат ё муҳолифат бигӯянд”, то “натичаи собиту қатъӣ ба даст ояд” ва

“пас аз он ки асли масъала ҳал шуд”, дар марҳилаи баъдӣ роҳҳои мухталифе, ки перомуни хат пешниҳод мегардад, мавриди санчишу баррасии ҷиддӣ қарор дода, “бехтарин тариқро аз он миён” интихоб намоянд.

Дар ибтидои мақола муаллиф чунин ибрази назар мекунад: “Масъалаи ислоҳи хатти форсӣ ... яке аз масоилест, ки муддатхост зехни ислохталабони ин сарзаминро машғул доштааст” [4, 297]. Сипас таъкид медорад, ки имрӯз касе дақиқ намедонад, кай ва кӣ ба накси хатти форсӣ таваҷҷуҳ кардааст? Аз назари ӯ, ин таваҷҷуҳ аз ибтидои “ошноии эронӣ бо улуи маорифи уруӣ” возеҳтару сареҳтар матраҳ гаштааст. Аз нимаи дууми асри XIX, яъне аз Малкумхон сар карда, то ба имрӯз, ёдрас мешавад ӯ, дар ин бора рисолаҳову мақолаҳои зиёде таълиф шуда, ки дар онҳо ин масоил “ба тафсил ё иҷмол” тарҳ гардида, “накҳои хатти форсӣ” нишон дода шудааст. Муаллиф аз бозгӯии матолиби ин ҳама таълифот перомуни “ислоҳи хат” худдорӣ намуда, ба таври иҷмол эродхоро, ки тарафдорони ислоҳи хат бар хатти форсӣ гирифтаанд, як-як зикр менамояд.

Эроди аввали тарафдорони ислоҳи хат ин “надоштани аломат барои ҳуруфи мусавват” аст. Яъне дар хатти имрӯзи форсӣ дар қатори ҳарфҳо аломате (ҳарфе) барои садонокҳои кӯтоҳ вуҷуд надорад. ҳаракате, ки дар боло ва поини ҳарфҳо гузошта мешавад, таъкид медорад, доктор Хонларӣ “ба сабаби қасрати нуқта дар навиштану дар ҳуруфчинии ҷоп ба қор намеравад” [4, 298]. Дар натиҷа “ҳар калимаро ба ҷандин ваҷҳи мухталиф метавон хонд ва дарёфти талаффузи саҳеҳ аз рӯи сурати мактуби калимот на душвор, балки муҳол аст”, ёдрас мешавад муаллиф.

Эроди дигари ислохталабон марбути мушобихати ҳарфхост. Тавре ки маълум аст, дар хатти форсӣ ҳарфҳо танҳо бо нуқтаҳои худ аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ин ҷост, ки ба қавли эшон “қасрати нуқоти қори хондану навиштанро душвор мекунад ва мӯҷиби иштибоҳи хонанда мешавад” (ҳамон ҷо). Ҳамчунин эроди ба ин вобастаи онҳо ин аст, ки ҳар ҳарф дорои ҷанд шакл (дар аввалу байну охир) аст. Ва ин амр “мӯҷиби душвории таълими хатту забони форсӣ шуда ва монеи таълими

(фарогирии-Х.О.) савод” мегардад, хулоса мекунад доктор Хонларӣ.

Аз нигоҳи доктор Хонларӣ эроди муҳимме, ки ислохталабон ба хатти имрӯзи форсӣ мегиранд, бештар марбут ба қоидаи имлои он аст. Зеро ба қавли ӯ, аксаран ин қоидаи имло “аз забони арабӣ иқтибос шуда”, ки онҳо дар маҷмӯъ ба душвориҳои хат меафзояд. Барои исботи андешаи хеш, чанд мисол меоварад: “навиштани **ی** (йо) дар калимоте монанди **عیسی** ва **موسی** ва **اعلی** ва онро “алиф” хонанд”, яъне Исо, Мусо ва Аъло хонанд. Ва ё навиштани “танвини мафтӯҳ (кушода Х.О.) ба сурати “алиф” дар баъзе маврид, ба сурати “тои гирд” (**و**) дар мавриди дигар. Алифи номактуб дар калимаи монанди **اسمیل** ва аз ин қабил нукот, омӯхтани хатти форсиро чунон мушкил карда, ки ҷавонони мо, ҳатто дар донишқада низ аз омӯхтани шеваи навиштан фароғат намеёбанд. Саҳл аст, адибон низ пайваста бо ҳам баҳсу ҷадал мекунад ва мушкилоти ҳал нашуда ҳанӯз миёни эшон ҳаст” [4, 298].

Бад-ин робита, доктор Парвиз Нотили Хонларӣ ба ин ақида аст, ки “алифҳои ноқиси мо барои корҳои илмӣ ва фанни забоншиносӣ садду монеи бузургест” (ҳамон ҷо). Ба хулосаи дуруст меояд, ки лаҳҷаҳои маҳаллиро бо тамоми нозуқиҳои фонетикаш бо ин алифбо намешавад сабт кард. Танҳо он калимаҳоро ба ин хат метавон сабт кард, ки қаблан талаффузи дурусти онро омӯхта бошем, “вагар на сурати мактуби калима ҳаргиз моро ба талаффузи аслии он раҳбарӣ намекунад” (ҳамон ҷо). Аз ин рӯ, чунин натиҷагирӣ мекунад: бо ин алифбо имкони лаҳҷаҳову ғӯишҳои муҳталифи форсиро таҳқиқу сабт кардан мавҷуд нест. Барои ин кор ба дигар алифбо эҳтиёҷ аст. Гузашта аз ин, ба андешаи ӯ вожаҳои тозаворид ва исмҳои ҳосе, ки дар зиндагии рӯзмарра мавриди эҳтиёҷ аст, бо ин хат навиштану хонда намешавад. “Ноғузир бояд ё онҳоро бо ҳуруфи лотин низ сабт кард ва ё ба расми қадим, дар бораи ҳар калима фатҳаву қасраву замму сукуни аввалу сониву солису робеъро низ бояд қайд намуд. Ва ин кор мӯҷиби атлофи вақти хонандаву нависанда аст ва бо зиндагии пурмашғалаи имрӯз созгор нест” [4, 299].

Эроди муҳимми дигаре, ки тарафдорони ислоҳи хат ба хатти форсӣ доранд, ба қавли доктор Хонларӣ марбут ба қавоиди дастури забони форсист, ки ба иллати расмулхатти феълӣ аслан мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст, то перомуни онҳо баҳсҳои илмие пеш ояд. Муаллиф барои мисол, дар мавриди ҳолати фоилӣ ва мафъулии исмҳо, ҳуруф ё асвоти изофӣ дар ҳолати нидо бояд калимоти мустақил фарз шаванд ё на, ишораҳо кардааст.

Аз нигоҳи доктор Хонларӣ мушкили асосие, ки тарафдорони ислоҳи хат ҳамчун истидлоли калидӣ ироа медоранд, ин аст: “Алифбои мо бо ин ҳама душвориву нақсе, ки дорад аз оғози таҳсил зехни навомӯзро ба адами диққат ва саҳлангорӣ одат медиҳад. Зеро ки кӯдак дар хондан талаффузи саҳеҳи калимотро дар намоебаду ночор ба ҳадсу қиёсу тахмин мутассил мешавад ва ба тақриб қаноат мекунад. Ва ин шева дар рӯҳи ӯ муассир воқеъ мешаваду натиҷа ҳамин аст, ки дар миёни эронӣ диққати зехну алоқа ба сароҳату вузӯҳ (ошкор-Х.О.) чӣ дар умури зиндагӣ ва чӣ дар қорҳои илмӣ бисёр кам дида мешавад” [4, 300]. Гузашта аз ин, тазаккур медиҳад ӯ, барои миллате, ки меҳодад дар ин “дунёи пурғавғову ҳангомай” мақоми худро нигоҳ дорад, ин сифат “накси бузургест ва хатарҳои азим дар бар дорад”. Сипас чунин натиҷагирӣ мекунад: “Пас ислоҳи алифбои форсӣ на танҳо барои тасҳили омӯхтан зарурист, балки муқаддимаи инқилоби рӯҳӣ ва таҷаддуди маънавии миллати Эрон хоҳад буд” (ҳамон ҷо).

Баъд аз чунин натиҷагирӣ доктор Хонларӣ назару далоили муҳолифини ислоҳи хатро ба таври умда ироа медорад.

Эроди аввале, ки муҳолифини ислоҳи хатти форсӣ ба дифоъ аз назари хеш иброз медоранд, ба қавли доктор Хонларӣ ин ҷанбаи миллӣ доштани хатти форсист. Онҳо муътақиданд, ки хатти ҳар қавм рӯкне аз одобу русуми миллии ӯ шумурда мешавад ва тағйири он ба миллияти он қавм садама мезанад, зеро ин амр сабаби қатъи иртибот бо собиқаи таърихӣ он миллат аст. Чун хатти форсӣ беш аз ҳазор сол аст, ки миёни эронӣ маъмул асту ҳамаи “осори илмиву адабӣ ва қатибаҳову нуқушу лавҳи мақобирро бо ин хат навиштаанд” ва тарки ин хат

моро аз собиқаи таърихӣ ва миллиамон чудо мекунад ва “ин кор ба зиёни миллияту истиқлоли мост” [4, 300].

Доктор Хонларӣ эроди дувуми муҳолифини ислоҳи хатро чунин баён кардааст: чун дар Эрон лаҳҷаҳои гуногун мавҷуд аст ва бештари калимот дар ҳар як минтақа ё ноҳияи кишвар ба тарзи хос талаффуз мешавад, мунтаҳо ба сабаби он ки алифбои кунунии форсӣ “сароҳату диққат надорад” ҳамаи талаффузҳои мухталифро “ба сурати воҳид менависанд”. Агар алифбо дақиқ шавад, калимоти форсӣ дар навиштан “ба ҳасби талаффуз ашқоли гуногун пайдо мекунад ва ин амр мӯчиби ташаттут (парокандагӣ-Х.О.) ва ихтилоф миёни форсизабонон хоҳад шуд ва ваҳдати калима дар забон аз миён хоҳад рафт” [4, 301].

Масъалае, ки ба андешаи муаллифи мақола муҳолифони ислоҳи хат бар он таъя мекунанд, ин баргардони осори адабӣ ва илмӣ ба ниёгон ба алифбои ҷадид мебошад. Онҳо аз он хавфдоранд, ки таъкид мекунад доктор Хонларӣ, бо “мушкилоте, ки барои таҷдиди ҷопи кутуб ҳаст, ба ин зудӣ ин нақл сурат нагирад ва... аз ин ҳайс ба забону адабиёти форсӣ латмаи бузургу ҷуброннопазире ворид ояд” (ҳамон ҷо).

Иловатан, муҳолифони ислоҳи хат “хатти форсиро зебо ва аз осори ҳунарии зарифи миллий мешуморанд” ва таъкид медоранд, ки маҳз завқу қарихаи эронӣ буд, ки ин хатро ба мартабаи “ҳунаре бузург боло бурда” аст. Тағйири хат ҳамаи ин кӯшишҳоро барбод хоҳад дод.

Аз муҳимтарин эроди муҳолифин марбут ба қабули алифбои лотинӣ аст. Онҳо муътақиданд, ки чун дар кишварҳои Аврупуву Амрико алифбои лотинӣ маъмул аст, сабаби ягонагии алифбо роҳ барои ворид шудани луғати хориҷӣ боз хоҳад шуд. Зеро “нависанда ё мутарҷиме, ки ба забоне аз забонҳои урупоӣ ошно аст, айнаи калимоти хориҷиро бо ҳамон ҳуруфу имло ба форсӣ нақл хоҳад кард ва ин амр мӯчиби ҳаробиву фаноии забони миллии мо хоҳад шуд” [4, 302].

Охири далели қотеъи муҳолифини ислоҳи хат аз назари доктор Хонларӣ ин аст, ки агар алифбои форсӣ ноқис аст, алифбоҳои дигар низ бе нақс нест. Барои бурҳони даъвои ҳеш алифбои фаронсавӣ ва англисиро мисол мезананд, ки ҳуруфи мактуб ва ғайрималфуз бисёр аст ва аломати кофӣ барои нишон

додани ҳамаи асвот нест. Аммо ин кишварҳо дар садади ислоҳ ё тағйири алифбои худ нестанд... Пас мо низ набояд дар ин кор исрор ё ачала дошта бошем” [4, 302].

Сипас доктор Парвиз Нотили Хонларӣ ба ҳар як аз эроди мухолифини ислоҳи хатти форсӣ бо далоилу бурҳони мантиқӣ посух додааст.

Қабл аз ҳама, муаллифи мақола дар бораи миллӣ будан ё набудани хат чунин ибрози ақида кардааст: “... хат назди аксари милал ҷанбаи миллӣ надорад ва бештари эшон алифбои маъмули худро аз дигарон гирифтаанд. Ва ҳамаи алифбоҳо, ки назди милали бузургу маъруфи ҷаҳон мустаъмал аст, ба як ё чанд асл бармегардад” [4, 302]. Дар бораи хатти форсии имрӯзӣ низ чунин посух медиҳад: “аз мухтареоти эронӣ нест, чунонки “хутути паҳлавӣ ва меҳӣ низ ҳеҷ як аслан эронӣ набудааст”. Дар мавриди хатти феълии форсӣ, ки аз арабӣ гирифта шудааст, чунон ибрози андеша мекунад: “... ин иқтибос барои мо шояд бисёр судманд буда, зеро ки он рӯзгори дунёи араб буд ва дар аксари навоҳии ҷаҳони мутамаддин китобҳо бо ин забон навишта мешуд ва аз забонҳои дигар низ ҳамаи осори илмӣ ва адабиёро ба арабӣ тарҷума мекарданд ва мо бо иттиҳози алифбои арабӣ ба дунёи илму адаби он рӯз наздиктар шудему фоидаҳо бурдем” [4, 302]. Аммо имрӯз ба андешаи доктор Хонларӣ “донишу фарҳанг аз Машрик ба Урупо рафта” ва ҳуди араб мисли мо муҳтоҷи истифода аз аврупоӣ нест мебошад. Аз ин рӯ, ӯ муътақид аст, ки ба ҳар ҳол мо эронӣ он чӣ аз тамаддуни маъруф ба арабӣ гирифтаи буд, гирифтем ва баҳра бурдем, аммо имрӯз “дар он барои мо баҳраву суде нест” ва “пас аз буридани ин пайванд зиёне намебинем ва дар пайвастан ба тамаддуни комилтару олитар эҳтимол суди бештарест” [4, 303].

Дар ин андешаронии доктор Хонларӣ як нуктаро бояд дар назар дошт, ки мақолаи мазкур 75 сол қабл таълиф ёфта, арзишҳо ва милокҳо дар мавриди “тамаддуни комилу олии” Ғарб билкул аз имрӯз тафовут доштааст.

Посуҳи доктор Хонларӣ дар мавриди ихтилофи навишти калимоти форсӣ бо алифбои нав хело мантиқӣ ва дуруст аст. Ё дар оғози кор ба миён омадани сабти талаффузҳои мухталифи як вожаро инкор намекунад, аммо таъкид медорад, ки ҳамаи

мушкилот ба суди забони форсӣ тамом мешавад. Зеро моро ба таҳқиқу баҳс перомунӣ ин масъала вомедорад ва дар натиҷа пас аз қарнҳо “нахустин бор калимоти форсӣ забти дақиқ хоҳад ёфт ва ногузир яке аз анвои мухталифи талаффузи як калимаро ба унвони талаффузи фасеҳ қабул хоҳем кард. Пас ҳамин парокандагӣ мӯҷиби ҷамъият ва вайронӣ мояи ободӣ хоҳад шуд” [4, 303].

Масъалаи душвории баргардони китобҳои қадимро ба алифбои ҷадид муаллифи мақола иллати асосии сарфи назар кардан аз тағйир ё ислоҳи алифбо намеҳисобад. Муътақид аст, ки барои рафъи ин мушкил ва мушкилоти дигаре, ки пеш хоҳад омад, бояд ҷораву роҳе ҷуст. Ҳамин қадар мусаллам аст, ки идома медиҳад ӯ – “ин кор агарчӣ душвор бошад, муҳол нест ва бо пешбини лозим ва нақшаи дуруст метавон аз ӯҳдаи он баромад” [4, 303].

“Зебоии хатти форсиро низ наметавон далели ҳифзи он донист, - менависад ӯ, - зеро ҷунон ки маълум аст, зебоии хутут амри эътиборист”. Баъдан тавзеҳ медиҳад, ки ҳар хатте зишту зебо дорад ва барои аҳли завқ маҷоли ҳунарнамоӣ ҳаст. Аз ин рӯ, ҳунари хаттотии гузаштагон ва катибаҳо мисли осори дигари ҳунари ҳифз ва нигоҳдорӣ мегардад.

Дар бораи хатари сарозер шудани калимоти хориҷӣ дар забони форсӣ ба иллати гузаштан ба алифбои лотинӣ, ки муҳолифини ислоҳи хат яке аз далоили раднопазири худ меҳисобанд, доктор Хонларӣ онро хатари бузурге намеҳисобад ва ҷавобаш санҷида ва мантиқист. Ӯ муътақид аст, ки алифбои ҷадиди форсӣ ҳеҷ гоҳ сад дар сад монанди яке аз алифбоҳои аврупоӣ нахоҳад шуд. Зеро ба таносуби овозҳо ва ҳарфҳои забони форсӣ аломатҳои ба ин алифбо илова ё сохта мешавад. Дар сурате, ки касе бо бесаводӣ ё нодонӣ, таъкид медорад ӯ, калимаи хориҷиро “ба ҳамон сурати аслии дар форсӣ бинависад аз қабилӣ ғалатҳост, ки имрӯз ҳам бисёре аз нависандагони каммоя мекунад ва бояд эшонро роҳнамоӣ кард” [4, 304].

Дар мавриди нақси алифбоҳои дигар, ки охири далели муҳолифини ислоҳи хат аст, доктор Хонларӣ ҷунин посух медиҳад:

Ин далел барои ислоҳи хат барои мо баҳона шуда наметавонад, зеро миллатҳои аврупоӣ имрӯз дар фарҳангу дониш аз мо хело пеш рафтаанд. Сатҳи бесаводӣ дар он кишварҳо ба нисбати Эрон хело поин аст ва ислоҳи алифбо барои онҳо камтар ғоида дорад. Аммо барои мо, тазаккур медиҳад доктор Хонларӣ, ғоидааш аз зиёнаш бештар хоҳад буд. “Ва моро дар таъмили (фароғии-Х.О.) савод ва тарвиҷи дониш, ки бисёр муҳтоҷи онем, кӯмак хоҳад кард” [4, 304].

Дар интиҳои мақола доктор Хонларӣ ҳадафи хешро аз таълифи ин матлаб чунин хулоса мекунад:

“... муроди мо дар ин ҷо тарҳи масъала буд, то дигарон, хосса аҳли фан ақоиди худро ба мувофиқат ё муҳолифат бигӯянд ва ин даъво тай шаваду натиҷае собиту қатъие ба даст ояд. Ва албатта пас аз он ки асли масъала ҳал шуд, бояд дар бораи ҳатти тоза гуфтугӯ кард ва роҳҳои мухталиферо, ки пешниҳод кардаанд санҷид ва беҳтарин тариқро аз миён баргузид” [4, 305].

Тавре ки мулоҳиза шуд, мақола ҳамчун тарҳи масъала барои иброи андеша ва гуфтумони аҳли назар, ба вижа қоршиносону забоншиносон нигаронида шуда, то аз ин баҳсҳои тӯлонӣ натиҷаи солиме ба даст ояд.

Дар шумораи хурдодмоҳи 1324 (май-июни 1945) “Сухан” мақолаи дигари доктор Хонларӣ зери унвони “Дар бораи ислоҳи ҳатти форсӣ” мунташир шуд, ки як навъ посухест ба гуфтугӯҳо ва баҳсҳое, ки перомони ислоҳи хат баъд аз мақолаи аввалини муаллиф дар шумораҳои баъдӣ маҷаллаи “Сухан” ба нашр расидааст.

Дар ибтидои мақола муаллиф иттилоъ медиҳад, ки мақолаи дар шумораи фарвардинмоҳи “Сухан” перомони ислоҳи ҳатти форсӣ мунташир шуда, гуфтугӯҳоеро барпо кард. Назарҳо мухталифанд ва онҳое, ки муҳолифанд бештар “муносиб набудани замони ҳозирро” баҳона мекунанд ва “дар ин боб ҳомӯш” будани моро хосторанд, ёдрас мешавад муаллиф. Чун аз миёни ин мақолот ва изҳори андешаҳои муҳолифини ислоҳи хат, аз нигоҳи доктор Хонларӣ мақолаи доктор Маҳдаӣ, устоди донишқадаи адабиёт, “тарҷумони болиғи афкори ин гурӯҳ” махсуб мешудааст, аз ин рӯ, онро ба ҳайси маҷмӯи андешаи муқарризини мақолааш мавриди таҷзияву таҳил қарор медиҳад.

Муаллиф баён медорад, ки агарчӣ ба ин мақола “чамъе посух доданд”, аммо ӯ салоҳ донистааст, зимни посух ба эродҳои доктор Маҳдавӣ ба ҳамаи муҳолифони ислоҳи хат ҷавоб дода бошад.

Доктор Хонларӣ тазаккур медиҳад, ки муҳолифон барои дифоъ аз хатти форсии кунунӣ чун “роҳи истидлоли ақлию мантиқиро” баста диданд, “хостанд аз тариқи эҳсосот бо мо муқобила кунанд” [4, 307]. Ва нависандаи “мақолаи “Ислоҳи хат”-ро ба таноқузгӯӣ мансуб доштанд” [4, 307]. Гӯё доктор Хонларӣ бо пешниҳодаш дар баробари дифоъ аз забони форсӣ дар мавриди тағйири хатти форсӣ “сангдилӣ” кардааст, ки он як навъ таноқузи назар маҳсуб мешавад.

Доктор Хонларӣ ба ин эрод чунин посухи муаллал додааст: “... миёни ин ду назар таноқузе нест, балки тавофуқи комил ҳаст. Забони форсиро азиз дорем, зеро ки имрӯз бунёни миллияти мо бар он аст ва аз тағйир ё ислоҳи хатти форсӣ гуфтугӯ мекунем, зеро ки ба гумони мо ба ин васила метавон забони форсиро аз инҳидом (нестӣ - Х.О.) нигоҳ дошт ва дар тавсияву тақмили он кӯшид” [4, 307].

Сипас муаллиф ба шеваи истидлоли доктор Маҳдавӣ, ки гуфтааст: “азизон боиси иззату ҳурмати мутааллиқони худ низ ҳастанд”, чунин истидлоли тамсилӣ меоварад, бад-ин мазмун, ки ҳеҷ оқиле қасони ҳудро дар ҳонаи меросии аз таҳкурсияш ҳаробшуда ба хоҳири он ки “аз мутааллиқоти азизони ман аст” нигоҳ намедорад.

Нуктаи дигаре, ки доктор Маҳдавӣ ба қалам овардаасту “баъзе дӯстони фозил”-и доктор Хонларӣ ба забон гуфтаанд, “муносиб набудани замони ҳозир барои тарҳи ин гуна матлаб” мебошад. дар навбати ҳеш доктор Хонларӣ чунин суолгузорӣ кардааст: “Чаро ин замон муносиб нест ва замони муносиб кадом аст?”. Худаш тавзеҳ медиҳад: “Агар иҷрои ин гуна ислохотро мегуфтанд, шояд то ҳадде пазируфтани буд, зеро аз ҳукуматҳое, ки дорем наметавон интизор дошт, ки дар роҳи ислоҳоти иҷтимоӣ қадаме бардоранд... Аммо тарҳи матлаб чӣ монанд ва чӣ зараре дорад?” [4, 307]. Баъдан таъкид медорад: “Ҳосса, ки матлаб илмисту муҳтоҷи тааммуқу баҳси бисёр аст ва қоре нест, ки бо як гуфтугӯи муҳтасар битавон дар бораи он

тасмим гирифт...” (ҳамон ҷо). Аз ин рӯ, ба андешаи муаллиф, аҳли ғазлу адаби кишвар на аз рӯи одату эҳсосот, балки аз роҳи ақлу илм дар ин баҳс ворид шаванд. На, баҳонаҷӯӣ кунанд, ки тарҳи ин масъала боиси “тафарруқи (ҷудоии - О.Х.) ҳавос ва таъйиди ташаттут (афзоиши парокандагӣ - О.Х.) дар раӣ” мешавад.

Дар зимн меафзояд, ки дар ҳар давра замон дар ҷомеа як силсила масоили муҳим вучуд дорад. Аз ин рӯ, менигорад доктор Хонларӣ: “Дар назари мо масъалаи ислоҳи хат низ монанди ҳар масъалаи муҳими адабию илмӣ ва иҷтимоӣ дар ҳар замон қобили тарҳ аст ва дар ин боб ҷои тааммул нест, зеро касоне бояд ба баҳс дар ин гуна умур бипардозанд, ки қорашон ин аст ва вазифае, ки дар иҷтимоӣ ба уҳдаи эшон вогузоштаанд, ҷузъи он нест” [4, 308].

Агар мо, тавре ки дӯстони мо мепиндоранд, тазаккур медиҳад, муаллиф, рӯи ин “гуфтугӯ сарпӯш” гузорем, магар масъала аз байн меравад? Ҳеҷ ғоҳ не, таъкид медорад ӯ, ҳамеша дар ҷомеа афроде пайдо мешаванд, ки “масоили муҳимро, хоса агар ба зохир осону пурсадо бошад, василаи худнамоӣ ва ҷоҳталабӣ мекунад”. Дар сурате, ки аҳли фан бо ғурури хеш дар ибтидо онҳоро нодида мегиранд, аммо “рӯзе ин бемоягон ғурсате меёбанд ва ба қудрате мутавассил мешаванд ё ғавғои эшон дар ҳукумате носолех муассир мешавад ва майдон ба дасти эшон меафтад” [4, 308].

Дар идома, доктор Хонларӣ барои исботи андешаи хеш аз валвалаи “порсисозиву порсибозӣ”-и солҳои 30-юми кишвараш мисол меоварад. Шиори “порсии пок” ё ба қавле “порсисозиву порсибозӣ олати худнамоии ҷамъе аз бемоягон буд”, ки ба ин қори хеш ранги ватанпарастӣ медоданд ва “ҳукумати собиқ, ки барои иҷроии мақосиди худ ба тазохуроти ватанпарастона муҳтоҷ буд, ин шеваро барои мақсуди хеш муносиб дид ва Фарҳангистон” сохт. Фарҳангистон ҳам мисли қорхонае мутобиқи “амру муқаррарот” ҳафтае ба миқдори муайяне маҳсул, яъне вожаҳои “порсии сара” тавлид медод, ки оқибаташ он ҷӣ шуд “дидем” таъкид мекунад, муаллиф. Аҳли фан низ дар он замон “матлабро муҳим нашумурданд ва нодурустиву зиёни

ин кор ё роҳи рости онро, чунон ки бояд, нишон надоданд” (ҳамон ҷо).

Дар мавриди масъалаи ислоҳи хат бошад, чун дар он замон аксари “зиммодорони вақт” муҳолифи он буданд, Ризошоҳро қонё кунониданд, ки изҳори назарҳо перомуни ислоҳи хат танҳо ба салоҳияти Фарҳангистон вогузор шавад. Ин моддаро дар Асосномаи Фарҳангистон дарҷ карданд. Чун дар он даврон Фарҳангистон машғули “луғатпароканӣ” буд, дар ин боб назаре изҳор накард ва аҳли фан низ аз тарс хомӯш монданд. Сипас тазкор медиҳад: “Имрӯз, ки он қадар озодӣ ҳаст, то битавон дар масоили илмию адабӣ баҳс кард. Агар худро канор бикашем, хатари он ҳаст, ки фардо қудрате солаҳ ё носолаҳ ба тариқе дар ин боб тасмиме бигирад ва кор нопухтаву ноқис анҷом ёбад ва он гоҳ таассуф суде надоста бошад” [4, 309].

Инчунин доктор Хонларӣ таваҷҷуҳи муҳолифину мувофиқони ислоҳи хатро ба он маътуф медорад, ки мавзӯи баҳс ин нест, ки хатти форсӣ ноқис аст ё нест ва оё хатти беҳтару комилтар барои навиштани забони форсӣ метавон ёфт ё на? Аз он ҷӣ тасаввур мешавад, матлаб фаротар аз он аст. Ин масъала ба як гуфтугӯ тамом намешавад ва бояд перомуни он баҳсҳои густарда ва доманадоре ба роҳ андохта шавад. Аз ҷумла, таъкид медорад ӯ, қабл аз ҳама, бояд рӯшан сохт, ки мушкilotи тағйир ё ислоҳи хат чист ва ҷӣ гуна метавон аз уҳдаи рафъи онҳо баромад? Оё салоҳ он аст, ки ҳамин хатти феълиро ислоҳ ва нақсҳои онро рафъ кунем ё алифбои дигаре ихтироъ намоем ва ё яке аз алифбоҳои маъмулии дунёро қабул намоем?

Дар зимн ёдрас мешавад, ки ин масоил танҳо бо машвараву баҳсу таҳқиқи ҳамаҷонибаи аҳли фан, забоншиносону коршиносони риштаи филологӣ ҳаллу фасл шуда метавонад, на ҳизбҳову ҷамъияту иттиҳодияҳо. Солимфикрона таъйид мекунад: “Ҳақиқат он аст, ки тағйири хат барои миллате монанди эронӣ, ки аз як тараф собиқаи фарҳангии дурахшону мумтад (тӯлонӣ - О.Х.) дорад ва аз тарафи дигар, ҳанӯз натавонистааст китоби луғат ва дастуре комилу дуруст барои забони худ фароҳам биёварад, кори осоне нест ва зиёнҳои бисёр мумкин аст, дар пай дошта бошад. Ҳанӯз миқёсу мизоне барои талаффузи калимоти форсӣ дар даст нест” [4,310].

Дар зимн ӯ перомуни масъалаи дар забони форсӣ бинобар хатти арабиасос то ҳол мавҷуд набудани талаффузи воҳиди вожағони форсӣ мутобиқи меъёри забони адабии форсӣ хело муфасссал таваққуф намудааст.

Аз ҷумла, перомуни мавҷуд набудани талаффузи ягонаи меъёрии калимаҳо суҳан гуфта, ишора мекунад, ки вожаҳои форсӣ дар манотиқу навоҳии Эрон ба ҳар тариқе талаффуз мешаванд ва сабти саҳеҳи онҳо аз рӯи фарҳангҳои ноқиси қадимӣ, ки дар байни онҳо низ ихтилоф аст, низ ғайриимкон аст. Калимаҳои арабӣ ҳам дар забони форсӣ ду тарзи талаффуз дорад: яке талаффузи асли арабии онҳо ва дигар талаффузи маъмулии он, ки удабо онро талаффузи омиёна меҳонанд. Бо хатти феълӣ, ки ҳаракат ҷузъи ҳуруф нест, ин тафовутро намешавад дар навишт дарк кард. Дар сурате, ки ёдрас мешавад доктор Хонларӣ, ҳаракатро ҷузъи ҳуруф қарор диҳем, ҳар калима талаффузҳои гуногун пайдо мекунад ва ҳар кас вожаро ба тавре ки ҳудаш талаффуз мекунад, менависад, ки ихтилофотеро байни забони Техрон ва шаҳрҳои дигар ба вучуд оварда, иртиботи фарҳангиро мушкил мекунад. Пас ночор бояд яке аз лаҳҷаҳои забони форсиро меъёр қарор дод ва талаффузи саҳеҳи онро сабт кард, то сармашқ қарор гирад. Аммо кадом лаҳҷаро ба ин манзур меъёр қарор дод? Ин матлаб, таъкид мекунад муаллиф, ҷойи баҳс аст ва тоза оғози қор аст, зеро дар як шаҳр ё ноҳия гоҳе талаффузи баъзе аз калимот яксон нест ва гузашта аз ин, бисёре аз вожаҳои забони адабӣ чун дар зиндагии рӯзмарраи мардум ба қор намеравад, наметавон талаффузи онро аз мардум бипурсид. Ин ҳама мушкилотро бар ҳилофи ақидаи муҳолифон, тағйири хат эҷод намекунад, балки маҳз тағйири хат “парда аз рӯи он бармедорад”. Аз ин ҷост, ки доктор Хонларӣ бо сароҳат изҳор медорад: “Бояд донист, ки ин нақси бузурги форсист, ки зери сояи хатти ноқиси феълӣ парвариш ёфта ва чун аз он ғофилем, то кунун дар пайи рафъаш барнаёмадаем, тағйири хат моро ба он мутаваҷҷеҳ месозад ва водор мекунад, ки чорае барои ин нақс бичӯем. Кори душвор аст, аммо муҳол нест ва ба баҳонаи душворӣ наметавон аз ҳар иқдоми лозиму муфиде чашм пӯшид” [4, 310].

Тавре ки мулоҳиза шуд, доктор Хонларӣ мушкилоти мавҷуди забони форсиро, ки дар сурати тағйири хат бармало мегардад, хело муҳаққиқона ва мантиқӣ ироа дошта, ҳалли онро низ пешниҳод кардааст.

Дигар аз ҳароси муҳолифони ислоҳи хат марбут ба баргардони осори гузаштагон ба хатти ҷадид мебошад.

Посуҳи доктор Хонларӣ низ ба он хело мантиқист. Аввалан, ин корро мо - эронӣён худамон бояд анҷом диҳем. Аз ин “ҳама китоб”- мегӯяд ӯ, теъдоди андакаш мавриди эҳтиёҷи аксарияти мардум аст, ки дар муддати кӯтоҳе мешавад ба хатти нав баргардониду чоп кард. Ва боқиро “ба тадриҷ, аммо аз рӯи назму нақша ва диққати кофӣ бояд нақл кард” (4, 311]. Ӯ муътақид аст, ки дар сурати гузаштан ба алифбои нав, албатта, “хатти феълӣ ғавран мансӯх намешавад”. То муддате он дар паҳлуи алифбои ҷадид дар мадрасаҳои мутавассита ба истилоҳи имрӯзи эронӣён дабиристонҳо омӯзонда мешавад. Инчунин, таъкиди ҷиддии муаллиф рӯи он нукта аст, ки пеш аз он ки алифбо тағйир дода шавад, бояд аз тарафи ҳайати мутахассисони солеҳ як фарҳанге “дасткам шомили луғати маъмулу лозим... таҳия шавад ва дар дастраси умум қарор гирад”, то мушкилоте эҷод нашавад.

Муаллифи мақола ҳамчунин ба он нукта ишора мекунад, ки “баъзе аз донишмандон метарсанд, ки осори адабии форсӣ, ки ҳанӯз ҷопу мунташир нашудаду дар ғӯшаву қанор назди афроди миллат ҳаст, ба сабаби тағйири хат ва ошно набудани насли оянда бо онҳо аз миён биравад, мисли нобудии “осори гаронбаҳои адабиёти паҳлавӣ”. Ба ин ҳароси донишмандон доктор Хонларӣ, тавзеҳи саҳеҳ медиҳад. Ӯ мутазаққир мешавад, ки аз ин пешомад набояд тарсид, зеро вазъи имрӯзии мо бо он давра хело тафовут дорад. Ҳангоме ки “хатти паҳлавӣ мансӯх шуд, мазҳаби қадими эронӣён низ аз миён рафта буд ва хатти ҷадид бо мазҳаби тоза омад ва одобу русум дигаргун шуд” [4, 311]. Афроде, ки бо он хат ошно буданд, яъне мӯбадону дабирони сосонӣ тард шуданд ва ин осор дигар харидор надошт. Гузашта аз ин, таъкид мекунад доктор Хонларӣ, дар он замон мисли имрӯз таҳқиқоти бостоншиносӣ, донишқадаҳои адабиёту марокиси илмӣ-таҳқиқотӣ ва амсоли он вучуд надошт.

Дар зимн, изҳор медорад, ки “агар аз рӯи нақшаи дақиқе даст ба кор бизанем, муддатҳо тӯл хоҳад кашид, то хатти феълӣ назди умум мансух шавад. Аммо дар риштаҳои адабӣ ва донишқадаи адабиёт ҳамеша ин хатро бояд омӯхт...” (4, 312]. Яке аз вазоифи асосии шогирдони дар ин ришта таҳсилкунанда “ёфтани нусхаҳои қадим ва нақли онҳо ба хатти ҷадид хоҳад буд”. Ва бо як итминон чунин таъкид медорад:

“Метавон умедвор буд, ки вараке аз осори адабӣ, ки аз ҷиҳате барои забону адабиёт ва миллати Эрон арзиш дошта бошад, аз миён наравад, балки дақиқтару беҳтар ҳифз шавад.” (ҳамон ҷо).

Дар бораи қабули алифбои нав, доктор Хонларӣ ироа медорад, ки дар ҳилоли баҳси ислоҳи хат се ақида матраҳ аст, ки ҳар се бо ҳам ихтилоф доранд. Як гурӯҳ муътақиданд, ки ҳамин алифбои феълӣ нигоҳ дошта, бар он аломатҳои ҳамчун ҳарфҳо барои садонокҳои кӯтоҳ илова карда шавад, то иртибот бо гузашта қатъ нагардад.

Ба иртиботи пешниҳоди ин гурӯҳ, доктор Хонларӣ чунин изҳори назар кардааст:

“Афзудани аломати тоза ба хат ва тасарруф дар расмӯхатти феълӣ, ба тавре ки аз як ду намунае, ки то кунун пешниҳод шуда истинбот мешавад, хатте аҷиб ба вучуд меоварад, ки ҳеҷ ба ин хат шабеҳ нахоҳад буд. Ва касоне, ки онро омӯхта бошанд, наметавонанд аз кутуби қадим истифода кунанд. Ба илова, ин хат боз комил нахоҳад буд ва бисёре аз маоиби хатти кунунӣ, монанди навишта шудан аз рост ва фаровонии нуқтаву дандона ва пайвастагиву ҷудоии ҳуруф ва теъдоди ашқоли ҳар ҳарф ба ҷои худ мемонад ва тоза бо ин ҳама айб, хатте хоҳем дошт, ки моро бо ҳеҷ як аз марокизи маданияти дунё марбут нахоҳад сохт...” [4, 312].

Гурӯҳи дигар бар он ақидаанд, ки зикр мекунад доктор Хонларӣ, чун имрӯз алифбое бе айб нест, пас агар бино бошад хат тағйир ёбад, бояд ҳудамон “алифбое комилу беайб” ихтироъ кунем, “то дигарон ҳам аз мо биёмузанд”. Доир ба пешниҳоди ин гурӯҳ андешаи доктор Хонларӣ ин аст, ки чун “аз рӯи ин назар ҳам то кунун тарҳҳои пешниҳод шуда, ки бештари ашқоли ҳуруф ба лотинӣ мемонад” [4, 313]. Сипас илова мекунад: “... агар

умедворем, ки ихтирои мо чашми ҷаҳонро хира кунад ва ҳамаи милали дунё ... ба иттифоқ алифбои ҷадиди моро бипазиранд, гӯё орзуи кӯдакона дорем. Пас боз мо бо алифбои беназири ... худ танҳо мемонем ва он иртиботи фарҳангие, ки ба василаи мушорикат ё мушобихат дар алифбо мумкин аст миёни мо ва миллатҳои бузурги ҷаҳон ҳосил шавад, аз миён меравад...” [4, 313].

Сипас илова мекунад: “Агар хостем алифбои худро тағйир диҳем, ҳамон роҳро пеш бигирем, ки бисёре аз миллатҳои осӣёӣ ва урупой рафтаанд, яъне ба таносуби асвоти забони худ аломати хаттиро, ки акнун назди аксари милали бузурги дунё маъмул аст, қабул кунем ва барои асвоти хоси форсӣ, ки дар забонҳои дигар нест, аломатҳое аз ҳамон хат ё мутаносиб бо он қарор диҳем” [4, 313].

Аз ин нуқтаи назар доктор Хонларӣ бо пешниҳоди гурӯҳи сеюм, ки тарафдори қабули алифбои лотинӣ ҳастанд, мувофиқ аст, аммо бо назардошти чанд нуқтаи зерин:

Аввалан, доктор Хонларӣ бар ин ақида аст, ки қабули алифбои дигар ҳарчанд ба назар содаву осон менамояд, аммо дар асл қори хело душвор ва заҳматталаб аст. Ин қори як-ду нафар нест, балки андешаву орои чандин гурӯҳро тақозо мекунад ва дар иттиҳози тасмим аҷалаву шитобзадагӣ ба қор намеравад.

Сониян, муаллиф ба он нуқта ишорат мекунад, ки қабули аломатҳои хатти лотинӣ барои овозҳои форсӣ “муҳтоҷи иттилоӣ қомил аз фунуни мухталифи забоншиносӣ ва нуқтаҳои борик дар ин амр ҳаст, ки дар назари қасоне, ки аҳли фан нестанд, муҳим қилва намекунад ва ҳол он ки қамолӣ аҳаммиятро дорост.” [4, 314].

Аз ин рӯ, муътақид аст, ки барои қабули алифбои нав лозим аст, то “маҷмае аз донишмандон ташкил шавад, ки дар он уламои мутахассис дар риштаҳои забоншиносӣ ва илмуласвот (фонетика-О.Х.) ва ошноён ба илми лаҳҷашиносии эронӣ ва уламои сарфу наҳви форсӣ ва забонҳои ҳиндуаврупой ва шояд мутахассисони дигар гирд оянд...” [4, 314]. Ҳамчунин пешниҳод мекунад, ки дар сурати зарурат донишмандони маъруфи хориҷиро, ки қориди қор ҳастанд, метавон даъват қард, то асосӣ

кор аз “ҳамон оғоз чунон матин” сохта шавад ва дар амал мушкилоте пеш наояд”.

Ба андешаи доктор Хонларӣ муҳимтарин қисмати кор “таҳияи тарҳе комилу дақиқ барои иҷрои” он маҳсуб мешавад. Бад-ин манзур ӯ муътақид аст: “Агар нақшаи матину дурусте дар миён набошад ва ихтилофи раӣу ташаттути фикр дар ин амр буруз кунад, кор душвор хоҳад шуд ва зиёнҳои бисёр хоҳад дошт. Ва ҳол он ки аз рӯи дастури муайян метавон душворихоро дар муддати кӯтоҳ аз миён бардошт ва зарарҳое, ки мутасаввир аст, ба ҳубӣ ҷилавгирӣ кард” [4, 314].

Дар интиҳои мақола доктор Хонларӣ тарафдорон ва муҳолифони тағйири хатро даъват менамояд, ки баҳсро перомуни “ин нуқот” ба роҳ андозанд, то “ҳақоик ошкор гардад ва ҳама як раӣ шавад аз ихтилоф аз миён бархезад” ва “натиҷаи дурусту судманд аз ин гуфтугӯ ба даст биёяд” [4, 315].

Тавре ки аз афкори андешаи ироагардидаи муаллифи мақолаҳо рӯшан мегардад, доктор Хонларӣ ислоҳи хатти форсиро воҷиб медонад, аммо таъкид медорад, ки ин кор пеш аз ҳама омодагии ҷиддии илмиро меҳаҳад, ки он бидуни аҷалаву шитобзадагӣ, бо дарки табиати забони форсӣ ба тадриҷ сурат гирад. Мунтаҳо дар қадами аввал, баҳси илмӣ ва ҷиддие перомуни тарҳи масъала ба роҳ монда шавад, то заминаҳои илмӣ ва назарии ин ислоҳ ба вуҷуд ояд.

КИТОБНОМА

1. Деххудо А. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Иборат аз ду ҷилд / А.Деххудо. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1385. – 3255 с. [Бо алифбои арабиасос].
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Таҳти таҳрири М.Ш.Шукуров ва дигарон. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 950 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / Таҳти таҳрири М.Ш.Шукуров ва дигарон. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 950 с.
4. Хонларӣ Парвиз Нотил. Ҳафтод суҳан. Ҷ.2. / Парвиз Нотил Хонларӣ. – Техрон: Тус, 1377. – 404 с.
5. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди I / Парвиз Нотил Хонларӣ. – Техрон: Катиба, 1365. – 415 саҳ.
6. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди II / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Техрон: Катиба, 1365. – 408 с. [Бо алифбои арабиасос].

7. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди III / Парвиз Нотили Хонларӣ. – Техрон: Катиба, 1365. – 495 с. [Бо алифбои арабиасос].

МАҶАЛЛАИ “СУХАН” ВА БАҲСИ ХАТ ДАР ЭРОН

Дар ин мақола ташаббуси доктор Парвиз Нотили Хонларӣ ҳамчун сардабири маҷаллаи илмӣ ва адабии “Сухан” дар тарҳи масъалаи ислоҳи хатти форсӣ ба масобаи “муқаддимаи инқилоби рӯҳӣ ва таҷаддуди маънавии миллати Эрон” мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар шумораи аввали соли 1945 маҷаллаи “Сухан” доктор Хонларӣ мақоллаеро зеро унвони “Масъалаи ислоҳи хатти форсӣ” ба ҳайси тарҳи масъала бо зикри айбу нақсҳои алифбои форсӣ ба манзури ислоҳ ё тағйири хат баҳсеро ба роҳ меандозад ва аз хонандагон хоҳиш мекунад, то дар ин баҳс ишрокат намоянд.

Доктор Хонларӣ дар мақолаи ҷамъбастии дигарани, ки дар шумораи моҳи июни 1945 дар ҷамон маҷалла зеро унвони “Дар бораи ислоҳи хатти форсӣ” ба ҷоп мерасад, зимни посухи муфассали илмӣ ва мантиқӣ ба муҳолифони ислоҳи хат тазаккур медиҳад, ки чунин иқдоми муҳим бояд мӯҳтотона бо барномарезии давлатӣ ва маишварати оммаи васеъ, марҳала ба марҳала ва бидун зӯриву таҳмил амалӣ гардад.

Калидвожаҳо: Хонларӣ, “Сухан”, хатти паҳлавӣ, алифбои форсӣ, илмуласвот, ислоҳи хат.

ЖУРНАЛ “СУХАН” И ДИСКУССИЯ О РЕФОРМЕ ПИСЬМЕННОСТИ В ИРАНЕ

В этой статье подвергается анализу инициатива доктора Парвиза Натела Хонари, главного редактора известного литературно-научного журнала «Сохан» (Слово) в организации на страницах этого журнала научной дискуссии о необходимости реформы персидской письменности, с целью «духовной революции и интеллектуального возрождения иранской нации».

В первом номере за 1945 года журнала «Сохан» доктор Ханлари под заголовком «Проблемы реформы персидского письма» в рамках постановки вопроса опубликовал статью с критикой о недостатках и трудностях персидского алфавита, с целью обсуждения необходимости реформы персидской письменности.

Доктор Ханлари в другой своей статье в июньском номере журнала «Сохан» под названием «О реформе персидской письменности», где подводит итоги полемики сторонников и противников проведения реформы, давая четкие научно-аргументированные ответы

противникам реформы, подчеркивает, что этот архиважный вопрос должен всесторонне обсуждаться общественностью, а его внедрение должно быть поэтапным, и не принудительно-насильственным.

Ключевые слова: Ханлари, «Сохан», изменение письма, персидский алфавит, фонетика, язык пехлеви.

THE JOURNAL OF "SUKHAN" AND WRITING REFORM DEBATE IN PERSIA

This article analyzes the initiative of Dr. Parviz Natel Honari, editor-in-chief of the well-known literary and scientific journal "Sukhan" (Word), in organizing a scientific discussion on this journal about the need of reforming the writing of persian, with the aim of "spiritual revolution and intellectual revival of the Iranian nation." In the first edition of Sukhan in 1945, Dr. Khanlari have published an article under the title of "Problems of the Reform of Persian Writing system", and criticizing the shortcomings and difficulties of the Persian alphabet and invites all scientists to the discussion of Persian script reform.

Dr. Khanlari, in June edition of in Sukhan journal, in another article "On the Reform of the Persian Written Language", where he summarizes the polemics of supporters and opponents of the reform, gives clear scientifically reasoned answers to opponents of the reform. There he emphasizes that this crucial issue should be comprehensively discussed in the public and its implementation should not force violent.

Key words: Khanlari, Sukhan, Pahlavi writing system, Persian alphabet, phonetics, script reform.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хочамуродов О. – д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикӣ Институти технологияи Тоҷикистон, @-mail: khojamurod@mail.ru тел. (+992) 915 05 4664

Сведения об авторе: Ходжамурадов О. – д.ф.н., профессор кафедры таджикского языка Технологического университета Таджикистана. @-mail: khojamurod@mail.ru тел. (+992) 915 05 4664

About the author: Khojamuradov O. – Doctor of Phil., Professor of the Tajik Language Department of the Technological University of Tajikistan, @-ail: khojamurod@mail.ru тел. (+992) 915 05 4664

**НАВВОЖАҲО ДАР ҲУЧЧАТҲОИ МЕЪЁРИ
ҲУҚУҚИИ СОҲАИ МАОРИФ**

*Музофиришоев Маҳмадалишо
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Тавре ки маълум аст, яке аз роҳҳои мувофиқ ва дар айни замон зарурии ғанӣ ва васеъ кардани таркиби луғавии забон пайдошавии вожаҳои нав дар он мебошад. Дар охири садаи XX ва ибтидои асри XXI ба шарофати соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушду пешравии илму техника ва технология дар ҷаҳон дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди наवвожаҳо дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти шахс: иқтисодиёт, илм, сиёсат, санъат, мусиқӣ, мӯд ва ғ. пайдо шудаанд.

Тамоюлҳои муосири таълим, пешравиҳо ва навовариҳо дар сохтори муассисаҳои таълимии Тоҷикистон, технологияҳои нави иттилоотӣ боиси пайдоиши воҳидҳои луғавии нав, аз ҷумла истилоҳот, дар системаи маориф шудаанд. Пайдоиши воқеиятҳои нав дар раванди таълим ва тарбияи муосир омӯзиш ва пажӯҳиши онҳоро талаб мекунад, зеро дар ин замина бояд хусусиятҳои воҳидҳои нави луғавии соҳаи маориф дар забони муосири тоҷикӣ муайян ва муқаррар карда шаванд. Аз ин рӯ, моро зарур аст, ки ба ҷиҳати маъноии наввожаҳои соҳаи маориф жарфтар мурур намоем.

Аз рӯи усули ташаккул калимаҳои нав бо се роҳ сохта мешаванд: калимасозӣ, тағйири маъно ва иқтибос [6, 32]. Ин қоида ба тавлиди истилоҳот низ дахл дорад, аммо, чунонки аз тафтишу таҳқиқи пешакии мо бармеояд, истилоҳот, хосатан истилоҳоти мансуб ба соҳаи маориф, ғолибан бо роҳи иқтибосшавӣ ба вуҷуд омадаанд.

Баъди қорӣ гардадани низоми таълими кредитӣ ва созмон ёфтани Маркази миллии тестӣ (ММТ), ки ҳамчун падидаҳои муосир маънидод мешаванд, дар забони тоҷикӣ вожаҳои нав пайдо шудан гирифтанд. Азбаски падидаҳои нави номбаршуда аз таҷрибаҳои бисёрсолаи кишварҳои Ғарб, ба мисли Амрико ва Британиё, гирифта шуда буданд, истилоҳоти марбутатаи онҳо низ

асосан аз забони англисӣ иқтибос мешуданд ва ин раванд имрӯзҳо ҳам ҷараён дорад.

Дар забоншиносии ҷаҳон навроҷаҳо роҳи нутқ мешуморанд, зеро аз рӯйи қоидаҳои ҷории марказҳои забоншиносии Русия ва Аврупо калима то дар фарҳангҳо (луғатҳои тафсири, тарҷумавӣ, соҳавӣ ...) дарҷ нагардидааст, моли забон ҳисоб намеёбад. Сабаби шояд дар он бошад, ки дар кишварҳои Ғарб, хусусан дар Фаронса, Олмон, Британиё, Русия, луғатномаҳо зуд-зуд тадвин ва таълиф мегарданд ва вожаи навроҷагардида, агар ба баъзе қабатҳои услубии забон роҳ ёфта, мустақимал гашта бошад, дар ин луғатҳо ғайран зикр мегардад.

Дар Тоҷикистон вазъият ин гуна нест. Калима мумкин аст, ки ҳама зуд аз доираи маҳдуди як соҳа ё услуб баромада, ҳатто умумистеъмол шавад, аммо аз сабаби дер таълиф гардидани фарҳангҳо, ҳосатан луғатномаҳои тафсири, он даҳсолаҳо чун «навроҷа» – роҳи нутқ мемонад. Аммо, ба назари мо, аз сабаби он ки ин вожа ба қабатҳои услубии забон роҳ ёфта, мавриди истеъмоли аксар гардидааст, пас бояд моли забон шумурда шавад. Чунонки вожаи «кредит», ки дар баробари ҷорӣ гардидани низоми кредитӣ маъруф шуда буд, ба ҳамин ҳодиса муроҷеҳ шудааст, ки поёнтар дар мавриди таҳлили ин вожа муфасссалтар хоҳем гуфт.

Ҳамин тариқ, ба сабаби инкишоф ва рушди соҳаи маорифи Тоҷикистон дар забони тоҷикӣ калима ва истилоҳоти нави марбути ин соҳа ба вуҷуд меоянд ва аксари онҳо ба забони матбуот ва махсусан ҳуҷҷатнигории соҳаи номбурда, роҳ меёбанд. Инак, дар ин мақола тасмим гирифтем, ки то ҳади имкон луғоти мавриди назарро мавриди таҳлилу баррасии луғавӣ-маъноӣ қарор диҳем.

Таҳқиқро аз калимаи «кредит» оғоз мекунем. Вожаи мавриди назар дар ФТЗТ (2008, 2010) ва Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ (2006) сабт нашудааст. Ҳол он ки дар Русско-таджикский словарь (1985) аз русӣ ба тоҷикӣ чунин тарҷима гардидааст: кредит м 1. *фин.* қарз, насия, кредит...(С.419).

Ин ҷо калимаи «кредит» аз тарафи муаллифи ин мақола бо зерхат ишора шуд, яъне дар забони тоҷикии даврони Шӯравӣ ин вожа дар истеъмол будааст, аммо дар замони таълифи

луғатномаҳои баъдина калима аз назари дастандаркорон – муаллифони он фарҳангҳо дур афтодааст. Ба ҳар ҳол калима имрӯз ҳамчун истилоҳи соҳаи маориф мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

1 кредит- воҳиди ифодакунандаи сарфи меҳнат ва вақт ба 1 соати академии қорҳои аудитории донишҷӯён дар як ҳафтаи давраи академӣ қорбар мебошад. Давраи академӣ (семестр) 16 ҳафтаи таълимиро дарбар мегирад [8, 5]:

*Бо мақсади амалишавии қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2016 №19/24 «Дар бораи тасдиқи Низомномаи низоми **кредитии** таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мутобиқи банди 13-и Низомномаи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №145) **ФАРМОИШ МЕДИҲАМ**: 1. Қарори мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2016 №19/24 «Дар бораи тасдиқи Низомномаи низоми **кредитии** таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди амал қарор дода шавад (Замима мегардад).*

*Дар шароити ҷаҳонишавии таҳсилот дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии ҷумҳурий татбиқи низоми **кредитии** таҳсилот ба миён омадааст (Омӯзгор, №14, 05. 04.2018).*

Таҳсилоти низоми кредитӣ бо худ мафҳумҳои навро овард, ки номи аксари онҳо дар шакли ибора зохир шудааст. Ин мафҳумҳоро чӣ гуна, ки дар «Низомномаи низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба қор рафтаанд, айнан бо ҳамон тартиб оварда таҳлил мекунем:

Тақвими академӣ (Academic Calendar) – ҳуҷҷатест, ки дар он давраҳои ташкил ва гузаронидани ҳафтаҳои ташкилӣ (муаррифии фанҳои интиҳобӣ, бақайдгирии донишҷӯён), ҳафтаҳои таълими назариявӣ, қабули имтиҳонҳои фосилавӣ (рейтингҳои 1 ва 2) қарои нимсолаҳои тирамоҳӣ ва баҳорӣ, сессияҳои имтиҳонӣ (зимистона ва тобистона), таҷрибомӯзиҳо ва таътил (зимистона ва тобистона) дар соли таҳсил бо нишон додани рӯзҳои истироҳат ва идҳо дарҷ меёбанд.

Давраи академӣ (Term – давраи муайян, нимсола) – давраи муайяни таҳсил, ки аз тарафи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ муайян гардида, вобаста ба он маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия карда мешаванд. Миқдори ҳафтаҳои таълими назариявӣ дар як давраи академӣ (Term) вобаста аз таҷрибаи ҷаҳонӣ ба даст овардани таҳсилоти олии касбӣ ва бо назардошти хусусиятҳои миллӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ 16 ҳафтаро дарбар мегирад. Ба ибораи дигар, як нимсола аз соли таҳсил ё дар забони гуфтугӯӣ «семестр» ном дорад.

Фанҳои интихобӣ (ё фанҳои элективӣ) – гурӯҳи фанҳои таълимие, ки барои самт (ихтисос)-ҳои амалкунандаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар асоси алтернативӣ ва дархости кордиханда пешниҳод карда шуда, аз ҷониби донишҷӯ вобаста ба хоҳиши ӯ интихоб карда мешаванд.

Барномаи кори фан (Syllabus – дар луғатҳо «noun. барнома, конспект, нақша, ҷадвал» тарҷума шудааст) - ҳуҷҷати асосии таълимию методие мебошад, ки дар он таснифоти фанни таълимӣ, мақсад, вазифаҳо ва мазмун мухтасари он, мавзӯ ва давомнокии машғулиятҳои дарсӣ, мавзӯҳои кори мустақилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор, намунаи супоришҳо барои кори мустақилонаи донишҷӯён, саволномаҳои тестӣ, рӯз ва вақти гузаронидани машварат, талаботи омӯзгор нисбат ба азхудкунии барномаи таълимии фан, меъёри баҳогузорӣ, ҳолҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҷаримаҳои барои иҷрои тамоми шаклҳои корҳои таълимӣ, номгӯи адабиёти ҳатмию иловагии истифодашаванда, ҷадвали гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ, санҷишҳои ҷорӣ ва имтиҳонҳои фосилавӣ, имтиҳонҳои ҷамъбасти, рақами телефон ва суроғаи электронии омӯзгор дарҷ меёбанд.

Кори мустақилонаи донишҷӯён (КМРО ва КМД), – ҳамчун амали донишҷӯён дар ҷодаи мустақилона азхуд намудани барномаи таълимии фан аз рӯйи мавзӯҳо ва супоришҳои алоҳида пешбинӣ шуда, аз ҷониби муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (кафедра) бо адабиёти таълимию методӣ ва дастурҳо пурра таъмин гардонида мешавад. Кори мустақилонаи донишҷӯён дар шакли супоридани тестҳо, реферат, муаррифи (презентатсия)-и маводи ҷамъоваринамуда, дифои кор (лоиха)-

ҳои курсӣ, ҳисобот оид ба таҷрибаомӯзӣ иҷро карда шуда, аз тарафи омӯзгор баҳогузорӣ карда мешавад.

Низоми ҳолдӣ-рейтингӣ – низоми марҳила ба марҳила (дар рафти гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ, иҷрои супоришҳои хонагӣ, корҳои мустақилона (КМРО ва КМД), супоридани имтиҳонҳои фосилавӣ) чамъ овардани ҳолҳо аз тарафи донишҷӯён ва дар ин асос ба имтиҳони чамъбасти иҷозат гирифтани онҳо мебошад. Миқдори умумии ҳолҳо барои иҷозат гирифтани ба имтиҳони чамъбасти бояд на камтар аз 25 ҳол муқаррар карда шавад. Дар асоси ҳолҳои бадастовардаи донишҷӯён ифодаи ададӣ ва ҳуруфии дараҷаи азхудкунии барномаҳои таълимӣ, сатҳи донишандӯзӣ ва натиҷаи фаъолияти таълимии онҳо муайян карда мешавад.

Имтиҳони фосилавӣ (рейтинг) - шакли назоратест, ки бо мақсади муайян намудани дараҷаи марҳилавии азхудкунии барномаҳои таълимӣ дар давоми ҳар як давраи академӣ ду маротиба дар ҳафтаҳои 8-ум ва 16-ум гузаронида мешавад. Имтиҳони фосилавӣ аз рӯи фанҳое, ки дар нақшаи таълимии фардии донишҷӯён дарҷ ёфтаанд, тибқи чадвали тасдиқгардида аз ҷониби омӯзгорони фаннӣ қабул карда мешавад.

Имтиҳони чамъбасти - ҳамчун шакли ниҳоии назорат аз рӯи дараҷаи азхудкунии барномаҳои таълимӣ тибқи талаботи нақшаҳои таълимии самт (ихтисос)-ҳои амалкунандаи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои ҳар як давраи академӣ дар баробари ба охир расидани ҳафтаҳои таълими назариявӣ, тибқи фармоиши ректор баргузор карда мешавад. Имтиҳони чамъбасти бо истифода аз технологияи иттилоотӣ (компютер) аз ҷониби комиссияе, ки ҳайати онро ректори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ таъин менамояд, гузаронида мешавад. Шакли назорат дар низоми кредитии таҳсилот имтиҳон мебошад.

Апеллятсия - амалест, ки бо мақсади муайян намудан ва ислоҳи баҳогузориҳои ғайриобъективона ба дараҷаи донишандӯзӣ донишҷӯён гузаронида мешавад.

Триместр - ҳамчун семестри иловагии таълими назариявӣ ва супоридани имтиҳонҳо муайян карда шуда, дар як соли таҳсил ду маротиба - дар давраҳои таътили зимистона (моҳҳои январ-феврал) ва тобистона (моҳҳои июн-июл) гузаронида мешавад. Ба он донишҷӯёне, ки дар давраи сессияи асосии имтиҳонотӣ

(зимистона ва тобистона) аз фанҳои таълимӣ дорои қарзҳои академӣ гардидаанд, пас аз рухсатии академӣ ё хориҷ барқарор шудаанд, аз як муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба муассисаи таҳсилоти олии касбии дигар интиқол гардидаанд, аз як ихтисос ба ихтисоси дигар гузаштаанд (ҳангоми аз рӯйи нақшаи таълимӣ пайдо шудани фарқият) ва донишҷӯёне, ки холи миёнаи бадастоварда (ОРА)-и онҳо аз меъёри муқарраршуда паст аст, роҳ дода мешаванд. Машғулиятҳо дар триместр мувофиқи натиҷаҳои давраи академӣ ва қарорҳои комиссияи барқароркунии интиқоли муассисаи таҳсилоти олии касбӣ гузаронида мешаванд.

Таҷрибаомӯзӣ - ҳамчун ҷузъи муҳими иҷро намудани талаботи нақшаи таълимӣ аз рӯйи самт (ихтисос) муқаррар карда шуда, бевосита дар давоми соли таҳсил ташкил ва гузаронида мешавад. Барои дарёфти дараҷаҳои гуногуни таҳсилот (бакалавр – мутахассис, магистр) тибқи талаботи нақшаҳои таълимии дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ амалкунанда ташкил ва гузаронидани таҷрибаомӯзиҳои таълимӣ, саҳроӣ, истеҳсоли, пешаздипломӣ, омӯзгорӣ (барои ихтисосҳои равияи омӯзгорӣ) пешбинӣ карда мешавад.

1 соати академӣ - ҳамчун воҳиди ифодакунандаи вақтест, ки донишҷӯён дар давоми он фарогири 50 дақиқа машғулиятҳои фаъол ва 100 дақиқа корҳои мустақилона (аз ҷумла 50 дақиқа кори мустақилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор) мегарданд.

1 кредит- воҳиди ифодакунандаи сарфи меҳнат ва вақт ба 1 соати академии корҳои аудитории донишҷӯён дар як ҳафтаи давраи академӣ баробар мебошад. Давраи академӣ (семестр) 16 ҳафтаи таълимиро дарбар мегирад.

Истилоҳи дигаре, ки низоми нави таҳсил тавлид намуд, калимаи «**тест**» мебошад, ки аллакай ба қатори калимаҳои умумиистеъмол дохил шудааст. Дар ФТЗТ «тест» ҳамчун моддаи тафсир ба кор нарафтааст, аммо дар шарҳи калимаи «озмуна» истифода шудааст:

ОЗМУНА нав. آزمونه 1. ҳар яке аз саволҳо ва маҷмӯи пурсишҳо, ки яке аз онҳо дуруст мебошад, тест. 2. имтиҳон, санҷиш [13, 21].

Аммо, чунон ки ба ҳамагон маълум аст, вожаи «озмуна» то ба имрӯз дар ягон соҳа мавриди истифода қарор нагирифтааст.

Дар луғати тарҷумавии англисӣ-тоҷикӣ вожаи «тест» чунин маънидод шудааст:

Test *пойп.* имтиҳон, санчиш, озмоиш; меъёр, андоза; маҳак; кори санчишӣ; *тиб. хим.* тадқиқот, муоина, таҷзия; сипарча, зирех (-и ҳайвонҳои бесутунмӯҳра); *комп.* test case мавриди озмун.

Дар соҳаи маориф калимаи «тест» ба маънои аввалаш «имтиҳон, санчиш, озмоиш» ҳамчун истилоҳ ба кор меравад:

Дар сурати дастрас нашудани барномаи махсуси компютерӣ дар санчишҳои фосилавӣ ва имтиҳонҳо санчиши **тестҳо** аз ҷониби омӯзгорон дастӣ ба амал бароварда мешавад.

Истилоҳи мазкур дар шакли сифат низ зиёд ба кор бурда мешавад:

*Муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонад имтиҳони дохилиавиро ба тариқи **тестӣ** ё анъанавӣ дар мувофиқа бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намояд.*

*Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аввал имтиҳони хаттӣ (диктант ё нақли хаттӣ) ва баъд имтиҳони **тестӣ** ё анъанавӣ гузаронида мешавад.*

Вақтҳои охир таълими фосилавӣ дар системаи маориф васеъ паҳн шуда истодааст. Дар забони соҳаи маориф калимаҳои нави бо технологияҳои ин навъи таълим алоқаманд пайдо шуданд. Ба инҳо лексемаҳои вебинар, веб-квест, маводҳои видеой, видео, синфи интернетӣ, муҳити виртуалии таълимӣ, синфхонаи виртуалӣ, донишгоҳи виртуалӣ, курси фосилавӣ, мисоли омӯзишӣ, ҳолати омӯзишӣ, технологияи ҳолатҳо, мураббигӣ, омӯзиши электронӣ, китоби электронӣ ва ғайра дохил мешаванд. Асосан инҳо калимаҳои мебошанд, ки дар асоси иқтибос аз забони англисӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба таъйин ва таҳлили наввожаҳо дар соҳаи маориф нишон дод, ки айни замон дар ин соҳа раванди ташаккули калимаҳои нав ҷараён дорад. Ба ҳайси истилоҳ вожаҳои нави соҳаи маориф асосан дар забони ҳуччатҳо (низомнома, қарор, фармоиш ва ғ.) мавриди истеъмол қарор гирифтаанд.

Умуман, истилоҳҳо ва калимаҳои марбут ба соҳаи маориф, ки дар забони адабии тоҷикӣ дар давраи ду даҳсолаи охири

садаи XX ва ду даҳсолаи аввали садаи XXI нав зухур кардаанд ва имрӯз ҳам ин раванд ҷараён дорад, хеле зиёданд. Аз ин рӯ баррасии ҳамаҷонибаи ин наввожаҳо дар ҳудуди як мақола аз имкон берун аст. Ин мавзӯ бояд дар доираи васеи таҳқиқоти луғатшиносӣ мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор гирад.

КИТОБНОМА

1. Бердиева Т. Тағйироти маънои калимаҳо дар забони тоҷикӣ/ Т. Бердиева // Мактаби советӣ. – 1979. – № 10. – С. 24-26.
2. Брагина А. А. Неологизмы в русском языке: пособие для студентов и учителей / А. А. Брагина. – М., 1973. – 322 с.
3. Зоҳидов А. Калка ва баъзе масъалаҳои калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик. А. Зоҳидов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1985. – С. 27-30.
4. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷилди I. – Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
5. Музофиршоев М. О. Наввожаҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ, рисола /М. О. Музофиршоев – Душанбе: ЕР-графф, 2013. – 172 с.
6. Музофиршоев М. О. Омилҳои воқеии пайдоиши наввожаҳо дар забони адабии муосири тоҷикӣ / М. О. Музофиршоев // Паёми ДМТ. –№3 (67) –2011. –С.382-386
7. Назарзода С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода – Душанбе, 2003. – 148 с.
8. Низомномаи низоми кредитии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 25 с.
9. Ҷӯраев Ғ., Фатхуллоев С. Луғати калима ва истилоҳоти нав /Ғ. Ҷӯраев, С. Фатхуллоев – Душанбе: Ирфон, 2003, – 192с.
- 10.Русско-таджикский словарь: С. Д. Арзуманов, Х. А. Ахрори, М. Бегбуди и др.; Под ред. М. С. Асимова. — М.: Русский язык, 1985. — 1280 с.
11. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1988.– 135 с.
- 12.Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон: Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – АС1. – 951с; Ҷ 2. – 948с.
- 13.Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Мураттибон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. – Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.; Ҷ. 2. – 945 с.

**НАВВОЖАҲО ДАР ҲУЧЧАТҲОИ МЕЪЁРИ
ҲУҚУҚИИ СОҲАИ МАОРИФ**

Тамоюлҳои муосири таълим, пеиравиҳо ва навовариҳо дар сохтори муассисаҳои таълимии Тоҷикистон, технологияҳои нави иттилоотӣ боиси пайдоиши воҳидҳои лугавии нав дар системаи маориф шудаанд. Пайдоиши воқеиятҳои нав дар раванди таълим ва тарбияи муосир омӯзиши ва пажӯҳиши онҳоро талаб мекунад, зеро дар ин замина бояд хусусиятҳои амали воҳидҳои нави лугавии соҳаи маориф дар забони муосири тоҷикӣ муайян карда шаванд.

Мақола ба омӯзиши ва тавсифи хусусиятҳои маъноии наवвожаҳое, ки дар соҳаи маориф дар давраи ду даҳсолаи охири садаи XX ва аввалҳои асри XXI ҳамчун истилоҳот ба вуҷуд омадаанд, баҳшида шудааст. Дар мақола дар асоси як қатор лугатҳои тоҷикӣ ва фарҳангҳои тафсири истилоҳоти нав маънидод ва таҳлил гардидаанд. Азбаски баъзе аз истилоҳоти нав дар лугатҳо сабт нашудаанд, муаллиф маъно ва мавқеи онҳоро дар забони адабии муосири тоҷикӣ муқаррар ва таҳлил намудааст.

***Калидвожаҳо:** семантика; неологизатсия; неологизмҳо; лугати соҳаи таълим; иқтибос; таълими фосилавӣ.*

**НЕОЛОГИЗМЫ В НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТАХ СФЕРЫ
ОБРАЗОВАНИЯ**

Современные тенденции в образовании, прогресс и нововведения в структуре учебных заведений Таджикистана, новые информационные технологии привели к появлению новых лексических единиц в системе образования. Возникновение новых реалий в процессе современного образования требует их изучения и исследования, поскольку на этой основе необходимо определить особенности функционирования новых лексических единиц в современном таджикском языке.

Статья посвящена исследованию и описанию семантических особенностей неологизмов, используемых в сфере современного образования. В работе на материале ряда словарей таджикского языка восстанавливается история образования лексем (тьютор, вебинар, тестор, лэпбук, веб-квест, кейс, коучинг и др.), дается описание особенностей их функционирования в таджикском языке и возможностей сочетаемости, определяются направления в их семантическом развитии. В связи с тем, что многие новообразования данной сферы не зафиксированы в лексикографических источниках, в

статье вносятся уточнения в семантику новых слов, указывается их точные значения.

Ключевые слова: семантика; неологизация; неологизмы; лексика образовательной сферы; заимствование; дистанционное обучение.

**NEOLOGISMS RELATED TO “EDUCATION”
IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE**

Modern trends in education, progress and innovations in the structure of educational institutions in Tajikistan, new information technologies have led to the emergence of new lexical units in the education system. The advent of new realities in the process of modern education requires their study and research, since on this basis it is necessary to determine the characteristics of new lexical units of education and their adaptation in the modern Tajik language.

The article focuses on analysing the semantic peculiarities of the Tajik neologisms related to education which appeared at the last decades of XX-XXI centuries. Using the some Tajik language lexems and etimological dictionaries the authors examines the etymology of some lexemes (like tutor, webinar, mentor, labbook, web-quest, case, coaching etc.) and describes the peculiarities of their operation in Tajik language and compatibility, and also identifies the trends of their semantic development. Many of related neologisms are not described in lexicographical sources, so the paper clarifies the semantics of new words and tries to identify their exact meaning.

Ключевые слова: semantics, process of word borrowing, neologisms, education lexicology, borrowings, distance learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Музофиршоев М. – дотсенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишони: Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 935-26-47-25. E-mail: mamad61@mail.ru

Сведения об авторе: Музофиршоев М. – доцент кафедры современного литературного таджикского языка Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: mamad61@mail.ru. Тел: (+992) 935 26 47 25.

About author: Muzofirshoev M. – Tajik National University, the docent of the department of modern Tajik literary language. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: mamad61@mail.ru. Tel: (+992) 935 26 47 25.

**НОМВОЖАҲОИ СУБСТРАТИ СУҒДӢ ВА СУҒДИИ НАВ
ДАР ТОПОНИМИЯИ НОҲИЯИ ВАРЗОБ**

Тураев Б. Б. (Бузургмехр)

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Агар дақиқ назар кунем ва сари ҳар номвожаи ҷуғрофӣ жарфтар ва амиқтар тафаккур ва тадаббур намоем, номвожаҳои ҷуғрофӣ худ ченаки мушаххаси муайянкунандаи худудҳои интишори ин ё он забон махсуб меёбанд. Зеро ба ҳеҷ омил ва ё сабаби худ ба худ як ном аз як макон ба макони дигар ва аз як мавзеъ ба мавзеъи дигар ва аз як минтақа ба минтақаи дигар намегузарад. Номвожаҳои ҷуғрофиро асосан соҳибони забон номгузорӣ меkunанд ва гоҳо номҳоро аз як минтақа ба минтақаи дигар ва аз як мавзеъ ба мавзеи дигар «мекӯчонанд», яъне бошандагони мавзеу макон одатан вобаста ба мутобиқати мавзеи нав бо мавзеи қаблӣ номҳои мавзеъҳои аслии худро ба макони нави кӯчбастаи худ низ мекӯчонанд. Масалан, мардуми Водии Яғноб ва мардуми Кӯхистони Мастҷоҳ баъди муҳоҷиркунии иҷбории замони Шӯравӣ бархе аз номҳои деҳаҳо ва мавзеъҳои аслии худро ба мавзеъҳои зисти нави худ кӯчондаанд.

Ағлаби номвожаҳои ҷуғрофии мавзеу маҳалҳои ноҳияи Варзобро, ки аслан шомили Водии таърихии Ҳисор буда, байни силсилакӯҳҳои Водии Ҳисор (Чағониёни қадим ва қадимтар аз он худудҳои Бохтар буд) доман паҳн кардаанд, низ вожаҳои субстрати (бунёдӣ, бумӣ, таҳҷой) суғдӣ ва суғдии яғнобӣ ташкил медиҳанд.

Агар номвожаҳои ҷуғрофии суғдии музофоти ноҳияи мазкур, яъне Варзоб донашумор мебуданд, мумкин буд, ки оид ба таърихи пайдоиши ин номвожаҳои ҷуғрофии «омада» дигаргуна мулоҳиза шавад. Аммо теъдоди хеле зиёди топоним ва микротопонимҳои суғдиасли музофоти ноҳияи Варзоб (ва дар баробари ин минтақаи Ромит) касро ба фикр ва мулоҳизаи амиқу дақиқ водор мекунад, ки чӣ тавр метавонад аксари номи деҳаҳо ва аз ҷумла мавзеъу маҳалҳо ва рӯду чашмаҳо, кӯҳу камарҳои ноҳияи Варзоб (ва дар баробари он минтақаи Ромит) суғдӣ ва суғдии яғнобӣ бошанд. Ин пеш аз ҳама далели он аст, ки худуди

густариши забони суғдӣ нисбат ба *барраси ҷойномҳо (топонимҳо)* яке аз масъалаҳои мубрами илми забонишиносии муосир маҳсуб ҷуғрофияи аслии он, ки муҳаққиқони пешин ишора кардаанд, хеле фарохтар буда, то умқи марзҳои Водии Ҳисор (Ҷағониён), яъне марзҳои ноҳияи Варзоб ва минтақаи Ромитро фаро гирифтаанд.

Аз рӯи тахмину андешаҳои муҳаққиқон М.С. Андреев, С.И. Климчитский, О.И. Смирнова, А.Л. Хромов, М.Н. Боголюбов, В.А. Лившиц, О.О. Маҳмадҷонов, Г.Б. Луре ва муаллифи ин сатрҳо яғнобиёни деҳаҳои суғди яғнобизабони Гароб, Зуманд, Сафеддорак, Тағоб, дараи Харангон ва баъзе деҳаҳои қисмати болооби рӯди Кофарниҳони минтақаи Ромит, деҳаи Дараи Яғнобиҳо дар асрҳои XVI-XVII ба мавзеҳои деҳаҳои номбурдаи музофоти Варзоб аз водии Яғноб кӯч бастаанд. Мо қомилан ба ин андешаву тахминҳои муҳаққиқони варзидаи русу тоҷик ва эроншиносии ҷаҳон мувофиқем. Аммо суоле пеш меояд ва қасро ба андеша водор мекунад, ки таърихи пайдоиши номвожаҳои ҷуғрофии суғдии мавзеу маҳал, кӯҳу пушта, рӯду ҷашмаҳову деҳаҳои воқеъ дар ноҳияи Варзоби Панҷхок, Сиёма, Беғар, Инғар, Зоғар, Варзоб, Дамовант, Шовғар, Ғусғарф, Пуғусе, Тақоб, Сафеддорак, Вармоник, Пшамбе, Зуманд, Порут, Пошум, Пичандар ва ғайра, ки аз доираи ин мавзӯ берунанд, мансуби кадом давра ва кадом асру замонанд? Дар баробари ин ақсари номҳои мавзеу маҳал ва деҳаҳои дараи Ромит низ суғдианд. Танҳо ин ҳукми одилона метавонад қаме ба ин масъалаи норавшан рушанӣ андозад, ки қабл аз кӯчбандии қисме аз яғнобиёни Водии Яғноб ба мавзеҳои деҳаҳои Гароб, Зуманд, Сафеддорак ва Куктеппа, Дараи ноҳияи Варзоб мардуми бумии бисёре аз деҳаҳои ноҳияи Варзоб, ҳосатан мардуми деҳаҳои қадқадди сохили рӯди Варзоб (дараи Варзоб) ва сохилҳои рӯди Тағоб (дараи Тағоб) ва умқи тангноҳои ин дара аз қадим суғдизабон будаанд. Яъне ҳудуди интишор ва густариши забони суғдӣ хеле васеъ ва аз ҷуғрофиёи аслии он низ берун будааст. Арзи вучуд доштани номвожаҳои хеле қадимаи суғдии деҳаҳо ва мавзеу маҳалҳои кӯҳӣ, рӯду ҷашмаҳои суғдии ноҳияи Варзоб (ва низ минтақаи Ромит) худ ҳар як муҳаққиқро водор ба он мекунад, ки ба фикр фуру раваду ин ҳукмро бароварда бошад, ки ҳудуди густариш ва нуфузи забони суғдӣ фарохтар аз ҷуғрофиёи

густариши он, хатто то ба умқи марзҳои Водии Чағониёни Қадим, яъне водии Ҳисори имрӯза – марзҳои қад-қадди дарёи Варзоб, дараи Тағоб ва соҳилҳои шохобҳои руди Тағоб ва низ қисмати болооби Кофарниҳони рӯди минтақаи Ромит будааст.

Як лаҳҷаи ба тасодуф дар ҳисори қуллаҳои бузурги кӯҳҳои азими Водии Яғноб (байни силсилакуҳҳои Зарафшон – аз Шимол ва қаторкӯҳҳои Водии Ҳисор – аз Ҷануб) боқимондаи забони суғдӣ – забони суғдии нав ё суғдии яғнобӣ, ки то кунун дар водии Яғноб арзи вучуд дорад, аз ҷониби ҳамсоиягони ин водӣ ва баъдан аз ҷониби сокинони ин водӣ номи забони яғнобиро гирифтааст, яъне номи водӣ ба номи забони аслан суғдии сокинони водии мазкур гузашта шудааст, то андозае ба мо имконият медиҳад, ки теъдод аз номвожаҳои ҷуғрофии субстрати суғдии музофоти ноҳияи Варзоб маънидод карда шаванд.

Бо «кумак»-и забони суғдии водии Яғноб ниёзмандии мо дар маънидоди номвожаҳои ҷуғрофии субстрати суғдии ноҳияи Варзоб таҷрибаи аввал нест.

Ҳанӯз муҳаққиқони варзидаи риштаи илми эроншиносии шӯравӣ В.А. Лившиц, О.И. Смирнова, А.А. Фрейман ва падари илми таърихнигории муосири тоҷик академик Б. Ғафуров дар солҳои 30-юми асри гузашта қайд кардаанд, ки ба шарофати «кумак»-и забони суғдии яғнобӣ гиреҳи бисёре аз муаммоҳои сарбастаи бозёфтҳои хаттии асноди суғдии Кӯҳи Муғ кушода шудааст.

Дар марзҳои музофоти ҳудуди ноҳияи Варзоб номвожаҳои ҷуғрофии зерини субстрати суғдӣ вучуд доранд (ва ногуфта намонад, ки дар баробари он топонимҳое, ки дар мақолаи ҳозир баррасӣ мегарданд, боз дар навбати худ ҳар як аз ин деҳаҳои номи суғдидоштаи ин ноҳия дорои микротопонимҳои муайяни суғдӣ мебошанд, ки дар паҳнои марзҳои ҳар як аз деҳаҳои мавриди назар номгузорӣ шудаанд, ки аз доираи ин пажӯҳиш берун буда, гирдоварӣ ва таҳлилу баррасии онҳо таҳқиқоти густурдаи ояндаи забоншиносиро меҳаҳад).

Ғароб [Garāb] номи деҳаи аҳолинишин; шакли дурусти аслии ин номвожаи суғдӣ **γarāp/γarāp(p)a** (Ғароп//Ғароп(п)а) буда, баъдан дар натиҷаи ҳодисаи метотеза (тағйирёбии овозӣ ва ҷойивазкунии ҳарфҳо) шакли Ғаробро гирифтааст, яъне вожа

шакли талаффузи тоҷикиро гирифтааст. Вожаи мазкур вожаи мураккаб буда, аз ҷузъҳои маънодори суғ. <γr, γr, - кӯх ва >р- об ташкил ёфта, маънои “об аз кӯх”, “оби кӯх” ва «рӯди кӯхӣ», яъне “рӯди аз кӯх ҷорӣ”-ро дорад. Вожаи мазкур маънои “кӯх”-ро дорад ва дар матнҳои суғдӣ низ дар ҳамин шаклу маъно ба назар мерасад: суғ. <γr, γr, аз форс.бос. garī [1, 137-138; 3, 419] Вожаи γar дар забонҳои қадимаи эронӣ, аз ҷумла авестой ба сурати garī, сакоӣ-хутанӣ ба гунаи ggarī ва афғ. γar (Яғн.тексты, 1957,256) ба маънои “кӯх” ба кор мерафта ва меравад, ки калимаи “гора”-и русӣ низ аз ин ҷо маншаъ гирифтааст. Масалан, дар ҶИ Афғонистон кӯҳе бо номи Спингар мавҷуд аст, ки маънои “кӯҳи мрамрин, кӯҳи мрамрини сафед”-ро дорад [4,95].

Номи деҳаи аслан яғнобинии Гароб аз номи рӯди кӯҳии назди деҳа гирифта шудааст. Муқоиса – Гаров (Garāw) – номи мавзеъ ва гидроним (номвожаи ҷуғрофӣи вобаста ба об) дар минтақаи Кӯлоб.

Панҷхок [Panjxāk] – номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати шимолу ғарбии музофоти Зидии ноҳияи Варзоб. Деҳаи мазкур дар соҳили чапи рӯди Майхӯра воқеъ аст. Номвожаи ҷуғрофӣи мазкур калимаи мураккаб буда, аз шумораву исм сохта шудааст. Шакли дурусти номвожаи ҷуғрофӣи мазкур ба таври зайл аст: Панҷхок аз суғдӣ **pñxāk = pñxāk**

Ҳарду ҷузъи вожа маънодор буда, ҷузъи аввал panč – шумораи панҷ аст ва ҷузъи дуюм мансуби исм буда, ҷузъи маънодори суғдӣ аст. Аз суғдӣ **γāγ => xāx => xāk** – чашма, дар ав.хох, вах. **xāk**, яғн., шуғ. хац – об, **xāk** – чашма шакл гирифтааст. Маънои пурраи топоним (гидроним) панҷ чашма (панҷчашма) аст. Номи деҳа аз номи чашмаҳои назди деҳа гирифта шудааст. Аҳолии деҳаи мазкур тоҷикзабонанд. Муқ. шакли туркишудаи номвожаи ҷуғрофӣи суғдӣ Панҷхок дар Қирғизистон – Бишкек//Бишкек//Бешкек –панҷ об, панҷ чашмаи пуроб; ҷузъи кек шакли тағйирёфта, яъне метотезашудаи вожаи суғдӣ **xāk** ва **=> xāx** ва **xāk** чашма аст.

Зоғар [Zāγar//Zāwγar//Zāuγar] номи мавзеъ ва номи деҳаи аҳолинишин, дар ҷамоати Варзоб-Қалъа. Вожаи мазкур номвожаи мураккаб буда, аз ду ҷузъи маънодори суғдӣ-яғнобии **zāu**–зов, нишемангоҳ, варта (рус. пропасть), ҷарии саҳраҳои шах

ва **yar** - кӯх иборат аст. Маънои пурраи номвожаи Зоғар-нишмангоҳи кӯх, варта, ҷарии саҳраи кӯх мебошад. Номи мавзеъ ба релефи ҷойгиршавии он пурра мувофиқат мекунад. Мавзеи мазкур шахи дорои вартаи баланд, буда, дар кӯхи воқеъ дар қисмати шимолу ғарбии маркази ноҳия қарор дорад. Аҳолии деҳа тоҷикзабонанд. Шакли нисбатан дурусти суғдии номвожаи ҷуғрофии Зоғар **zāuyar**, **zāuyar** <суғ. **zūr**, **zūr**, **zūr**, **zūr** => **zāuyar** аст. Муқ. Беғар (Варзоб), Инғар, Лоғар (Ромит), Шовғар (Яғноб), Спинғар (байни Афғонистону Покистон).

Беғар [Beḡar] – номи мавзеъ ва деҳаи аҳолинишин дар канори рости рӯди Варзоб. Номвожаи ҷуғрофии Беғар аз шумори вожаҳои сохтаи суғдӣ- яғнобӣ буда, аз ду ҷузъ иборат аст: **be**-пешванди инкории умумизеронӣ ва ҷузъи маънодори вожаи суғдии **yar** – кӯх; - кӯх – <суғ. **yr²** –В, М. С. Номи деҳа бо релефи ҷойгиршавии он пурра мувофиқат мекунад. Деҳаи Беғар дар мавзее воқеъ аст, ки гирду атрофи онро теппаҳои хурд-хурд ихота кардаанд, аммо кӯҳҳои азим ва саҳраҳои шаҳу кӯҳҳо аз назди деҳа дур воқеъанд. Мавзеи деҳаи мазкур ҷои бе кӯх аст, бинобар ин сокинони бумӣ ва қадимаи деҳаи мазкур дар гузаштаи дур номи мавзеъро ба номи деҳа гузоштаанд. Беғар- бе кӯх; вожаи- ғар аз суғ. **yr²** кӯх, муқ. яғн. ғар- кӯх мебошад.

Порут [Pārut] – номи деҳаи аҳолинишин дар музофоти Тағоб. Номвожаи мазкур вожаи суғдӣ буда, аз нигоҳи сохт калимаи мураккаб аст ва аз ду ҷузъи маънодор шакл гирифтааст.

Порут – шакли талаффузи тоҷикӣ, яъне ғарбиэронӣ мебошад, ки шакли дурусти номвожаи мазкур **Pārut** буда, аз ҷузъҳои суғдии **rār** - самти муқобил, **rūbarū**, мавзеи **rūbarū** ва **rut**- рӯд, дарё аз суғ. **rauta** => **rut-pūdхона**, дарё иборат аст. Мавзеи деҳи мазкур, ки дар самти **rūbarū**и деҳа, яъне дар самти муқобил воқеъ аст, бинобар ҳамин чунин номгузорӣ шудааст. Муқ. Пормен (Яғноб)- деҳи **rūbarū**, гузари самти муқобил, он сӯи деҳа, Порвен дар Панҷакент (аслан аз суғд. ва суғд.-яғ. Пормен ва Пормайн)- деҳи **rūbarū**.

Маънои пурраи номвожаи Порут- “он сӯи дарё, он сӯи рӯд, мавзеи он сӯи дарё, **rūbarū**и дарё,” “ у парайи рӯд”, аз форс.бос. **urāra drāya**- “он парайи дарё, у парайи дарё”ва **urāra rauta**-“у парайи рӯд” мебошад.

Муҳаққиқи варзидаи забони суғдӣ ва яғнобӣ А.Л. Хромов низ оид ба чузӣ маънодор ва топонимсозии суғдии роғ-макони самти муқобил (рӯбарӯ) чунин ишора мекунад: «-Топонимҳо бо чузӣ **пор** – суғ. **p>r** ‘ тавассути муқобил, самти муқобил (яғн. пор – рӯбарӯ, самти муқобил – форс, бост. **upara**) рӯш.; барт. **rōg** тавассути муқобил, у пара, рӯбарӯ [5,102] дар Тоҷикистон, хоссатан дар Зарафшону Бадахшон ва водии Яғноб зиёд ба назар мерасанд. Масалан: Порбоғ (Мастҷох), Порфиз, Порнов, Порвоғ (номи гузар дар деҳаи Мадм), Порвоғ (номи гузар дар деҳаи Искодар), Пордар (номи гузар дар деҳаи Дарғ), Пормен (гузар дар деҳаи Хишортоб), Порнов (мавзеъ дар Яғноб), Пордара, Порбасид, Порйил, Поршнев (дар Бадахшон) ва ғайра. Топонимҳое, ки бо чузӣ суғдии роғ- сохта шудаанд, он мавзеъҳоеро ифода мекунанд, ки дар рӯ ба рӯ ё самти муқобил (у пара) қарор доранд: Порвоғ – мавзеи воқеъ дар муқобили боғ, Порнов – мавзеи воқеъ дар он сӯи дара ё чарй » [6,87-99].

Пошум [Pāšum] – номи деҳаи аҳолинишин дар ноҳияи Варзоб, номвожаи мазкур аз шумори вожаҳои содаи суғдӣ мебошад, ки ба ҳайси вожаи субстратии суғдӣ дар ин мавзеъ боқӣ мондааст. Ба вожаи суғдӣ будани номвожаҳои мазкур ҷои шубҳае нест. Дар «фарҳанги суғдӣ-форсӣ-англисӣ»-и Б.Қариб ин вожа, яъне решаи вожаи суғдии **p>š** чунин тавзеҳ дода шудааст: **p>s** В.М.-шимол (Апохтар) **pāš** – шимол <суғ. **p>š** – **pāš** <*арасу; авастӣ **apaši<apāxtara<*anānk-tapa** тоҷикӣ поёнтар, нишебтар, шимолӣ[2,260] Маънои пурраи номи Пошум – деҳи шимолӣ, деҳи воқеъ дар қисмати шимолӣи музофоти Тағоб аст.

Пшамбе//Пшанбе [Pšambē] – номи деҳаи аҳолинишин дар музофоти Тағоби ноҳияи Варзоб. Номвожаи ҷуғрофӣи мазкур Пшамбе//Пшанбе аз вожаи суғдӣ гирифта шудааст < суғ. **pšn**, **pš>nbe** – **pš => piš** - нишебӣ ва метавонад бошад аз **pš>n** шикоргоҳ, нишебии шикоргоҳ, мавзеи шикоргоҳ, шикорраҳа. Муқ. ав. **pšan**, **pāšna** - нишебӣ ва муқ. Пшанза (Анзоб), Пишандоч (Ромит) – шикоргоҳ. Он мавзее, ки деҳаи Пшанбе воқеъ аст, метавонад чунин буда бошад, ки дар гузашта ҷои шикоргоҳ будааст, чунки рельефи ҷойгиршавии он мавзеъ бо номи Пшанбе мувофиқат мекунад. Дар забонҳои шарқии эронӣ вожаи **piš** маънои «нишебӣ» ва «чарогоҳ» дорад. Инчунин метавонад ҷои сероб бошад ва шанбаре дар поён, шанбаре дар пастхамӣ. Дар

«Фарҳанги суғдӣ-форсӣ-англисӣ»-и Б. Қариб ин вожа чунин шарҳ дода шудааст: 7483 **pš>myb => pšmtu**, 7484 **pš>nk(ʔ) В р(а) šānk (ʔpš>nkty) => pšn ʔpš>nk** – дом, Тила. Шакли қадимаи аввалаи ин вожа **pšnβə, pš>nβə** аст[2,300].

Пичандар [Pičandar] номи деҳаи аҳолинишин дар музофоти Тағоби ноҳияи Варзоб. Номи деҳаи мазкур аз вожаи суғдӣ **pšntr => pty>ntr** поёнтар, нишебӣ аст. Аз решаи ин вожа метавон ҳадс зад, ки маънии номвожаи чуғрофии Пичандар, ки аслан шакли тағйирёфтаи (метотеза) Пшандар аст, деҳи поёнӣ, деҳи воқеъ дар нишебии доманаи поёнии кӯҳ аст, деҳи воқеъ дар доманаи кӯҳ. *Муқ.* поён, поёнӣ, поинтар < **pty>n β => pty>n, pty>m, patyām** <*Pati – yāma; √yam – поён; **pay>m** – M.S.; **pty>m** – čyk M - **patyāmčik** – поёнӣ[2,322-323]. Номи деҳаи мазкур, ки шакли талаффузи давраи сеюми таърихи забон аст, аз шакли талаффузи давраи аввал ва миёнаи таърихӣ хеле фарқ мекунад. Маънояш- “деҳаи поён” аст.

Варзоб [Varzāb] – номи рӯди азими кӯҳӣ, номи дара (тангно), номи шаҳрак ва номи ноҳияи аҳолинишини тобеи маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон. Зери мафҳуми Варзоб мантиқан ҳам номи дарё, номи дара, номи шаҳрак ва номи ноҳия фаҳмида мешавад. Танҳо дар шакли ибораи изофӣ талаффуз шудани номвожаи мазкур матлабро равшан мекунад. *Муқ.* Рӯди Варзоб, Дараи Варзоб, шаҳраки Варзоб ва ноҳияи Варзоб. Дар заминаи забонҳои шарқиёронӣ, бавижа дар заминаи забони суғдӣ ва суғдӣ яғнобӣ (бозмондаи як лаҳҷаи суғдӣ) метавон вожаи аслан мураккаби суғдӣ «варзоб»-ро маънидод кард. Вожаи **Варзоб** аслан гидроним аст ва ифодакунандаи номе мебошад, ки ба об вобастагӣ дорад ва баъдан ин ном номи дара, номи шаҳрак ва ниҳоят номи ноҳияи тобеи маркази ҷумҳуриро гирифтааст. Вожаи **Варзоб** аз ду қузъи < суғ. **wrz, wʾrz** Ав. **bəreza** форс. **barāz**, тоҷ. бароз, баланд, баландӣ, кӯталӣ ва ф.б. āpa, паҳл. āpa, āp; ф. нав. āb < суғ. ʾP - āp -об ва яғн. āʾpa - об, тоҷ. об иборат буда, маънои оби аз баландиҳо ҷориро дорад ва ё болооб, об аз баландӣ, оби баландӣ. *Муқ.* Варзи Манор (н. Айнӣ) – манораи баланд, Варзи канда н. Панҷакент <суғ.; яғн.: **wrzkʾnδ** **Warzkanta** Варзиканда шакли талаффузи ғарбиёронии нимаи дуёми давраи сеюми таърихӣ аст. Шакли ибтидоии он **wʾrzkʾnδ => wʾrzkʾntʾ**

буда, маънояш маҳаллае дар баландӣ, шаҳраке дар баландӣ аст. Варсиқ (шакли дурусти қадимаи он Варзик аст, дар н.Истаравшан, шакли метотезашудаи <суғ. **wrzk, wʾrzk, wʾrzik** бора, баландӣ, теппакӯҳ, бароз).

Тавассути чузӣ номсози маънодори “об” аз гузаштаи дур то кунун номҳои зиёде арзи вучуд карда омадаанд. Чузӣ номсози “об” аз вожаҳои кӯҳани эронӣ буда, “дар забонҳои қадими давраи аввали эронӣ, ё эронии куҳан чун авастой, ба сурати **ар-, āp-** дар форсии бостон ба зайли **ар-, āp-** дар форсии миёна **āp** ба кор рафта ва дар даврони миёнаи забонҳои эронӣ дар форсии миёна ба гунаи **āp** мустаъмал буда, аммо дар мадракҳои макшуф аз Тӯрон форсии миёнаи турфонӣ овози лабулабии “р” ба овози дулабии “б” таҳаввул кардааст, форс.миён. турф. **‘p,’p [āb]**; портии ашконӣ **‘p,’p [āb]**; суғд. **‘p,’p [āp]**; суғд. яғд. **āp** маҳфуз мондааст.” [7,3-25].

Тағоб [Tagāb] – номи дарё, номи деҳа ва номи музофоти аҳолинишин. Номвожаи мазкур вожаи мураккаби суғдии яғнобӣ буда, аз ду чузӣ маънодори <суғ.; суғ.- яғн.: **tak** - поён, зер, нишеб ва <суғ.; яғн.: **р, āpa, āp** – об сохта шуда, маънояш поёноб, оби поён, рӯди поён. Дар забони яғнобӣ имрӯз низ чунин шакли ибораорой вучуд дорад, муқ. **Taki āp** – оби поён, оби тағ.

Сафеддорак [Safeddorak] – номи мавзеъ ва номи деҳаи аҳолинишини аҳолиаш яғнобизабони ноҳияи Варзоб. Мутаассифона, имрӯз номвожаи суғдӣ-яғнобии қадимаи тоҷикии Сафеддорак ба номи Сафед- дара- иваз карда шудааст, ки мантиқан ҳеҷ маъное надорад, чунки дар фасли тобистон аз он дараи сафед ва ё сафед-дара ному нишоне намоёнад. Он дараи сафеди барфпӯш ба чаманзор, яъне сабззори зебо табдил меёбад ва қаблан дар гузашта мавзеи мазкур чарогоҳи тобистонаи мардуми деҳаи Сафеддорак буд, ки дар замони шӯравӣ ба сабаби дар фасли зимистон мавзеи хуби лижаронӣ буданаш дар ин мавзеъ биноҳои варзиши лижаронӣ сохтаанд. Дар даврони истиқлол мавзеи мазкур ҳамчун мавзеи хуби сайёҳӣ ва истироҳатӣ ба минтақаи байналмилалӣ варзишӣ-сайёҳӣ лижаронӣ табдил дода шуда, ба таври ҷавобгӯ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ тармиму обод ва хеле зебо гардонида шуд. Номвожаи Сафеддорак қадимаи мураккаби суғдӣ-яғнобӣ буда, аз чузҳои

суғдии < <spty, spēe ///pl.-t=>spyty, ›sp›yt'k - сафед; spty, spētē (›sp›ytk)=> spty, ›sp›yt'k - сафед; ф.б. spaita, ав. spaeta, ф.м. spait, spōta, ispēd тоҷ. испед, сафед, яғн. spēt, spāt - сафед ва < суғ. ḏr ḏar /// lc. yh -дара, партгоҳ; d'r d'r', ḏār /// <ав. dāra; skt – dhāra, яғн. dār - баландӣ, тега, теғ, тегаи шах, сахраи кӯҳ, тоҷ. тор, баландӣ (тор-и тоҷикӣ аз ҳамон суғдии dār – баландӣ аст)[2,135-141; 2, 359-360].

Дар забони яғнобӣ вожаи «дор» маънои тегаи баланди сахраи кӯхро дорад, тегаи шахи баланд. Дар самти муқобили – рӯ ба рӯи қисмати шарқии деҳаи яғнобинишини Сафеддорак, дар мавзеи имрӯзаи сайёҳии лижаронии Сафед-Дара (?) тегаи ӯ сахраи ниҳоят баланди шахи (кӯҳи) бузург намудор аст, ки зимистону тобистон, дар ҳама фасли сол он тегаи кӯҳи баланд барфпӯшу сафед аст. Бинобар ҳамин мардуми бумии он – яғнобиён ба он тегаи кӯҳ номи Сафеддорак – тегаи сафед, шахи сафед ном гузоштаанд, на дараи сафед ӯ сафед-дара, чунки дар тобистон аз сафедии он дара нишоне намоида ба ҷуз сафедии барфи ҳамон шахи баланди кӯҳ. Ҷузъи-ак, анҷомаи топонимсозии суғдӣ буда, ба маънои хурд, хурдакак меояд, яъне тегаҳои сафед, шахаки сафед ва дигар ин ки ҷузъи суғдии —ак анҷомаест, ки ба макони мушаххас далолат мекунад, яъне анҷомаи маконсозест, хурдӣ ва андозаи хурдиро мефаҳмонад.

Дар асрҳои миёна дар натиҷаи иқтибосшавии вожаҳои зиёди забони суғдӣ ба забони дари тоҷикӣ дар қатори дигар вожаҳои суғдӣ вожаи сермаъноӣ dār-и суғдӣ, ки маънои баландӣ, тегаи сахраи кӯҳ ва умуман маънои баландӣ ва тор – боло, баландиро мефаҳмонад ба забони тоҷикӣ гузашта, калимаи «Сафеддор»-ро сохт. Вожаи «сафеддор» <суғ.: dār - баланд; <суғ.: spōta - сафед, <ф.б. spaita – сафед => spōta dāra, spōtdār - баланди сафед; дар суғдӣ dāl - ҳам дарахт аст, яъне сафеддор, тирак. Вожаи «дор» - асбоби махсус барои ҷаллодон, ки гунаҳкоронро овозанд, ки баланд аст ва «дор»-и дорбозӣ ҳам аз «dār»-и суғдӣ аст. Муқ. долу дарахт.

Вармоник [Varmānik] – эр. шарқӣ, номи деҳаи аҳолинишин дар музофоти Тағоб. Номвожаи ҷуғрофии мазкур вожаи мураккаби суғдии яғнобӣ буда, аз се ҷузъ иборат аст <суғ.: wr, w'r - баландӣ => war; mār - об; -ik – анҷома, яъне пасванди маконсоз аст, ки далолат ба макон мекунад. Маънои пурраи «вармоник» -

баландчашма, чашмасори боло, чашмасори бароз, чашмасори сари бароз, мавзеи обшори боло аст. Пасванди суғ. **-ik** далолат ба мансубият ба макон мекунад, дар забони тоҷикӣ ин вазифаро пасванди **-й** иҷро мекунад. Масалан Ҷом-Ҷомӣ, Балх-Балхӣ; дар суғдӣ **z>y**, **zāy** – замин, **zāy –čik** < суғ. **zʷcyk** – заминӣ [2,457] **γr**, **γrcyk** – **γar – čik** (**γʷrčy**) кӯҳӣ; зойчик – заминӣ, ғарчик-кӯҳӣ, кӯхистонӣ.

Зуманд [Zumand] – номи деҳаи аҳолинишин. Дар деҳаи мазкур аҳолии яғнобизабон зиндагӣ мекунад. Деҳаи Зуманд тақрибан таърихи 600-сола дорад. Деҳаи Зуманд бо деҳаҳои яғнобизабони дигари музофоти Тағоб, бо деҳаҳои Гароб – самти шимолу шарқӣ ва деҳаи Сафеддорак – самти ҷанубу шарқӣ ҳамсоя аст. Номвожаи ҷуғрофии Зуманд калимаи содаи суғдӣ аст, аз <суғ. **zm>nt**, **zʷhmnt** => **zʷmant**, **ʷmant**, **zumanta**, **zumant** => **zumand**, тоҷ. зуманд (**zʷh** – замин Боғбедӣ) [1,175-176] – китъаи замин; номвожаи ҷуғрофии Зуманд, ки шакли дурусти он **zumant**-и шакли ҷамъи суғдӣ аст (**-t** пасванд ва ё анҷомаи калимасозии шакли ҷамъи суғдӣ аст) – маънои китъаҳои заминро дорад. Номи деҳа ба релефи ҷойгиршавии он пурра мувофиқат мекунад. Деҳаи Зуманд аз сатҳи баҳр дар баландии 2500-3000 метр воқеъ дар болои заминҳои ҳамвору паҳн ва густурдаи кӯҳ, ки ҳар ҷо чашмаҳои оби нӯшокӣ низ ҷорист, воқеъ аст. Муқ. Зайч-замин, Зуманак-порчаи замин, китъаи замин; Зумудг-замини навқорам (Бадахшон).

//Пуғузе [Puγusə// Puγuzə] номи мавзеъ ва номи деҳаи аҳолинишин дар канори рости рӯдхонаи Варзоб. Вожаи **puγusə** аслан калимаи мураккаби суғдӣ-яғнобӣ буда, аз ҷузъҳои <суғ. **pu** – пушта, бора, баландӣ, теппа ва **γus** - чормағз ва анҷомаи топонимсозии **-e** иборат аст, анҷомаи **-e** форманти (анҷома) маконсоз аст. Маънои пурраи номвожаи ҷуғрофии Пуғузе баландии чормағззор мебошад. Муқ. **γūz** - мева, чормағз (дарахти чормағз); **γuzák** -ғӯза; рушонӣ **γūz** - чормағз, яғн. **γuz//γus**- чормағз, **γuzzor** – чормағззор, **γuzin**- чормағзин, тоҷ. **čalyūza** – тухми дарахти сӯзанбарг; **γuza<γusa** – ғӯзаи пахта. Маънои пуғузери офтобрӯи чормағззор ҳам маънидод кардан мумкин аст, яъне баландии офтобрӯи чормағззор. Муқ. **γusrowut// γuzrowut** (дар музофоти Тағоби ноҳияи Варзоб) – дараи

чормағзор; **γuzrowut** – чормағздара (Ромит), **γusmarγa** – марғзори гирдашакл, шибарзори заминаш гирдашакл (Яғноб).

Ғусғарф//Ғузғарф [γusγarf//γuzγarf] – номи мавзеъ ва номи деҳаи аҳолинишин дар канори ростии рӯдхонаи Варзоб. Номвожаи Ғусғарф//Ғузғарф низ калимаи мураккаби суғдӣ буда, аз ду ҷузъи мустақилмаъноӣ суғдӣ $<$ суғ. **γus//γuz** - чормағз ва ҷузъи суғдӣ **γarf** - – бисёр, зиёд иборат аст. Ҷузъи дуюми номвожаи мазкур - **γarf** дар «Фарҳанги забони суғдӣ» низ ба сурати зайл маънидод карда шудааст: **γrδyt => γrδ'k(h); γrf** – М.С. – бисёр, зиёд (дар бештар мутуни суғдӣ); **γarf III <* paruv - III ob. γrfy; pl. γrft; jd. pl. γrftyčt** МС [2,169].

КИТОБНОМА

1. Боғбедӣ Ҳ. Сутраи иллат ва маълули кирдор.- Бо интизоми «Дастури забони суғдӣ»/ Ҳасан Боғбедӣ.- Техрон: Асотир, 1388.– 332 с.
2. Қариб Б. Фарҳанги суғдӣ-форсӣ-англисӣ/ Б.Қариб Техрон: Фарҳанг, 1374 (1995).–500 с.
3. Лившиц В. А., Хромов А.Л. Согдийский язык. Основы иранского – языкознания/ В.А. Лившиц, А.Л. Хромов.Т.2. -Москва: Наука, 1981.–543 с.
4. Махмадҷонов О.О. Таҳқиқи таърихӣ-забоншиносии топонимҳои водии Ҳисори Тоҷикистон (дисс. док. илм. филолог.) / О.О.Махмадҷонов. - Душанбе, 2010. –366 с.
5. СДГМ – «Согдийские документы с горы Муг». Вып. I. Москва, 1962.– С. 3-80.
6. Хромов А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана/ А.Л. Хромов. // Топонимия Востока (исследование и материалы). – Москва: Наука, 1989. –С.87-99.
7. Mohammad Hassan-Doust. A Comparative-Thematik Diktionary of the New Iranian Languages and Dialects/ H.D. Mohammad.- Vol.1, Tehran,1379.–584р.

НОМВОЖАӢОИ СУБСТРАТИ СУӢДӢ ВА СУӢДИИ НАВ ДАР ТОПОНИМИЯИ НОӢИЯИ ВАРЗОБ

Таҳқиқ ва меёбад. Ҷойномҳо нисбат ба дигар воҳидҳои лугавии забон консервативитар ҳастанд, бештари онҳо дар раванди даврҳои дуру дарози таърих дар манотиқи қўҳистон ҳифз гардидаанд.

Умдатарин хусусияти ҷойномҳои қаламрави ноҳияи Варзоб дар он зоҳир мегардад, ки ҷойномҳои минтақаи мазкур бо номвожаҳои ҷуғрофии водии Ягноб, Ромит, Панҷакент, Кӯҳистони Масчоҳ, мавзеи Фалғар (н. Айни), Рашт ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон умумият доранд.

Калидвожаҳо: топонимҳо ва микротопонимҳо, Варзоб, Гароб, Панҷок, Зоғар, Бегар, Порут, Пошум, Пшамбе, Пичандар, Такоб, Сафеддорак, Вармоник, Зуманд, Пуғузе, Гусгарф.

НАЗВАНИЯ СОГДИЙСКОГО И НОВО СОГДИЙСКОГО СУБСТРАТА В ТОПОНИМИКЕ ВАРЗОБСКОГО РАЙОНА

Изучение и рассмотрение топонимов - одна из важнейших проблем современного языкознания. Названия местностей, более консервативны, чем другие лексические единицы языка, большинство из них сохранилось в процессе длительных исторических периодов в горных районах.

Главной особенностью топонимов Варзобского района является то, что названия местностей этого района имеют много общего с географическими названиями Ягнобской долины, Ромита, Пенджикента, Горной Матчих, Айнинского района, Рашта и Горно-Бадахшанской автономной области.

Ключевые слова: топонимы и микротопонимы, Варзоб, Гароб, Панджок, Зоғар, Бегар, Порут, Пошум, Пшамбе, Пичандар, Такоб, Сафеддорак, Вармоник, Зуманд, Пуғузе, Гусгарф.

TOPONYMS OF THE SOGDIAN SUBSTRATUM AND THE NEW SOGDIAN OF VARZOB DISTRICT

Studying and researching of toponyms is one of the most important problems of modern linguistics. Names of places, which are more conservative than other lexical units of the language, and most of them survived through long historical periods in the mountainous regions.

The main feature of the toponyms of the Varzob region is that they have common characteristic with the geographical names of the Yagnob valley, Romit, Panjakent, Kuhistoni Mastchoh, Falhgar areas (Ayni district), Rasht and Gorno-Badakhshan autonomous region.

Key words: toponyms and microtoponyms, Varzob, Garob, Panjok, Zohar, Begar, Porut, Poshum, Pshambe, Pichandar, Takob, Safeddorak, Warmonik, Zumand, Pughuse, Ghushgarf.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраев Б. – номзади илми филология, ходими калони илми Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, тел: (+992) 111555750.

Сведение об авторе: Тураев Б. – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, тел: (+992) 111555750.

About the author: Turaev B. – Candidate of Philological Sciences, leading researcher at the Institute of Language and literature named after Rudaki of the NAST, phone: тел: (+992) 111555750.

УДК: 49/550,1

**КОРБУРДИ ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ
ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

(дар асоси маводи насри бадеии адабиёти муосир)

Кенҷазода М.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тасдику инкор яке аз хусусиятҳои асосӣ (хабардиҳӣ)-и ҷумлаҳои сода аст. “Мафҳуми тасдику инкор асосан бо хабар ифода мегардад. Ба забон бештар мафҳуми тасдиқ хос аст. Он бо ёрии тамоми шаклҳои феъл ва инчунин ҳиссаҳои номии нутқу феълҳои ёридиҳанда ифода меёбад. Азбаски тасдиқи яке инкори дигарест, нишон додани воситаи аломатҳои тасдику инкор кифоя аст, ки ҳар ду маънӣ ошкор гардад” [17, 134].

Ба тасдиқ ва инкор ҷудо кардани ҷумлаҳо ба мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст. Чунончи дар ҷумлаи: Темурмалик баъд аз тамом намудани сохтмони қалъа он ҷойро бо озуқа ва аслиҳа пур кард – вобастагии байни тасаввурот оид ба амал чун предмет ва дар бораи он (сохтмон) мавҷуд аст: яъне – амал – пур кард.

Забоншинос Б. Ниёзмӯҳаммадов ҷумлаҳои содаи инкорӣ ва тасдиқиро ҷумлаҳои содаи яккалимагӣ номидааст [ниг. 16, 98]. Мо ба ин андешаи забоншинос ҳамакида шуда наметавонем. Ин навъи ҷумлаҳои сода яктаркиба ва дутаркиба буда, оҳанги инкор ё тасдиқро мефаҳмонанд.

Забоншинос М. Норматов инкорро ба ду гурӯҳ чудо карда, чунин ибрази андеша намудааст: “Инкор умумӣ ва ҷузъӣ мешавад. Инкори умумӣ ба тамоми ҷумла дахл дорад, аз ин рӯ, хабар дар шакли инкор меояд: Босмачиҳо ошкоро ҳамла намекунанд [Ф.Муҳаммадиев]. Падарам имрӯз намераванд. Онҳо ба ҳам ваъдаи мулоқот надода буданд [С.Улӯғзода].

Инкори ҷузъӣ ба яке аз аъзоҳо тааллуқ дорад: - Марҳамат, як пиёла не, як коса об нӯшед [Ю.Акобиров] [17, 137].

Инчунин, М. Норматов ҷумлаҳои содаи инкориро ба ҷумлаҳои инкории хосса ва ғайрихосса [17, 137] чудо намудааст.

Ҳамин тариқ, ҳамон ҷумлаҳои тасдиқӣ ба ҳисоб мераванд, ки агар дар онҳо алоқа байни предметҳо ва аломати онҳо дар воқеият мавҷуд бошад ва ҳамон ҷумлаҳои инкорӣ махсуб меёбанд, ки агар дар онҳо ин робита вуҷуд надошта бошад.

Муқобилгузори аз рӯи принципи тасдиқӣ – инкорӣ хоси маъност. Он инъикоси мутақобилаи принципи модалияти воқеӣ ва ғайривоқеӣ набуда, балки мафҳуми модалияти объективии дар ҷумла ифодаёфта мебошад. Масалан, дар ҷумлаҳои: Деворзанӣ камобеш ду ҳафта тӯл кашид [20, 153]. Муллобача чой мекашид. Ниёз дастархонро меғундошт [20, 134] факти воқеӣ тасдиқ карда мешавад, яъне ҷумлаи ҳам тасдиқӣ ва ҳам инкорӣ маънои модалияти воқеӣ дорад.

Дар ҷумлаҳои: Аз масҷидҳо овози муаззинҳо баланд гардид// Аз масҷидҳо овози муаззинҳо баланд нашуд – воқеияти вуқуи амал тасдиқ карда мешавад, яъне ҷумлаи ҳам тасдиқӣ ва ҳам инкорӣ модалияти воқеӣ дорад.

Ҷумлаҳои: Ӯ ҷавоб дод// Ӯ ҷавоб надод низ модалияти якхела доранд, вале модалияти ғайривоқеӣ, зеро далелҳои, ки дар бораи онҳо суҳан меравад, воқеӣ иҷрошаванда нестанд.

Тибқи нишондоди “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” 1986, хусусиятҳои инкорӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно, мақсаду муносибат ва лаҳн (интонация) аз ҷумлаҳои тасдиқӣ тафовут надоранд ва мисли онҳо ҳикоятӣ, саволӣ, амрӣ ва ҳитобӣ мешаванд. Албатта, дар ин ҷо ҳам доираи истифодаи ҷумлаҳои ҳикоятӣ васеъ аст, чунки инкор ба маънои аслиаш асосан хоси ҳамин гурӯҳи ҷумлаҳои сода мебошад. Дар ҷумлаҳои саволӣ, амрӣ ва ҳитобӣ тарзҳои махсуси инкор низ ба назар

мерасанд. Шаклҳои инкор дар ҷумлаҳои амрӣ ва хитобӣ барои ифодаи боздоштани амали субъект, илтимосу хоҳиш, нияту орзу ва ҳиссу ҳаяҷон истифода мешаванд [ниг.9, 219]

Категорияи инкор ба мазмуни ҷумла алоқаманд буда, он аз ҷиҳати сохтор муҳим аст. Оид ба нақши муҳимми сохтори инкор муқобилгузори баъзе навъҳои ҷумла шаҳодат медиҳад: Бедонабоз ҳайрон шуд // Бедонабоз ҳайрон нашуд. Вазифаҳо супорида шудаанд (дар ҳолати дуҷумла ду варианти ҷумлаҳо дида мешаванд: ҷумлаҳо бо тағйири сохтор ва бетағйири сохтор): Шаб.Соати се. Шаб нест. Соат се нашудааст.

Дар дигар ҳолатҳо категорияи инкор ба сохтори ҷумла таъсир намерасонад: Меҳмон рост омада ба ҷувозхона даромад; Барф дар хандақ ҳар сол анбор карда мешуд [20, 42]// Барф дар хандақ ҳар сол анбор карда намешуд; Ошӯби деҳқонон пахш карда шуд[20, 43]// Ошӯби деҳқонон пахш карда нашуд.

Инкори грамматикӣ, одатан, бо пешванди на- (не-) сурат мегирад ва мавҷуд набудани он маънои тасдиқро дорад.

Муаллифони “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик”[1986] инкорро дар ҷумлаҳои сода ба умумӣ ва ҷузъӣ ҷудо намудаанд. Инкори умумӣ ба тамоми ҷумла мансуб буда, хабари ин гуна ҷумлаҳо бештар дар шакли инкор воқеъ мегардад: Аммо писараш ноқобил ва сарсаригард шуда, на дар замин ва на дар дуредгарӣ кор накардааст [1, 51]; – Чаро ту ўро нигоҳ надоштӣ, мардаки дилозор? [20, 53]; Хайр, ту хафа нашав, ака [20, 53]. Духтарак ҳам ба ин ҷавони хушзабони меҳрубони хушмуомила муҳаббати поқдилона монда, аз вай ҷудо шудан ва як нафас бе ў монданро намехостааст [1, 53]. Ятим ин таклифи духтарро қабул накардааст [1, 53]. Вале андозчини қаротегинӣ доди онҳоро намешунид. Аммо маро назад ва ҷанг ҳам накард [1, 180].

Инкори ҷузъӣ ба яке аз аъзоҳо ва ё ба яке аз аъзоҳои ҷумла тааллуқ дорад: Инҳо на парвои зану фарзанд доранд, на ғами хӯроку пӯшок. [1, 149]. Хайрият, ки на ба ман ва на ба ў зарар нарасид [1, 149]; На дарпарда дошт ва на тағораи обрезаӣ. Ман на ғалтидам ва на аз ақл бегона шудам...[1, 287]. Аммо на дасташ ва на пояш ба ягон ҷойи Махдум намерасид...[1, 295]. Албатта, ман дар он вақт на харитаро медонистам, на кураро ва на ба ҷӣ ҷиз хизмат кардани ин асбобҳоро [1, 331].

Инкор пурра ва нопурра мешавад. Инкори пурра бо роҳи гузоштани ҳиссаҷаи инкории на пеш аз хабар сурат мегирад, чунин ҷумла умумиинкорӣ ном дорад. Ҳиссаҷаи инкории на пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла ояд, инкори нопурраро ифода мекунад. Чунин ҷумлаҳоро инкории нопурра меноманд, зеро онҳо умуман тасдиқро ифода мекунанд. Масалан, дар ҷумлаҳои: На ба зӯрӣ, на ба зорӣ, на ба зар, Нагаштӣ ошно, бегонаи ман [Гулрухсор]. Падарам то тамом кардани ин кор на нон хӯрд ва на ҷой нӯшид [1, 47]

Дар ҷумлаи саволии: Саидалӣ, ҳамин чорбоғатро ба ман намефурӯшӣ? [20, 44]; инкор ба ҳолат тааллуқ дорад, инчунин, дар муносибати муайян маҳдуд карда шуда, дар ҷумла яклухт ифода ёфтааст.

Маънои тасдиқро ҳиссаҷаи инкории пеш аз мубтадо ҳам дигар карда наметавонад. Масалан: На модару на духтару на писар ба саволи ӯ ҷавоб медоданд [11, 89].

Ҳамин тариқ, категорияи инкор бевосита бо категорияи предикативият алоқаманд аст. Маҳз танҳо ҳиссаҷаи инкорие, ки пеш аз хабар меояд, маънои тамоми ҷумларо инкорӣ карда метавонад. Ҳиссаҷаи инкорие, ки пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла меояд, ба маънои умумии тасдиқии ҷумла таъсир расонида наметавонад. Аммо ҳиссаҷаи инкории пеш аз хабар ҷойгирифта ҳам на ҳамеша аломати ҷумлаи инкорӣ шуда метавонад. Гоҳо дар чунин мавридҳо ҷумла маънои инкориаширо гум мекунад:

якум, ҳангоми такрори ҳиссаҷаи на-: Ман нахандида наметавонистам – яъне инкор ҳангоми дар ҷумла такрор шуда омадан тасдиқи қатъиро мефаҳмонад. На ин на он ҷуръат намекард, суҳан намегуфт [23, 321].

дуюм, ҳангоми тобиши дигари маъноӣ гирифтани ҳиссаҷаи на – [не]-:

-тахмин: Мабодо ӯ занбӯруғҳои заҳрдорро чида наомада бошад? [1, 42]. Вай як умраш аз сари танӯру оташдон онсӯтар наомада бошад, чиро медонад? [20, 280].

-умумикунонӣ: Кӣ амиро лаънат нахондааст? [3, 307].

-хавотирӣ: Мабодо сирри мо ба воситаи ин духтарак фош гардад [1, 455].

-зарурат: Чӣ хел ман гиря накунам?! // Ман бояд гиря кунам.

Ба вазифаи воҳиди инкорӣ ҳиссаҷаи на- [не -], ки мафҳуми инкорро қувват медиҳад, омада метавонад: Ариза бепул нест мақбул [20, 153].

Ҳиссаҷаи на- [не -] хангоми такрор шудан вазифаи пайвандакро иҷро мекунад: Лутфия на тасдиқ кард ва на инкор. [20, 153]; Ин мард бошад, на турба дораду на асо [20, 195] ;

Вожаи на дар ин ҷумла вазифаи пайвандаки пайвасткунандаро иҷро мекунад.

Тақвияти инкор бо ёрии ҷонишинҳои инкорӣ ва зарф сурат мегирад: Ҳеч чиз аз бад шудани вазъи обу ҳаво дарак намедод. Ҳеч кас аз пеши худ чизе нашуд, Ҳеч оҳан ханҷари тезе нашуд [Румӣ]; – Ҳеч вақт ёфт намешаванд [5, 42];

Пешванди на ҳамеша инкорро ифода намекунад, он метавонад барои қувват додани маънои тасдиқ хизмат кунад: Онҳо то ба шаҳр даромадани душман нагурехта ҳам наметавонистанд [6, 77]

Аломати грамматикӣ ҷумлаи инкорӣ вожаи инкории “нест” мебошад, ки дар ҷумлаи сода вазифаи хабарро иҷро мекунад: Не, бе асп мондан хуб нест. [20, 35]; Ман ин хел одами ноинсоф ва кӯтоҳандеш нестам [20, 15];.

Ниҳоят, инкор метавонад бо ёрии оҳанг [интонатсия], тартиби калима, баъзе ҳиссаҷаҳои эҳсосотӣ [эмотсионалӣ] низ ифода ёбад, ки ин бештар ҳоси забони гуфторӣ аст: Дар он ҷо на бору бунаҳ мондааст ва на аспу одам [6, 65]. Ҳамин хел ман шуморо интизор шуда мешинам?

Ҷумлаҳои инкорӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: 1) ҷумлаҳои инкорӣ хосса ва 2) ҷумлаҳои инкорӣ ғайрихосса. Ба гурӯҳи якум ҷумлаҳои дохил мешаванд, ки табиатан маънои инкор доранд, онҳо аз шаклҳои ғайриинкор сохта нашудаанд. Ба вазифаи хабари ин гуна ҷумлаҳо асосан калимаҳои нест, не, на меоянд: Болохонаро шабона бекас мондан дуруст нест [1, 195]; Ин хатро хондан мумкин нест [1, 197].

Дар забони тоҷикӣ дар баробари калимаҳои нест, не, на чанд калимаи дигар низ ҳаст, ки дорои маънои инкор буда, дар

ҷумлаҳои нопурраи инкорӣ истифода мешаванд: ҳаргиз, асло, ҳеч:

–На, ҷоиз нест. Ҷоиз нест, -такрор кард ӯ [21, 24].

Бо Фирдавсӣ дар мунозира шудан кори осон нест, вай донишманди гузарост, ҳаким аст... [21, 25].

Ман бо ин тоифа мусоҳиб нашудаам [21, 35]. Адолат ба як нафарадола нест [21, 35].

- Ин некии маро аз ёд намебаровардагистӣ?

-Асло [20, 147];

—Магар колхоз ба ин розӣ шуда метавонад?

Ҳаргиз! [Улуғзода].

Дар таркиби ҷумлаҳои сода мисли ҳеч, ҳаргиз, асло, ба ҷуз, бе калимаҳои инкорӣ низ меоянд. Азбаски хабарии ин гуна ҷумлаҳо ба воситаи морфемаҳо аз шакли тасдиқии он сохта шудааст, онҳо ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории ғайрихосса дохил мешаванд. Калимаҳои инкории зикршуда тобишҳои модалии ҷумларо қувват медиҳанд, инкорро таъкид менамоянд, маъноҳои иловагӣ мебахшанд, матлабро мушаххас менамоянд: Вай намегӯяд. Шарм карда аз хона намебарояд [22,30]. Акнун ту не гуфта наметавонӣ [22, 26] . –Махшераро намегирам, -якбора аз ӯ ҳамчун бачаи арознок рӯй тофта гуфт Виркан [22, 25]. Нанимча ҷавоб надод, гузашта рафтани шуд [22, 33].

–Ба занат гуфти?

-Ҳанӯз не. Вай, албатта, розӣ намешавад, мешӯрад [22, 48].

Аз ҷиҳати хусусияти семантикӣ ҳамаи ҷумлаҳои инкории хосса ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории умумӣ дохил мешаванд. Як қисми ҷумлаҳои инкории ғайрихосса ҳам, ки дар онҳо инкор тамоми ҷумларо фаро мегирад, ба ҷумлаҳои умумии инкорӣ мансуб мебошанд.

Ба гурӯҳи ҷумлаҳои инкории ғайрихосса ҷумлаҳои дохил мешаванд, ки бо воситаҳои гуногуни грамматикӣ аз ҷумлаҳои тасдиқӣ сохта шудаанд.

Азбаски хабар воҳиди предикативии ҷумла, яъне воситаи асосии ахбор ба шумор меравад, тасдиқи инкорро ифода намудани ҷумла, асосан, ба он вобаста мебошад. Хабарҳои ҷумлаҳои дохил мешаванд, ки дар бораи набудани чизҳо, ҳодисаву воқеаҳо ва инкори фикр маълумот медиҳанд, дар шакли инкор меоянд, ки аз

шакли ғайриинкори он сохта шудаанд. Чунончи: Ӯ аз фикри чоҳу мансаб намегузашт [20, 8]; Қоришкамба на ба чинифурӯш нигоҳ мекард ва на ба нонфурӯш [5, 18]; Дирӯза ошро аз ёдат набарор! [5, 35]; Аммо даҳяки он ош ҳам насиби ман нашуд [5, 35];

Дар хабарҳое, ки бо феълҳои таркибии номӣ ифода шудаанд, пешванди инкории на-бо феъли ёвар меояд. Чунончи: – Оварда додани табакро аз хотир фаромӯш накунед! [5, 38]. – Хучра ёфтед ё ин ки холо ҳам бошишгоҳ надоред? [5, 35]. Бо хӯшачинии мо барин одамони бебизоат аз хирмани шумо барин одамони доро чизе кам намешавад. [5, 52].

Ҳиссаҷаи не дар муколима ҳамчун ҷумлаи мустақили инкорӣ истифода мешавад. Дар ин гуна мавқеи нахвӣ алоқаи шакливу маъноии ҷумлаҳои муколама, ки дар шакли саволу ҷавоб воқеъ мегардад, барҷастатар зоҳир мешавад:

Ӯ он хатро бароварда ба дастам меод. Ман хатро аз назарам гузаронида:

– Хонда диҳам? – гуфта пурсидам.

– Не [5, 71].

– Худатон хат навишта метавонед? – гуфта арбоб аз ман пурсид.

– Кам-кам.

– Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба бой як хат нависед-чӣ?

– Мешавад.

– Қалам доред?

– Не. [5, 93];

Дар ҷумлаҳои чидааъзо бо ҳиссаҷаи на қолабе ҳаст, ки дар он аъзои чидаи якум бо ҳиссаҷаи инкорӣ омада, ногузирии пайвандаки балки ва дар шакли тасдиқ воқеъ шудани хабари ҷумларо тақозо мекунад. Дар ин қолиб ва ба ин маънӣ ҳиссаҷаи на бо ҳамаи аъзоҳои ҷумла меояд: Алҳол *ӯ на танҳо* табассум мекард, балки дар зерин лаб меҳандид [5, 43]. Соҳиби хона ба вай *на фақат* паноҳ, балки нону ош ҳам дод [20, 71]. – Ин гаронӣ дар ман аз мизочам не, балки аз аҳволи тумани Шофирком омад [1, 95]. Албатта, на танҳо он кӯдаки 4-сола, балки дигарон ҳам маънии сухани маро нафаҳмида буданд [1, 225]. Дар ин мунозираҳо *на танҳо* ҳамон 5 протсент хушзеҳнон, балки ҳамаи шогирдон иштирок мекарданд [1, 226].

Агар хабари ҷумла чида шавад, ҳиссаҷаи инкорӣ пеш аз хабарҳо омада, инкори умумиро ифода мекунад ва хабарҳо морфемаҳои инкорӣ қабул намекунанд: – Вай то ин вақт на маро дастгир карда тавонист, на ту ва на Назирро [20, 360].Ин на дoston аст, на очерк аст, на муболиға [Айнӣ].

Дар як ҷумлаи сода ду ва ё зиёда инкори умумӣ дар вақте имконпазир мегардад, ки хабарҳои инкории он ба тарзи чида омада бошанд. Ин гуна инкорҳо хусусияти шумур ва ё муносибати замонӣ дошта, миқдори онҳоро бо ягон адади муайян маҳдуд кардан мумкин нест, чунки ин қолаб кушода аст: Он гуна одамҳо на ба воситаи аз худ кардани программаи мадраса ва на ба воситаҳои мунозираҳои схоластикии дарсхонаҳо расидаанд [1, 258]; Ҳоло вай на хона дорад, на мол дорад, на ҳомӣ ва на муттако [23, 179].

Аз таснифоти маводи гирдоварда маълум гардид, ки дар ифодаи маънои инкор дар ҷумлаҳои содаи инкорӣ ҳиссаҷаи на, не, ҷонишини манфии ҳеҷ, вожаҳои асло, ҳаргиз, ба ҷуз истифода гардидаанд.

Вожаи **не** дар забони зинда ва вожаи на дар нутқи китобӣ истифода мешавад. Вожаи **асло** дар забони зинда ва ҳаргиз дар нутқи меъёрӣ серитеъмоланд.

Категорияи инкор бевосита бо категорияи предикативият алоқаманд аст. Маҳз танҳо ҳиссаҷаи инкорие, ки пеш аз хабар меояд, маънои тамоми ҷумларо инкорӣ карда метавонад. Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмуни муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкории ҷумла инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст.

КИТОБНОМА

- Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. Қ. 1-4. – Душанбе: Адиб, 2010. – 852 с.
1. Айнӣ С. Одина. / С. Айнӣ // Куллият. Ҷ.1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 183-327 с.
 2. Айнӣ С. Ғуломон. Куллият / С.Айнӣ. – Ҷ. 3. Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 485 с.
 3. Айнӣ С. Дохунда / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
 4. Айнӣ С. Марги судхӯр / С. Айнӣ. – Душанбе, 1985. – 160 с.
 5. Айнӣ С. Очеркҳои таърихии Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик ва Исёни Муқаннаъ. 2012. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 250 с.

6. Ализода, С. Сарфу нахви забони тоҷикӣ. Муҳаррири масъул профессор Хоҷаев Д/ С. Ализода. – Душанбе, 2010. – 186 с.
7. Арзуманов, С.Д. Забони тоҷикӣ. Учебник таджикского языка для взрослых / С.Д. Арзуманов – Душанбе, 1954. – 120 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – Ҷ.2. – 368 с.
9. Бабайсева, В. В. Односоставные предложения в современном русском языке/ В.В.Бабайсева – М., 1968.
10. Фирӯз Баҳром. Пеш аз шаби арӯсӣ/Фирӯз Баҳром. – Хучанд: Хуросон, 2019. – 484 с.
11. Виноградов, В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. Виноградов // Вопросы языкознания. 1964. №1. – С. 24
12. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. ҷ.2. Барои мактабҳои олии. Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 321 с.
13. Камолиддинов, Б. Нахви забони тоҷикӣ Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2010. – 231 с.
14. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик/ Н. Маъсумӣ. Душанбе: Пайванд, 2011. – 385 с.
15. Ниёзмӯҳаммадов, Б., Рустамов Ш. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик/ Б. Ниёзмӯҳаммадов., – Душанбе: Ирфон, 1968. – 198 с.
16. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Норматов. – Душанбе, 2000. – 234 с.
17. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. [Васоити таълим барои донишҷӯён]/ М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 184 с.
18. Русская грамматика. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – Том 2. – 662 с.
19. Улуғзода, С. Восеъ/ С. Улуғзода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2012. – 484 с.
20. Улуғзода, С. Фирдавсӣ/ С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 269 с.
21. Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ/ С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 2002. – 220 с.

**КОРБУРДИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ
ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Дар мақолаи мазкур мавқеи ҷумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ дар насли бадеии адабиёти муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба тасдиқӣ ва инкорӣ ҷудо кардани ҷумлаҳо бо мазмунӣ муносибатҳои воқеии дар онҳо ифодашуда вобаста аст. Хусусияти тасдиқӣ ё инкорӣ ҷумлаи инъикоси муносибатҳои байни ҳодисаҳои воқеият аст. Ҷумлаҳои тасдиқӣ

дар асарҳои бадеӣ серистеъмол аст. Дар мақола роҳҳои ифодаи тасдиқнишон дода шуда, муаллифи мақола барои тақвияти андешаҳои мисоли фаровонеро оварда, таҳлилу баррасӣ намуда, ба маънии семантикии оно эҳтибори ҷиддӣ додааст.

Муаллифи мақола ҷумлаҳои инкориро ба инкори пурра ва нопурра тасниф намудааст. Инкори пурра бо роҳи гузоштани ҳиссаҳои инкорӣ на – пеш аз хабар сурат мегирад, чунин ҷумла умумиинкорӣ ном дорад. Ҳиссаҳои инкорӣ на – пеш аз дигар аъзоҳои ҷумла ояд, инкори нопурраро ифода мекунад. Дар мақола маводи зиёде бо ҳиссаҳои инкорӣ на- оварда, таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои тасдиқӣ, инкорӣ, ҳиссаҳои инкорӣ на, инкори инкор, инкори пурра, инкори нопурра, ҷумлаи сода, насри муосир.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОСТЫХ УТВЕРДИТЕЛЬНЫХ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются роль и место утвердительных и отрицательных предложений в современной таджикской художественной прозе. Автор считает, что разделение предложений на утвердительные и отрицательные зависит от их соотношения с реальностью. Утвердительные предложения по сравнению с отрицательными довольно широко употребляются в художественной литературе. В статье указаны способы выражения утвердительных предложений, для подтверждения своих мыслей автор приводит многочисленные примеры, сгруппирует и анализирует их, обращает особое внимание на семантику анализируемых предложений.

Автор статьи классифицирует отрицательные предложения на полное и неполное отрицание. Полное отрицание осуществляется добавлением неотрицательной частицы перед сказуемым. Причастие отрицания на, – расположение, перед другими членами предложения, означает неполное отрицание.

Ключевые слова: утвердительное, предложение, отрицательное, предложение отрицательное причастие, полное отрицание, неполное отрицание, простое предложение, современная проза.

THE USE OF SIMPLE AFFIRMATIVE AND NEGATIVE SENTENCES IN THE TAJIK LANGUAGE

This article examines the role and place of affirmative and negative sentences in modern Tajik fiction. The author believes that the division of proposals into confirmatory and negative parts depends on their relationship to reality. Affirmative versus negative sentences, which are widely used in

fiction. The article indicates ways of expressing affirmation sentences, to confirm opinions, the author will give numerous examples, group and analyzes them, pays special attention to the semantics of the sentences, which are being analyzed.

The grammatical meaning of negation is usually expressed by the particle not- (na) - not, and its absence means an affirmation.

The author of the article classifies negative sentences into complete and incomplete negation. Complete negation is done by adding a non-negative particle before the message, for example, general negation. The participle of negation - in front of the other members of the sentence, represents an incomplete negation.

Key words: *affirmative, negative, negative participle, complete negation, incomplete negation, simple sentence, modern prose.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кенҷазода Манучехра Солех – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

Сведения об авторе: Кенджазода Манучехра Солех – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

Information about the author: Kenjazoda Manuchehra Soleh - Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, doctoral student. Address: 734025, Republic of Tayikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kenyazoda-1978@mail.ru

УДК: 801.3

**«СИҲОҲ-УЛ-ФУРС» ВА АРЗИШИ
ЛЕКСИКОГРАФИИ ОН**

Гуёев А. У.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Чунонки маълум аст, дар таърихи тамаддуни бойи халқи тоҷик илми луғатнигорӣ мақоми хосса дорад. Бехтарини луғатҳои пешини мардуми тоҷик дар замони камолоти ашъори гуворои оламгир ба забони форсии тоҷикӣ мураттаб шудаанд. Ин замоне буд, ки ҳарчанд шароити таърихӣ бар он мусоидат намекард, шоирони тараққиҳоҳ барои рӯдакивор шеър гуфтан

чидду чаҳд мекарданд, барои давом додани шоҳноманависӣ ба ашъори безаволи Фирдавсии бузург пайравӣ менамуданд. Тавсифу тафсири калимаҳои нодири забони бузургони адабиёт дар ин луғатҳо, ҳарчанд кори нав буд, ба ҷуз вазифаи асосии тавзеҳии худ боз як навъ тарғибу ташвиқи ин адабиёт низ ба шумор мерафт. Осори луғатнигории пешин барои дарки инкишофи таърихи забонамон, муқаррар кардани давраҳои ташаккулу такомули илми фарҳангнигории форсии тоҷикӣ маълумоти хеле муфид медиҳад. Агар ба захираи вожаҳои ин луғатҳо ва манбаъҳои адабии онҳо назари сатҳӣ ҳам андохта шавад, ба ин бовар ҳосил кардан мумкин аст.

Дар байни луғатҳои гузашта луғатҳои тафсирии мақом ва ҷойгоҳи хоссаро соҳиб мебошанд. Дар таҳқиқи осори лексикографии форсии тоҷикӣ хидмати муҳаққиқони эронӣ Саид Нафисӣ, Муҳаммад Муин, олимони аврупоӣ Х. Блочман, К. Р. Залеман, С. И. Баевский, муҳаққиқони тоҷик В. А. Капранов, Ҳ. Рауфов, Ҳ. Аҳадов, А. Сангинов, А. Нуоров ва дигарон хеле бузург аст. Онҳо дар муқаррар намудани миқдори луғатҳои гузашта, таҳқиқи нуктаҳои алоҳидаи онҳо ва ҷопи интиқодии намунаҳои беҳтарини ин мероси гаронбаҳо, баргардонидани онҳо ба хати имрӯзаамон саҳми арзанда гузоштаанд. Яке аз натиҷаҳои назарраси тадқиқотӣ дар ин соҳа ҳамин аст, ки номгӯи луғатҳои пешин то рафт пурратар мегардад. Масалан, дар маълумотномаи махсуси К. Р. Залеман, ки соли 1887 мураттаб шудааст, номгӯи 160 луғат оварда шудааст. Дар феҳристи фарҳангҳои муҳаққиқи Эрон Саид Нафисӣ, ки соли 1951 ҷоп шудааст, ин миқдор то 202 номгӯӣ афзудааст. Табиист, ки то имрӯз теъдоди луғату фарҳангҳои муқарраршудаи гузашта шояд боз ҳам афзуда бошад. Мутаассифона, аз ин номгӯи бузурги луғатҳо то замони мо як миқдори ками онҳо омада расидааст. Бисёре аз онҳо то имрӯз фақат аз рӯи унвонашон маълуманду бас. Масалан, «Рисола»-и Абуҳафси Суғдӣ, «Луғат»-и Қатрон, «Лисон-уш-шуаро», «Ғавоиди Бурҳонӣ», «Фарҳанги аҷоиб», «Кунят-ут-толибин» ва дигарон аз ҳамин ҷумлаанд.

Шиносоии умумӣ бо луғатҳои то ин замон расида шаҳодат бар он медиҳад, ки луғатсозони гузаштаи мо дар мураттаб

овардани асарҳои худ захираи зиёде кашидаанд. Дар ҳар яки ин луғатҳо миқдори зиёди калимаҳо ва таъбирот гирд оварда шуда, аз ҷиҳати мухталиф тафсир дода мешаванд. Чунончи, дар «Луғати фурс» зиёда аз 1000 калима, «Меъёри Ҷамолӣ» – 1600 калима, «Тухфат-ул-аҳбоб» – 2400 калимаву таъбир, «Сихоҳ-ул-фурс» 2300 калима, «Зуфонгӯё ва ҷаҳонпӯё» – 5170 калима, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» – анқариб 7000 калима, «Бурҳони қотеъ» ва «Баҳори Аҷам» – зиёда аз бистҳазор калимаву таъбирот шарҳ дода шудаанд.

Луғатнигории тоҷик решаи ниҳоят амиқ дорад, ки он ба даврони пеш аз исломӣ мерасад. Ин соҳаи илми филологии мо дар ҳамаи давраҳои ташаккул ва инкишофи забон вучуд доштааст ва такмил ёфтааст.

Профессор Ҳ. Маҷидов таърихи луғатсозии тоҷикро ба се давра ҷудо кардааст: а) даврони луғатсозии тоисломӣ, б) асрҳои X–XV, ё ки луғатсозии минтақаи Хуросон ва в) асрҳои XVI–XIX ё ки луғатсозӣ дар сарзамини Ҳиндустон [12, 208].

Давраи тоисломӣ фарҳангу маълумотномаҳои ба забони паҳлавӣ ва авастӣ мураттабшударо дар бар мегирад. Ба ин давр, масалан, «Фарҳанги оим–евак» мансуб аст, ки то ҳол муаллиф ва соли таълифи он номаълум мемонад. Он бо ҳуруфоти авастӣ ва паҳлавӣ китобат шудааст. Калимаҳои авастӣ дар он ба паҳлавӣ тарҷума мешаванд. Номҳои луғат ҳам аз ҳамин ҷост. Калимаи «оим» ба авастӣ ва «евак» ба паҳлавӣ «як» гуфташуда аст. Аз ин давраи ҳамчунин «Фарҳанги паҳлавӣ» омада расидааст, ки дар он идеограммаҳои забони форсии миёна шарҳ дода шудаанд. Ба шаҳодати С. И. Баевский, ҳамчунин, дар шуъбаи дастнависҳои китобхонаи собиқ Институти халқҳои Осиёи АИ ИҶШС нусхаҳои «Луғати паҳлавӣ» ва «Маънии ҳуруфоти заңд», ки дар нимаҳои асри XIX дар Эрон китобат шудаанд, нигоҳ дошта мешаванд. [2, 51-52].

Луғатнигории баъдиисломии тоҷик ба шумораи зиёди луғатҳо соҳиб аст, ки ҳар яке аз онҳо дар таърихи тамаддуни мо қимати муайяне дорад. Ин луғатҳо, ба хусус дар қорҳои луғатсозии имрӯза дар қатори сарчашмаҳои муътабари дигар, васеъ истифода мешаванд. Тавзеҳоти луғавии дар ин

сарчашмаҳо маҳфуз барои мукаррар кардани мундариҷаи маъноии калимаҳои забони муосир мақоми махсус ва арзиши шоистаро соҳиб мегардад.

Таълифи аввалин луғатҳои баъдиисломӣ ҳанӯз ба асрҳои IX–X баробар ояд ҳам, ин раванд танҳо дар асрҳои XIV–XV қувват мегирад, дар асрҳои XVI–XVII бошад, он ба авҷи аъло расидааст. Дар даврони аввали луғатсозии баъдиисломӣ «Рисола»-и Абӯҳафси Суғдӣ (асри X), «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (асри XI), «Фарҳанги Фаҳри Қаввос» (охирҳои асри XIII), «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад Ҳиндушоҳ (с. 1327), «Меъёри Ҷамолӣ»-и Шамси Фаҳрӣ (с. 1344), «Фарҳанги зуфонгӯё ва ҷаҳонпӯё»-и Бадриддин (байни с-ҳои 1301-1433) мураттаб шудаанд.

Аз асри XV маркази луғатсозии тоҷикӣ ба Ҳиндустон интиқол меёбад. Дар мураттаб овардани луғатҳои тафсирии тоҷикии ин давра мақоми луғатсозии Ҳиндустон хеле бузург аст. Дар байни асрҳои XV–XIX дар ин сарзамин як идда асарҳои бузурги лексикографӣ-фарҳангӣ, луғатӣ, тафсиру шарҳҳои ҷудогона ба вучуд оварда шудаанд. Луғатҳои «Адот-ул-фузало»-и Қозихони Бадрумуҳаммад (с. 1419), «Шарафномаи Аҳмади Мунярӣ»-и Иброҳими Форукӣ (с. 1473), «Мачмаъ-ул-аҷам» (ё ки «Фарҳанги Осимӣ»)-и Осим Шуайби Абдусӣ (с. 1449), «Муаййид-ул-фузало»-и Ибни Лоди Дехлавӣ (с. 1519), ки дар ҳамин сарзамин мураттаб гаштаанд, баробари калимаҳои забони адабӣ, миқдори зиёди калимаҳои истилоҳӣ ва соҳавиро низ дар бар гирифтаанд.

Дар асрҳои XVI–XVII дар Ҳиндустон луғатсозии тоҷикӣ боз ҳам авҷ мегирад. Дар натиҷа дар як муддати кӯтоҳ як силсила луғатҳои бунёдӣ ба вучуд оварда мешаванд. Ба ин ҷумла «Кашф-ул-луғот вал истилоҳот»-и Аҳмади Сури Бихор (нимаи 2-юми асри XVI), «Мадор-ул-афозил»-и Файз ибни Асадулломои Сарҳиндӣ (с. 1593), «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҳусайни Инҷу (с. 1608), «Бурҳони қотеъ»-и Бурҳониддин Муҳаммад Ҳусайни Табретӣ (с. 1652), «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдурашиди Татавӣ (с. 1654) дохил мешаванд. Дар асрҳои XVIII–XIX луғатҳои нодири зиёде мураттаб мешаванд, ки дар байни онҳо «Баҳори Аҷам»-и Тик Чанди Баҳор (с.1739),

«Сироч-ул-луғот» ва «Чароғи ҳидоят»-и Сирочиддин Алихони Орзу (миёнаҳои асри XVIII), «Ҳафт кулзум»-и Ғозиуддин Ҳайдар (с. 1815) ва «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин (с. 1827) хеле маъруфанд.

Дар захираи луғатнигории гузаштаамон ба ҷуз луғатҳои тафсирии мухталиф, ки дар онҳо калимаҳо асосан аз бобати маъно тафсир мешуданд, боз анҳои дигари асарҳои маълумотӣ, аз қабилӣ луғатҳои муаллифӣ, шарҳу тафсири вожаҳои асарҳои ҷудогона, луғатҳои тарҷумавӣ низ ба вуҷуд омадаанд. Як гурӯҳ луғатҳо аз рӯи асарҳои ҷудогонаи бадеӣ тартиб дода шудаанд. Масалан, «Латоиф-ул-луғот»-и Абдулатиф ибни Абдуллои Кабир, ки луғати тафсирии «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ мебошад, «Фарҳанги луғоти девони Ҳоконӣ»-и Муҳаммад Довудшоҳ, «Фарҳанги «Шоҳнома»-и Абдулқодири Бағдодӣ аз ҳамин ҷумлаанд.

Ба ҳамин монанд шарҳҳои зиёде навишта шудаанд, ки дар онҳо калимаҳо, таъбирот, мисраъ ва байтҳои ҷудогонаи девонҳои шоирони алоҳида ё ки асарҳои муайяни онҳо шарҳу эзоҳ дода мешаванд. Ҳамчун намунаи бехтарини чунин шарҳҳо «Шарҳи Бӯстон»-и Муҳаммад Ғиёсиддин, «Шарҳи Маҳзан-ул-асрор», «Шарҳи Гулистон», «Шарҳи қасоиди Анварӣ» ва ҷанде дигарро номбар кардан мумкин аст.

Мақолаи мо ба таҳқику баррасии яке аз фарҳангҳои тафсирии асри миёнагии форсии тоҷикӣ бо номи «Сихоҳ-ул-фурс» бахшида шудааст. То ба имрӯз доир ба луғати мазкур дар фарҳангнигории тоҷик мақолаҳои пароканда навишта шудаанд, аммо ин пажӯҳишҳо номукаммал буда, арзиши лексикографии фарҳанги тафсирии мазкурро ба таври зарурӣ баррасӣ накардаанд. Аз ин рӯ мо қарор додем, ки «Сихоҳ-ул-фурс»-ро аз лиҳози арзиши лексикографӣ баррасӣ намоем.

Ба навиштаи муҳаққиқ А. Воҳидов, «Сихоҳ-ул-фурс» соли 1327 дар шаҳри Табреш тартиб дода шудааст ва моҳиятан давоми «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мебошад. Миқдори калимаҳои эзоҳшавандаи он 2300 аст. Калимаҳо мувофиқи тартиби ҳарфҳои якум ва охир ҷида шудаанд. Дар таъйиди маънои калимаҳо аз осори шоирони асрҳои X-XII мисолҳо оварда мешаванд [4, 35-38]. Барои тасдиқи ҳар як маънои калима мисол ба таври алоҳида

дода шудааст. Масалан, муаллиф дар хусуси санадҳои шеърӣ ва сарчашмаҳои адабӣ дар муқаддима чунин менигорад: «Аммо ин заиф берун он, ки ба исботи он абёт бар тариқи истишход (шоҳид овардан) қиём намуд, луғоти ин ба тамассулоти (шеър ё ҳадисе барои мисол баён кардан) роик (равон, фасеҳ) аз ашъори шуарои ғоикӣ (забардаст) мутааххир чун Амир Муиззӣ, Адиб Собир, Масъуди Саъд, Ҳаким Сӯзанӣ, Ҳаким Авҳадуддини Анварӣ, Заҳируддини Форёбӣ, Афзалиддини Хоқонӣ, Низомии Ганҷавӣ, Халлоқулмаонӣ Камолиддини Исмоили Исфаконӣ, Асириддини Аҳсикатӣ, Шайх Муслиҳиддини Саъдии Шерозӣ, Шайх Фаҳриддини Ироқӣ ва падари ҳеш марҳуми мағфур Фаҳриддини Ҳиндушоҳ...» [15, 17].

Шоироне, ки аз онҳо барои тасдиқи маъно дар фарҳанги тафсирии «Сихоҳ-ул-фурс» мисолҳо оварда шудааст, 12 тан мебошанд. Дар мавриди микдори калимаҳои дар луғати мавриди пажӯҳиши мо қарордошта ва шоироне, ки аз ашъори онҳо дар «Сихоҳ-ул-фурс» шоҳиди шеърӣ оварда шудааст ва микдори абёти истифодашуда муҳаққиқ С. Имронов назари дигар дорад. Ба навиштаи ин пажӯҳишгар “Луғати «Сихоҳ-ул-фурс» аз 28 боб иборат буда, дар он 2300 адад калима ба тартиби алифбои арабӣ шарҳу эзоҳ ёфтаанд. Барои исботи маънои ин микдор луғат муаллиф аз 144 нафар шоирони маълуму номаълуми адабиёти форсу тоҷик, ки дар байни асрҳои IX-XIV дар мамолики Мовароуннахру Хуросон ва Эрону Озарбойҷон зиндагӣ ва эҷод кардаанд, зиёда аз 3500 байт шеър мисол меорад. [7, 92].

Тибқи таҳқиқоти пажӯҳишгарон, падари Муҳаммад Ҳиндушоҳ - Фаҳриддини Ҳиндушоҳ олими забардасти замони худ будааст ва «Сихоҳ-ул-Аҷам» ном луғате таълиф намудааст: «Луғавӣ (лексикограф) будани падар сабаб шуда, ки писар низ гӯё дар ин майдон бизанад ва чун падар «Сихоҳ-ул-Аҷам» навишта, ӯ ҳам «Сихоҳ-ул-фурс» менависад. [6, 42-51].

Муаллифи «Сихоҳ-ул-Аҷам» Фаҳриддин ибни Санҷар ибни Абуллоҳи Наҳҷувонӣ (соли вафоташ 1330) мебошад. Ин луғат хусусияти луғати дузабона – форсӣ-озарбойҷониро дорост. Дар он очерки грамматикӣ забони форсӣ-тоҷикӣ ба забонҳои озарбойҷонӣ ва арабӣ навишта шудааст. То солҳои охир «Сихоҳ-ул-Аҷам» ва «Сихоҳ-ул-фурс»-ро як луғат меҳисобиданд. «Сихоҳ-

ул-Ачам»-и Фахриддини Нахчувонӣ дар асоси луғати «Тоҷ-ул-луғот» (Сихоҳ-ул-арабия)-и Ҷавҳарӣ, ки луғатнависи машҳури асри X-и араб аст, сохта шудааст. Дар он асосан калимаҳои арабӣ ва туркӣ (қисман форсӣ-тоҷикӣ) тафсир карда шудаанд.

Дар «Сихоҳ-ул-фурс» бошад, асосан калимаҳои нодири форсӣ-тоҷикӣ шарҳ дода мешаванд.

Мавриди зикри хос аст, ки «Сихол-ул-фурс»-и Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ баъди «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ва луғати Қатрони Табреш аз қадимтарин фарҳангҳои форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад, ки муаллиф дар дебочаи асараш бо унвони «Зикри ҷамъе, ки дар ин фан кутуб сохтаанд ва сабаби таълифи ин китоб ва тасмийи он ва адади эродот ва муттаҳидот» – менависад: «Аввал касе, ки ба тартиби луғати фурс машғул шуд ва онро ба китобат муқаййид гардонид, Ҳаким Қатрон буд. Аммо ӯ беш аз 300 луғат зикр накард ва баъд аз ӯ Ҳакими фозили комил Абӯмансур Алӣ ибни Аҳмад ал-Асадии Тӯсӣ, раҳматуллоҳи алайҳӣ, ба тартиб ва табвиби он иштиғол намуд ва онро мудавван гардонид ва дар ин фан масоъи ҷамил (саъю кӯшиши писандида) ба тақдир расонид ва бар он чи Ҳаким Қатрон ҷамъ оварда буд, луғати бисёр фузуд, чунонки ҷамъи ӯ ба ҷамъи Қатрон ҳеҷ нисбат надошт. Аммо риояти ӯ абвоб беш накард ва аз тақсими абвоб ба фусул, ки дар ин фан зарур-ул-вучуд зоҳир шуд, то ба риояти авсоти калимот чӣ расад. Бад-ин восита луғати муқаррар воқеъ мешуд ва ихтилофи нусах боздид меомад ва ба сабаби он ки тартиби ҷомеъ набуд, луғати бисёре дармебоист ва матолиби зарурӣ муҳмал мемонд ва дуогӯи давлат, ки хӯшачини афозил ва пайрави осори муассир ва фазоили эшон аст, чун ҳамагӣ ҳиммат бар тартиби ин китоби масруф гардонид... Филҷумла ... баъд аз он ки дар тасхеҳи «Луғати фурс» ва ҷамъи кутубе, ки дар ин фан сохтаанд, муболиға намуд ва нусаҳои дурусти муътамади улё ҳосил кард, дар ин муҳим шуруе пайваست ва он миқдор луғат мутадовил аст ва Ҳаким Асадӣ онро наёварда буд... Дар ин маҷмӯъ мусаббат гардонид ва ба шохиди абёти булағо ва равобити шуаро ва фусаҳои Аҷам муаъкид ва мустаҳкам кард ва баъд аз итмом ин ҷумалро ба китоби «Сихоҳ-ул-фурс» мавсум кард». [14, 7].

Муаллифи «Фарҳанги Низом» Домулисом дар бораи сабаби таълиф шудани «Сихоҳ-ул-фурс» чунин менависад: «Дар ибтидои қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ Муҳаммад Ҳиндушоҳ, ки муншӣ ва надими Ғиёсуддин ибни Рашидуддини Фазлуллоҳ буда, «Сихоҳ-ул-фурс»-ро навишт ва дар он ағлаб алфози «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсиро гирифта ва алфози дигар ҳам аз шуарои баъд аз Асадӣ изофа кард». []

Муҳаммад Ҳиндушоҳ баъди навишта шудани луғатнома онро дар муҳокимаи аҳли илму адаб гузошта будааст: «Ва чун луғат ба итмом расид, маҷмӯи онро бар назари устодоне, ки дар ин илм соҳиби қавлу амал буданд ва бар кайфияти таркиби фурс ва дақиқи мусталехоти дариву паҳлавӣ воқиф арз кард ва ба таҷдид ҷиҳати танкеҳ ва тасҳеҳи луғат ва мустаҳраҷи муболиғот ба тақдим расонид, ки аз шаъни муғарри он масъун монд». []

Фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс» аз таркиби ҳарфи охири калима сохта шудааст. Шарҳи муаллиф ниҳоят мухтасар:

Кашоварз – барзгар бошад;

Марз – сарҳад бувад;

Байроқ – алам бошад;

Калон – бузург бошад.

Дӯх – гиёҳе бувад, ки ба зимистон дар масҷидҳо афғананд ё аз вай ҳасир бофанд ва ба зимистон дар зер андозанд ва араб онро «бардӣ» гӯянд ва ба Ҳузистон «либонӣ» ва дар Эрон ва Мукон ва дигар вилоят «қантара» гӯянд.

Муҳаққиқи эронӣ Тоатӣ, ки микрофилмҳои «Сихоҳ-ул-фурс»-ро ба даст оварда, матни интиқодие аввалин бор мунташир сохтааст [15] ва «ҳадяи гаронбаҳо» ба фарҳангшиносии форсӣ тақдим кард, дар муқаддимае [10, 88], ки бар матни ҷопӣ навиштааст, фарҳангҳоеро, ки аз ин китоб ба унвони манбаъ истифода кардаанд, чунин ном мебарад:

1. Ҳасан бинни Ҳусайни Имод ал қураи Ҳисорӣ «Шомил-ул-луғот» (асри 15).
2. Лутфулло бинни Абуюсуфи Ҳалимӣ «Нисор-ул-малик» (асри 16).
3. Ҳусайни Вафой. «Фарҳанги Вафой» (асри 16).
4. Ҳусайни Инҷу. «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» (асри 17).
5. Сурурӣ. «Фарҳанги Сурурӣ» ё «Маҷмаъ-ул-фурс» (асри 17).

6. Шуурӣ. «Фарҳанги Шуурӣ» (асри 18).

Дар ин китобҳо номи дурусти асари Муҳаммади Наҳҷувонӣ низ дода шудааст. Дар ду фарҳанги аввалӣ «Сихоҳ-ул-фурс» ва дар боқимонда фарҳангҳои зикршуда «Фарҳанги Муҳаммад бинни Ҳиндушоҳ» ва «Рисолаи Муҳаммад Ҳиндушоҳ» омадааст. Алӣ Юсуфи Шервонӣ, донишманди озарбойҷонии асри 16, дар асари худ бо номи «Дурии дарӣ», ки А. Тоатӣ аз он зикр намекунад, низ онро «Рисолаи Муҳаммад Ҳиндушоҳ» номидааст. [11, 9-10]. Лозим ба ёдоварист, ки ин гуна паркандагӯӣҳо дар бораи фарҳанги форсии Муҳаммад Наҳҷувонӣ донишмандонеро, ки ба нусхаи хаттии он дастрасӣ доштаанд, водор ба диққат кардааст.

А. Тоатӣ нусхаҳои зерро дар даст доштааст:

1. Дастнависи Ҳиндустон мутаалиқ ба Саид Алӣ Доъӣ Алислом, ки ноқис аст ва чанд барг аз анҷом истифода дорад.

2. Нусхаи мутааллиқ ба Алӣакбари Деҳхудо мавҷуд дар китобхонаи созмони Луғатнома, ки муқаддима ва аз се яки матни он афтодааст.

3. Нусхаи нафис ва беҳтар аз ҳарду нусхаи фавқ, муталлиқ ба А. Тоатӣ.

Тасҳеҳи «Сихоҳ-ул-фурс» сабаб шуда, ки ҷаҳорумин нусхае аз он дар Афғонистон ошкор шавад. М. Ҳ. Беҳрӯз мақолае перомунӣ нусхаи гаронбаҳои мутааллиқ ба худ навишта, равшан сохтааст, ки ин нусха аз ҳамаи нусаҳи Эрон ва Ҳинд нафистар аст. Ба иддаи М. Ҳ. Беҳрӯз, ин нусхаро Камолиддин бинни Мавлоно Муҳаммад фарзанди ҳудӣ муаллиф истинсоҳ кардааст. Кухнагии қоғаз низ нишон медиҳад, ки нусха бояд дар асри муаллиф навишта шуда бошад. Дар ҳар ҳол наметавон қадимияти онро аз қарни ҳаштум пойинтар овард [9]. Ҳамин тариқ, то кунун ҷаҳор нусха аз «Сихоҳ-ул-фурс» дар Ҳиндустон (1 нусха), Эрон (2 нусха) ва Афғонистон (1 нусха) ба даст омадааст. А. Тоатӣ аз нусхаи ҷаҳорумин беҳабар будааст. Интишори «Сихоҳ-ул-фурс» равшан сохт, ки ин асар бо «Сихоҳ-ул-Аҷам»-и Муҳаммад Наҳҷувонӣ як нест. Аммо ҳанӯз бархе аз пажӯҳишгарон ин дуру як медонанд [2, 73]. С.И. Баевский онро ба «Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ» нисбат медиҳад. [15, 9]. Аммо мо ниёзи суботе ба исботи нисбати «Сихоҳ-ул-фурс» ба Муҳаммад

Нахчувонӣ намебинем. Муаллиф худ дар поён мегӯяд: “Пас аз итмоми китоб ҳамаро «Сихоҳ-ул-фурс» ном додаам...”. [15, 8].

Чунонки Муҳаммад Нахчувонӣ худ дар муқаддима ишора мекунад, онро дар соли 728 (х.), (1327-1328м.) дар Табрез поён бахшидааст.

Тарзи интихоби калима

Воҷанигорӣ форсӣ аз чанд асри пеш вобастагии худро ба шеваи вожагузорӣ забоншиносӣ нишон додааст. Ин вобастагӣ ҳамеша сабаби бурузи анвои вожагузорӣ мешавад. Воҷаномҳои гуногуни форсӣ вожагузориҳои гуногун доштаанд. Муҳаммад Нахчувонӣ дар замони худ равиши дигар, ғайр аз он чӣ мутадовил буд, дар вожагузорӣ пеш гирифт. Ӯ дар вожагузорӣ «Сихоҳ-ул-фурс» аз равишҳои зер суд ҷустааст:

1. **Равиши маънӣ қардан.** Дар тартиби вожаҳо аз ин равиши суннатӣ ва вожагузорӣ форсӣ бештар истифода қардааст. Аммо на танҳо дар баробари ҳар вожа онро маънӣ намуда, балки маънии мухталиф, гуногунӣ дар шакл ва яқгунагӣ дар маъно, маънии мутазод ва ҷуз инҳоро низ дар баробари ҳар вожа додааст.

Масалан:

Алиф, вожаҳои чандмаъноӣ. Чарх: чанд маъно дорад. Аввал фалак, дувум чарха бошад, ки занон бад-он дӯк ресанд. Сеюм, чома бошад, яъне гиребон. Чаҳорум номи шаҳре аст. Панҷум тир (ва қамони чарх бошад ва ҳар чӣ даври он дорад, чарх аст) (сах. 63-64).

Бо. Омонимҳо (Лоба: хоҳиш бошад (сах.389).

(Лоба: дасторе бошад, ки бар сар банданд (сах.289).

П.Синонимҳо (куф ва ҷағд ва бум, ҳама як маънӣ дорад (сах.170).

(ниҳеб: ҳавф ва тарс бошад (сах.40).

Т.Антонимҳо (Танг: ҷаҳор маънӣ дорад. Аввал зидди фароҳ бувад... (сах.195).

С.Ҳамнигорҳо (Фаш (ба фатҳи фо): монанд бувад (сах.154).

(Фаш (ба замми фо): Баш ҷаҳорпой бошад (сах.154).

2. Равиши шарҳи сохти овозӣ

Дар «Сихоҳ-ул-фурс», оид ба овозшиносии забони форсӣ низ маълумот дода шудааст, ки аз назари таҳқиқи таърихи

овозшиносии форсӣ аз аҳамият орӣ нест. Муҳаммад Нахчувонӣ баъзан вожаҳои ҳамнигор (омограф)-ро аз ҳам ҷудо мекунад. Мураттиби «Сихоҳ-ул-фурс», барои мушаххас кардани сохти овозии калимаҳое, ки хонданашон душвор менамояд, аз усули шарҳи сохти овозии калима истифода кардааст. Мисол:

(Буш (ба замми бо): мӯйи гардан ва қафои асб бувад (сах. 147).

(Баш (ба фатҳи бо): банде бувад оҳанин ё симин ё начин, ки онро (аз баҳри маҳкамӣ ба мех) бар сандукҳо ё дарҳо зананд (сах.147).

(шағо (ба замми шин ва ба фатҳи айни маъҷим) ва шифо (ба қоф) ва шиғо (ба қофи бенукта) тирдон аст ва араб онро ҷаъба гӯянд (сах.25).

3. Равиши гузори дастурӣ:

Бархе мақулот дастури забони форсиро, ки дар он замон тоза по гирифта буд, дар ин ҷо кашфу шарҳ мекунад. Масалан:

Алиф. Мақулаи камият.

(Во: навъе аз таомро гӯянд ба инфирод, монанди норво, дӯғво, гандумво ва ҷамъаш воҳо бувад... (сах. 33).

Бо. Замони мозӣ (гузашта)-и шухудии феъл (барсат: яъне биболид, сиғай феъли мозӣ аст...(сах.42).

Пе. шакли амрии феъл

(пиро: лафзи амр, яъне пероста кун (сах. 34).

Т.Исми фоил ва сифати фоилӣ

(газон: газанда бошад, ба сиғай исми фоил (сах. 251).

(Газин: ду маънӣ дорад. Аввал газанда бошад, ба маънои исми мафъул. Дувум ба маънии исми фоил (сах.25).

4. Равиши муқоиса ва татбиқ.

Муҳаммад Нахчувонӣ дар «Сихоҳ-ул-фурс» барои намоёндани ашколи гуногуни вожаҳо дар лаҳҷаҳо ва шеваҳои тақаллум аз равиши муқоиса ва татбиқ суд ҷустааст ва муодили ва мутародифи бисёре аз вожаҳои форсиро дар забонҳо ва ғӯишҳои гуногуни арабӣ, туркӣ, паҳлавӣ, хоразмӣ, хузистонӣ, балхӣ, марвӣ, фарғонаӣ, исфаҳонӣ, хуросонӣ, шерозӣ ва ҷуз инҳо ёфта ва додааст.

Намунаи забонҳо

Алиф.арабӣ

(Лоф: ба тозӣ “салаф” хонанд (сах.170).

Бо. туркӣ

(Ёғ: ба лафзи турк равған аст (сах.167).

Пе.пахлавӣ

(Кибр: пахлавӣ аст ва ба порсӣ хафтон гӯянд (сах. 12).

Те.сурёӣ

(Зардушт: номи Иброҳим пайғамбар аст – алайҳиссалом – ба забони сурёӣ ба фатҳи зои муъҷам, ситабр ва бузург ва дурушт бувад (сах.45).

Намунаи лаҳҷаҳо ва гӯишҳо

Алиф. Хуросонӣ (хазанд: гиёҳе бошад, ки ба инсон монад ва дар Хуросон онро шихор гӯянд (сах.77).

Бо. бухорӣ (карк: (ба фатҳи коф ва рои муҳмала) ба забони бухоро “осмона” гӯянд (сах. 185).

Пе. Балхӣ (фил: ба луғати аҳли Балх “оғоз” бошад, яъне замин, ки аввал бикоранд (сах.209).

Те.марвӣ (рикоша ва рикоса: ба забони Марв хорпушт бошад (сах.278).

С. Фарғонаӣ (фағ ду маънӣ дорад: Аввал дӯст ва маъхук бувад. Дуюм ба забони фарғона санам ва бутро гӯянд (сах.164).

Ҷим. Хоразмӣ ва Исфаконӣ ва устувор: чанд маънӣ дорад: 1. Маҳкам ва собит бошад. 2. Амин, муътамад бувад ва дар вилояти Хоразму Мовароуннахр ва Исфакону Ироқ одат чунон бошад (ки бар ҳар деҳе шахсеро, ки ба амонат ва эътимод машхур бошад, амин гуморанд ва ўро устувор гӯянд) (сах. 98).

Дар истифода аз равиши татбиқӣ, шеваҳои тақаллуми озарбойҷониро низ аз назар дур надоштааст.

(капто: ба арабӣ шабар хонанд ва аҳли Озарбойҷон “ваза” гӯянд (сах.41).

Бодпеч: расане бошад, ки кӯдакон бар рахт банданд ва дар он ҷо нишинанду айнаду раванд ва араб онро “ арҷуҳа” гӯянд ва ба забони Нахҷувон “ҷамлул” гӯянд (сах.55).

(чағд: куф будан, яъне аз бум ва ба забони озарбойҷонӣ ”кангар” хонанд (сах.77).

Кандур ва канур: ба фатҳи коф зарфе бошад бузург монанди ҷам, ки аз гил ва саргин кунанд ва алҳро дар он резанд

ва ба баъзе аз забонҳо “кандлӯла” (гӯянд ва ба вилояти Озарбойҷон “канда” хонанд (сах.114).

«Сихоҳ-ул-фурс» на танҳо аз нуктаи назари забоншиносӣ, балки аз лиҳози баррасиҳои таърихи адабӣ низ аҳамиятнок аст. Дар китоб ҷо-ҷо ба шавоҳиди шеърӣ аз шоироне, ки камтарин оғоҳӣ аз онон дар тазкираҳо барҷой намонда, бармехӯрад. Аз ҷумла, ашъори падари худи нависанда, ки ағлаб бо ишораи “гуфт раҳмуллоҳ алайҳи падар” ва ё “падарам гуфт” меоварад. Ашъоре, ки аз падари худ нақл мекунад, мутаҷовиз аз 60 байт аст.

Аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки «Сихоҳ-ул-фурс» як манбаи муътамад барои фарҳангшиносии асрҳои баъдӣ форсу тоҷик махсуб ёфта, дар он он калимаву ибороте шарҳу тавзеҳ гардидаанд, ки дар даврони зиндагии шоир ва то ӯ мавриди истеъмол будаанд. Арзиши лексикографии «Сихоҳ-ул-фурс» дар он ифода меёбад, ки луғати мазкур барои мураттибони баъдӣ заминаи мушаххасу мукаммалеро ба вучуд овардааст, ки инро дар луғати худ зикр кардани ном ва аз он ҳамчун манбаи тавзеҳи калимаҳо фаровон истифода намудани фарҳангшиносии асрҳои баъдӣ собит мекунад. Арзиши дигари «Сихоҳ-ул-фурс» дар он ифода меёбад, ки дар баррасиҳои забоншиносии эронӣ аз назари фарогирии масоили забоншиносии ҳосе, ки дар он аҳди чандон ва зивоҳ наёфта буд, ҷоиҳои аҳамият аст. Аз ин нигоҳ дар ҳоваршиносии муосир пажӯҳиш ва баррасии дақиқу комили ин асар аз вазифаҳои зарур ва бунёдӣ ба шумор меравад. Чун фарҳангҳои қадимаи тоҷик «Сихоҳ-ул-фурс» яке манбаъҳои муътамади фарогири сарватҳои маънавии ҳалқи тоҷик ба шумор рафта, омӯхтан ва ба нашри интиқодӣ таҳия намудани вазифаи фахрист ва дастраси омма намудани он аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

КИТОБНОМА

1. Аҳадов Ҳ. Фарҳанги Рашидӣ ҳамчун асари лексикографӣ. // Ҳ. Аҳадов. – Душанбе: “Дониш”, 1981. – 119 с.

2. Баевский С. И. Описание таджикско-персидских рукописей Института народов Азии. // И. С. Баевский. – Вып. 4. – М., 1968. – 164 с.
3. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография XI – XV вв. // И. С. Баевский. – Москва, 1987, 164 с.
4. Вохидов А. Фарҳангғиғориғи форсӣ – тоҷикӣ дар асрҳои X – XIX. // А. Вохидов. Монография. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2018. – 144 с.
5. Вохидов А. “Ғиёс-ул-лугот” – и Муҳаммад Ғиёсиддин ва мавқеи он дар фарҳангғиғориғи тоҷикӣ–форсӣ. // А. Вохидов. – Самарқанд: нашри ДДС, 2012. – 139 с.
6. Зариназаде Г. Г. Сравнение «Сихах-ал-Аджам» и «Сихах-ал-фурс», Иранская филология, часть 1. // Г. Г. Зариназаде. – Душанбе, 1970, – С. 42-51.
7. Имронов С. «Сихоҳ-ул-фурс» – сарчашмаи адабӣ. // С. Имронов. Садои шарқ, 1980, №9. – С. 91-97.
8. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асади Туси и его место в истории таджикской (форси) лексикографии. // В. А. Капранов. – Душанбе, 1974. – 213 с.
9. Қахрамонов Қ. Воҷаномаи «Тӯҳфат-ул-аҳбоб» <http://www.drсадigh.ir/الفرس-صحاح-پيرامون-175/صدیق-ق-دک-تر-ذ-قدهای>
10. Накавӣ Ш. Фарҳангғанағисӣ дар Ҳинду Покистон. // Ш. Накавӣ. Техрон, 1341. – С. 88.
11. Муҳаммад Хусайни Беҳрӯз. Пешин. – С. 9-10 [http://www.drсадigh.ir/الفرс-صحاح-پيرامон-175/صدیق-ق-دک-تر-ذ-قدهای](http://www.drсадigh.ir/الفرس-صحاح-پيرامون-175/صدیق-ق-دک-تر-ذ-قدهای)
12. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ Қ.1. // Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 243 с.
13. Рауфов Ҳ. Фарҳанги Ҷаҳонғиғӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс. // Ҳ. Рауфов. – Душанбе, 1972.
14. Саидов С. «Сихоҳ-ул-фурс» ва интиқоди матн. С. Саидов. – Хучанд, 1996, – С. 7.
15. “Сихоҳ-ул-фурс” – таълифи Муҳаммад бинни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ, ба эҳтимоми доктор Абдуалӣ Тоатӣ. Техрон, 1976. –376 с.
16. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI. // Д. Хоҷаев. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2013. – 344 с.

«СИХОҲ-УЛ-ФУРС» ВА АРЗИШИ ЛЕКСИКОГРАФИИ ОН

Мақола ба таҳқиқу баррасии яке аз фарҳангҳои тафсири асримиёнагии форсии тоҷикӣ бо номи «Сихоҳ-ул-фурс» бахшида шудааст. То ба имрӯз доир ба луғати мазкур дар фарҳангғиғориғи тоҷик

мақолаҳои пароканда навишта шудаанд, аммо ин наҷӯҳиҳои номукамал буда, арзиши лексикографии фарҳанги тафсирии мазкурро ба таври зарурӣ баррасӣ накардаанд. Муаллиф кӯшидааст то ҷое ин лугатро аз лиҳози арзиши лексикографӣ баррасӣ намояд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, тасҳеҳ, арзиш, лугатнигорӣ, шарҳ, «Сихоҳ-ул-фурс», калима, маъно.

«СИХАХ-АЛ-ФУРС» И ЕГО ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ

Статья посвящена изучению одного из средневековых персидско-таджикских толковых словарей под названием «Сихах-ал-фурс». На сегодняшний день об этом словаре в таджикской лексикографии написаны разрозненные статьи. Эти исследования являются неполными, потому что в них должным образом не рассмотрена лексикографическая ценность данного словаря. Автор попытался рассмотреть этот словарь с точки зрения лексикографической значимости.

Ключевые слова: словарь, корректировка, значимость, лексикография, комментарий, «Сихах-ал-фурс», слово, значение.

"SIHAH-AL-FURS" AND ITS LEXICOGRAPHIC SIGNIFICANCE

The article is devoted to the study of one of the medieval Persian Tajik explanatory dictionaries called "Sihah-al-furs". To date, scattered articles have been written about this dictionary in the Tajik lexicography. This study is incomplete because the lexicographic value of this vocabulary has not been adequately considered. The author tried to consider this vocabulary in terms of lexicographic value.

Keywords: vocabulary, correction, significance, lexicography, commentary, "Sihah-al-furs", word, meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гиёев Аҳтамҷон Усмонович – магистри курси 2-юми Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Телефон: (+992) 93 758 88 48. E-mail: ahtamjongiyoev@mail.ru

Сведения об авторе: Гиёев Аҳтамҷон Усмонович – магистр 2-го курса Института языка и литературы им. Рӯдаки НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 21. Телефон: (+992) 93 758 88 48 E-mail: ahtamjongiyoev@mail.ru

Information about the author: Giyoev Ahtamjon Usmonovich - Master of the 2nd year of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Phone: (+992) 93 758 88 48 E-mail: ahtamjongiyoev@mail.ru

УДК: 809.155.0

**НАҚШИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ЧӢ ДАР
«ЁДДОШТӢ»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

Анварзода Мавҷуда Анварӣ

Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Калимасозӣ бахши грамматика буда, яке аз воситаҳои мукаммал шудани таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ дар баробари пешвандҳои пасвандҳои зиёде мавҷуданд, ки ҳар кадоми онҳо дар калимасозӣ нақши муҳим дошта, ҳавзаи хоси маъноии худро шакл медиҳанд.

Муҳаққиқон дар соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ, аз ҷумла оид ба асарҳои устод Айнӣ, қорҳои зиёди илмию тадқиқотӣ ба анҷом расондаанд, вале дар хусуси калимасозӣ дар «Ёддоштҳо», ба ҷуз аз қайдҳои алоҳида, то ҳол таҳқиқоти назаррасе сурат нагирифтааст. Қобили зикр аст, ки таркиби луғавии забони «Ёддоштҳо» хеле бой буда, адиб зимни эҷоди ин асар аз воситаҳои гуногуни калимасозӣ, хусусан, аз пасванди ғайри исмҳои -чӣ фаровон истифода намуда, бо ёрии он калимаҳои зиёде месозад.

Дар асоси қорбурди зиёди ин пасванд дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ин воситаи калимасоз дар забони ҳозираи тоҷик серистеъмол буда, дар офаридани мафҳумҳои ифодагари касбу кори шахс нақши муҳим дорад.

Дар бораи омӯзиши пасванди -чӣ ва ба кадом забон тааллуқ доштани он миёни муҳаққиқони соҳаи забон баҳси доманадоре сурат гирифтааст. Забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ, монанди Л.С. Пейсиков, В. С. Расторгуева, М. Шакурӣ, Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, Ғ. Ҷӯраев, Д. Саймиддинов, Ф.Р. Амонова ва дигарон дар осори илмӣ-назариявии хеш зимни бозкушоии масъалаҳои калимасозӣ роҷеъ ба пайдоиш ва вазифаи пасванди -чӣ изҳори назар намудаанд.

Аз ҷумла, Л.С. Пейсиков таърихи пайдоиши пасванди “–чӣ”-ро дар забони форсии тоҷикӣ ба пасванди сермахсули –ӣ рабт додааст. Ҳамчунин, тибқи андешаи ин донишманд дар забони форсӣ пасвандҳои –чӣ₁ ва –чӣ₂ мавҷуданд, ки яке аз забони туркӣ гузашта, дигаре таърихан эронӣ мебошад [14, 194-198].

Забоншинос Д. Саймиддинов низ мавҷудияти пасвандҳои –чӣ₁ ва –чӣ₂ арзёбӣ намуда, якero ба забони туркӣ мансуб дониста, ба осори хаттии қадим иртибот доштани пасванди “–чӣ”-ро зикр менамояд [18, 114].

Дар “Луғатнома”-и Деххудо низ ба забони туркӣ мансуб будани он таъкид гардида, инчунин, бо пасванди –гар ва исми кор ҳамвазифа будани пасванди –чӣ зикр шудааст [8, 6].

Муҳаққиқ Т.Д. Чхеидзе бар он ақида аст, ки баромади ин пасванд бо пасванди сифатсози –зӣ (разӣ, сағзӣ) ва –чӣ (фарғоначӣ) форсии миёна –čik як аст. Ин пасванд дар забони форсии миёна на танҳо номҳои этникӣ, балки номҳои марбут ба ғайолияти шахс ҳам месозад [23, 140-141].

В. С. Расторгуева бар он андеша аст, ки пасванди –чӣ дар забони форсии миёна номҳои этникӣ месозад [15, 30]. Забоншинос Олимҷон Қосимов мавҷудияти калимаҳои –миёнчӣ ва карончӣ (гавончӣ)-ро дар адабиёти классикӣ, аз ҷумла дар «Шоҳнома», зикр кардааст [10, 128]. Ба андешаи Азим Байзоев, ин морфема дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино дар калимасозӣ фаровон истифода шудааст [4, 118].

Таҳқиқоти О. Қосимов ва А. Байзоев аз он шаҳодат медиҳанд, ки пасванди –чӣ аз замонҳои хеле қадим дар калимасозӣ иштирок мекардааст. Вале ба ақидаи Ш. Ниёзӣ, пасванди –чӣ дар адабиёти классикӣ ниҳоят кам дида мешавад.

Баъд аз Инқилоби Октябр дар натиҷаи ба забони халқ наздик шудани забони адабӣ дар қатори бисёр суффиксҳо –чӣ низ дар забони адабӣ бештар мавқеъ гирифта, ба вазифа ва маънии –гар серистеъмол шуда рафт [12, 115], [7, 115-116]. Бино ба ақидаи С. Ҳалимов, дар «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ пасванди –чӣ ба ҷашм нахӯрдааст [22, 195].

Муҳаққиқи истилоҳоти варзишии забони форсӣ А. Муҳаббатов зикр мекунад, ки пасванди мазкур аслан туркӣ буда, дар истилоҳи варзишии «қайеқчӣ» ба мушоҳида мерасад. Ахиран

пасванди -чӣ хеле кам мавриди истеъмол қарор мегирад ва дар аксари мавридҳо он бо пасвандҳои форсӣ иваз мешавад: қайекчӣ–қайекрон» [11, 43].

Ба андешаи таҳқиқгарон В. С. Расторгуева, А. А. Керимова, А. К. Мамедзаде, Л.А. Пирейко, Д. И. Эделман, пасванди -чӣ дар забони гелонӣ ғабол буда, аз исмҳо номи қору ғаболият месозад [16, 51-52].

Забоншинос Ф. Р. Амонова таъкид мекунад, ки пасвандҳои -чӣ₁ ва -чӣ₂–ро бояд ба ҳам махлут насозем. Зеро яке қаммаҳсул буда, баромади эронӣ дошта, ба маҳалле мансуб буданро нишон диҳад, дигарӣ туркӣ буда, номи машғулият сохта, серистеъмол аст [1, 10-11].

Академик М. Шукуров зикр мекунад, ки солҳои сиву чил ин суффикс аз ҳад зиёд ғабол шуд. Солҳои ҳафтоду ҳаштод ҳам бисёре аз номҳои қасбу ҳунар, ки дар зиндагӣ қаровон пайдо шуда истодаанд, бо –чӣ шакл гирифтаанд. Ў ин суффиксро бо пасванди -гар муқоиса мекунад ва аз рӯйи ҳисоби ӯ дар «Луғатномаи осори Айни» 103 қалима бо пасванди -чӣ мавҷуд аст [24, 168-172].

Аз рӯйи ҳисоби муҳаққиқ С. Низомова, дар осори бадеӣ ва публицистии устод Айни ин пасванд серистеъмол аст. Бо он беш аз 110 қалима сохта шудааст. Дар осори устод Айни бо ин пасванд исмҳои сохта шуданд, ки қисми бештари онҳо машғулиятро мефаҳмонад [13, 113].

Забоншинос С. Хоркашев (Раҳматуллозода С.) зимни баррасии ин пасванд таъкид мекунад, ки морфемаи -чӣ дар шеваи ҷануби шарқӣ сермаҳсул ва ғабол нест [21, 25-26].

Роҷеъ ба этимологияи пасванди –чӣ то имрӯз ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Аммо дар дастурҳои таълимӣ ва асарҳои илмӣ, аз ҷумла дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” ба забони туркӣ мансуб будани он таъкид нашуда, танҳо ҷӣ гуна исм сохтани он зикр ёфтааст [5, 118, 119, 160, 165, 168].

Аз баррасии «Ёддоштҳо»-и устод Айни маълум мегардад, ки қалимаҳои бо –чӣ сохташуда аз рӯйи мансубияташон ба мавзӯҳо асосан, машғулиятро мефаҳмонад: қарнайчӣ, нақорачӣ, сурнайчӣ, ҳазиначӣ, шикорчӣ, туҳматчӣ, ҳашарчӣ, тарақачӣ, ихтироъчӣ, самоворчӣ, телеграфчӣ ва амсоли инҳо. Дар байни

калимаҳои ин гурӯҳ воҳидҳои луғавие во меҳӯранд, ки машғулият ва касбу корро ифода мекарданд ва имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ ва архаистӣ шомил шудаанд. Чунончи, закотчӣ, ходимчӣ, қалъачӣ, дарихоначӣ, фойтунчӣ, курчӣ, удайчӣ, телеграфчӣ, чевачӣ, чорчӣ. Қисми ками калимаҳои сохта бо -чӣ ба маҳалле мансуб будани шахсро мефаҳмонанд: қалъачӣ, хатирчӣ.

Калимаҳои истифодашударо дар ҳайати ҷумлаҳо таҳлил кардан мумкин аст. Дар ҷумлаи “Баъд аз ба поён расидани машқи майдатӯдаҳо **карнайчӣ** бо фармони саркарда як командаи умумӣ дод” [2, 208] калимаи карнайчӣ бо -чӣ сохта шудааст. Асли калимаи карнайчӣ тоҷикӣ буда, дар ФТЗТ ба маънои карнайнавоз зикр ёфтааст [19, 623]. Ин вожа ду зинаи калимасозиро гузаштааст: ҷузъи аввали он кар(р) то вақтҳои наздик ба маънои «қувва, зӯрӣ, калонӣ» дар истифода буд. Он дар калимаи мураккаби карнай (аз карраной) [19, 54] ба маънои «наии ниҳоят калони филизӣ, ки дар чашну тӯйҳо ба кор мебаранд», маҳфуз мондааст. Ҷузъи дуюм бо пасванди -чӣ кар+най+чӣ исми шахс сохтааст.

Калимаҳои **нақорачӣ** ва **сурнайчӣ** дар ҷумлаи “Дар як ғӯшаи суффа як нақорачӣ, як сурнайчӣ ва ду дойрадаст ништа менавохтанд ва дойрадастҳо гоҳо бо ҳам ва гоҳо ҳар кадом ба танҳои ғазалҳои мекарданд” [2, 10] истифода шудааст. Нақорачӣ дар ФТЗТ ба маънои нақоранавоз зикр ёфта, аслаш тоҷикӣ мебошад [19, 934]. Дар калимаи нақоранавоз асоси замони ҳозираи феъли навохтан дар шакли навоз чун муроди пасванди -чӣ зоҳир мегардад: “Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гиряам сустар ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман аз шунидани нағмаи нақора худ **нақоранавоз** шудан беҳтар ва хуштар менамуд” [2, 11]. Сурнайчӣ дар ФТЗТ ба маънои сурнайнавоз маънидод шуда, як пояи калимасозиро гузашта, исми касб сохтааст [19, 279].

Калимаи **закотчӣ** аз исми маънии арабиасоси закот ва пасванди -чӣ бунёд гардида, дар “Ғиёс-ул-луғот” вожаи закот чунин шарҳ ёфтааст: чилум ҳисса аз мол, ки баъд аз соле дар роҳи Худо диҳанд [8, 394]. Исми закотчӣ дар ФТЗТ ҳамчун калимаи таърихӣ ёд шуда, “ҷамъкунандаи закот дар аморати

Бухоро; шахсе, ки аз роҳгузарон, корвониён ва ғ. андоз ва ҳаққи роҳ мегирифт, омили закот, чамъкунандаи закот” маънидод шудааст [19, 525]. “Барраҳои ғусфандони зиндамондари барои зиёд кардани наслашон имсол накуштаанд ва бинобар ин аз чорво имсол ҳеҷ даромад нашудааст (даромади ғусфандони қароқўлӣ пўсти барраи онҳост, ки дар вақти зоидашон мекушанд), ҳақи чўпонӣ, ки иборат аз пашми ғусфандони касона аст, ба ҳисоби закоти ғусфандони соли вабо талафшуда ба **закотӣ** рафтааст ва хўроку пўшоки тағоии чўпонам ба гардани деҳқонии ношуд бори барзиёд шуда мондааст” [2, 184].

Чумлаҳои дигарро ҳам дидан мумкин аст, ки дар онҳо бо пасванди –чӣ калимаҳо сохта шудаанд:

“**Қўрчӣ** он сарбозеро, ки дар наздикии мо суҳанҳои Нурбойро тасдиқ мекард ва аз қисми дигар боз як сарбози дигарро ёфта пеши саркарда овард”. [2, 222]. Аз назари сохт ин вожа сохта буда, аз исм бо афзудани пасванди -чӣ таркиб ёфтааст. Он дар ФТЗТ шарҳ дода нашудааст. Дар “Луғати тафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айний вожаи қўрчӣ ба ду маънӣ омадааст: 1. Силоҳбардори амалдорони калон. 2. Яке аз мансабҳои хурди даври амирӣ, ки вазифааш силоҳбардорӣ буд (адъютант) [3, 524]. Нависанда ин калимаро дар асар ба маънои дуҷумла истифода кардааст. Вожаи қўрчӣ калимаи таърихӣ туркӣ-муғулӣ буда, решааш аз калимаи **қўр**: 1). оташи зери хокистар, хокистари сўзон: оташи қўр; 2). асбоби чанг, яроқ, силоҳ гирифта шудааст [19, 184].

“Он одами асонокро **удайчӣ** меномиданд, ки вазири ташрифот гуфтан аст” [2, 205]. Удайчӣ дар ФТЗТ ҳамчун вожаи таърихӣ таъкид шуда, чунин шарҳ дода шудааст: Яке аз мансабдорони олирутбаи дарбори аморати Бухоро, ки ба тартибу иҷрои маросимҳои ташрифот, қабул, зиёфат ва ғ роҳбарӣ ва назорат мекард [19, 376]. Маҳдум баъд аз он ба пушти **фойтунчӣ** нихта карда: – Ҳай кун! – меғўяд [2, 482]. Асли калимаи фойтун ҷунонӣ буда, дар ФТЗТ чунин шарҳ дода шудааст: аробаи чорчархаи одамкашонӣ, ки онро асп мекашад [19, 482]. Ин калима дар ФТЗТ ёд нашудааст.

“Дар ин вақт **хазиначӣ** як латтаи дар вай яксаду биست танга басташударо аз яхдон (сандуки чармин) гирифта, ба дасти оламиён меод, оламиён он бастаро ба дасти пешхизмати худ меод ва ӯ ба дасти муллои дахякгир супурда, бо овози баланд номи ӯро гирифта: «гирифтанд» мегуфт [2, 530]. Калимаи хазиначӣ аз исми маънии арабиасоси хазина ва пасванди -чӣ бунёд гардида, дар ФТЗТ чунин шарҳ ёфтааст: чойи нигоҳ доштани пул ва чавахирот; сандуки давлатӣ; ганчина [19, 51].

“Садҳо нафар мардуми **хашарчӣ** (маҳсуб ба анбӯҳи одамон) ҳам ҳар ҷо-ҳар ҷо хобидаанд” [2, 51]. Вожаи хашар арабӣ буда, дар ФЗТ ба маънои гурӯҳ, издиҳом, анбӯҳ; ҷамоат; анҷуман омадаст [20, 739]. **Чевачӣ**, Нурбойро ҷеғ зан, – гуфт [2, 221]. Чевачӣ дар ФТЗТ ҳамчун калимаи таърихӣ таъкид шуда, номи яке аз мансабҳои поёни дар аморати Бухоро, сардори қаравул ва дидбонҳо шарҳ дода шудааст [19, 617]. Иқромхоча аз як **шикорчӣ** як халтача дору овард ва сӯроҳи ҷӯбро бо дору пур карда аз рӯяш қадаре пахта тикконд ... [2, 114]. Асли вожаи шикор тоҷикӣ буда, дар ФЗТ ба маънои шикорӣ омадааст [20, 587]. Пасванди -чӣ бо пасванди -й ва -анда муродиф аст: шикорчӣ // шикорӣ // шикоркунанда.

“... ҳар касеро, ки ба хизмати худ таклиф кунад, «ту фиребгар, ту **туҳматчӣ**» – гуфта таклифи ӯро рад мекардааст” [2, 30]. Пасванди -чӣ аз исми маънӣ исме месозад, ки ҳислату характери шахсро ифода мекунад: туҳматчӣ. Бо пасванди -гар мурдиф аст: туҳматчӣ // туҳматгар..).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар “Ёддоштҳо” пасванди -чӣ бо калимаҳои иқтибосии русӣ омада, маънии қор ва машғулиятро ифода кардааст: “Парламент чунон зӯраст, ки, – гуфт ӯ, – на танҳо **телеграфчӣ** аз вай метарсад” [2, 307]. Ин калима имрӯз низ мавриди истифода қарор дорад, вале кам. Зеро бо рушд қадани технологияи муосир ва ихтирои дастгоҳҳои ҳозиразамон ба истифодаи телеграф эҳтиёҷ намондаст. Имрӯз вазифаи телеграфро интернет иҷро карда истодааст. Ин калима, аллакай ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ ворид шуда истодааст.

Вожаи **самоворчӣ** аз исми модии русиасоси самовар ва пасванди -чӣ бунёд гардида, дар ФТЗТ ба ду маънӣ омада, чунин шарҳ ёфтааст: 1. он ки самовор меҷӯшонад. 2. Соҳиби чойхона

[19, 203]. “Самоворчӣ ба пеши мо як чойник чойро бо пиёла оварда ниҳода: – «Чарс» даркор аст? – гуфта пурсид” [2, 161]. Самоворчӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ, аллакай ҳазм шудааст ва дар шеваҳои минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон васеъ истифода бурда мешавад, яъне умумиистеъмол шудааст.

Истифодаи калимаҳои иқтибосии русӣ аз ҷониби нависанда, пеш аз ҳама, таъсири сиёсати давр буд, зеро сиёсати он давра маҷбур месохт, ки лексемаҳои русӣ ба адабиёту таърихи тоҷик ворид карда шаванд.

“Агар ин воқеаро дар дафтари Қори Зоҳид **таракачин** қозихона, ки ин чизҳоро аз хучраи вай оварда буд, ҳонда дида бошад ҳам, барои қозикалон он қадар ҷои хавф набуд” [2, 312]. Дар ҷумлаи мазкур вожаи **таракачӣ** аз исми маънии арабиасоси **тарака** ва пасванди -чӣ бунёд гардида, дар ФТЗТ ҳамчун вожаи таърихӣ таъкид шуда, ҷунин шарҳ ёфтааст: маъмури расмӣ дар аморати Бухоро, ки меросро тақсим мекард [19, 312]. Ҳарчанд ин калима таърихӣ ёд шуда бошад ҳам, вале имрӯз ҳам мавриди истифода қарор дорад ва гунаи муродифии **таракакун** ва **таракакунанда** ҳам дорад.

“Миршаб ба зиндадорандаи Шуқурбек даҳ ҳазор танга ва ба кушандаи ӯ панҷ ҳазор танга пул ваъда карда, ин ваъдаашро ба воситаи **ҷорчӣ** дар шаҳр эълон кард” [2, 312]. **Ҷорчӣ** калимаи таърихӣ буда, бо ҳамин усули калимасозии пасвандӣ сохта шуда, исми касбро ифода мекунад. Ин калима дар ФТЗТ ҷунин шарҳ ёфтааст: ҷорчӣ - касе, ки дар кӯчаву бозорҳо фармони ҳукумат, гум шудан ё ёфт шудани чизеро бо овози баланд эълон мекард, ҷорчӣ, мунодӣ. Устод Айнӣ вожаи **ҷорчӣ**-ро эълонкунандаи даҳонакӣ маънидод кардааст [3,556].

“... ба ман ҷунон мефорид, ки гӯё дар ҳаммом **ҳодимчӣ** танамро бо халта молиш дода собун зада истода бошад” [2,588].

“Ҳеши **ихтироъчин** мо бо ин қадар аз кори худ даст накашид ва дафъаи дигар аз ҷӯби аз аввалӣ ғафстар боз як таппончаи ҷӯбин сохт [2, 114]. Калимаи ихтироъчӣ дар ФТЗТ ба маънои ихтироъкор, ихтироъгар омадааст. “Ин хислати Мирзо Абдулвоҳид, ки иборат аз дониста-надониста ба қардани ҳар қор часпидан, қардани он гуна кори аҷибро аз тарси он ки механданд ё манъ мекунанд, аз ошноҳои наздиқаш ҳам пинҳон доштан ва

майли “**ихтироъчигӣ**” буд, то охири умраш дар ӯ боқӣ монд [2, 451]. Ин вожаи арабиасос се зинаи калимасозиро гузаштааст: дар зинаи аввал шакли содаи **ихтироъ** ба маънои «эҷод кардан» дар истифода аст [20, 514]. Дар зинаи дуюм бо пасванди -чӣ дар шакли **ихтироъчӣ** исми шахс сохтааст ва дар дар зинаи сеюм аз асоси **ихтироъчӣ** бо пасванди -гӣ вожаи **ихтироъчигӣ** ба вучуд омадааст. Исми сохтаи **ихтироъчӣ** муродифи калимаи мураккаби **ихтироъкор**, **ихтироъгар** мебошад.

Дарвоқеъ, пасванди -чӣ бо пасванди –гар ва –ӣ муродиф аст. Мавҷудияти калимаҳои **тӯҳматчӣ** // **тӯҳматгар**, **ихтироъчӣ** // **ихтироъгар**, **шикорчӣ** // **шикорӣ** гувоҳи ҳамин маъно аст.

“Дар деҳаи ҳамсоя Йӯлдошбой ном як савдогари қалъачӣ буд” [2, 111]. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки калимаи **қалъачӣ** дар луғатномаҳои пешин ба мисли “Ғиёс-ул-луғот” ва “Бурҳони қотеъ” зикр нашудааст, гуфтан мумкин аст, ки ин вожа баъдан пайдо гардид. Устод Айнӣ онро ба маънии “Савдогарони Осиёи Миёна, ки пеш аз истилои аскарӣ императорӣ Осиёи Миёнаро бо Уренберг ва Троицк тичорат мекарданд” истифода бурдааст [3,511], [2,663]. .

“Сипоҳиёни “**дарихоначӣ**” аз якдигар пеш давида ҳар кадоми онҳо кӯшиш мекард...” [2, 209]. Вожаи **дарихоначӣ** аз ибораи дари хона ва пасванди –чӣ ба вучуд омадааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки дар забонамон калимаи **дарихона** надорем метавон гуфт, ки дар сохтани калимаи **дарихоначӣ** ҳодисаи дар як вақт ба ҳам омадани калимаҳои мустақилмаъно ва пасванди калимасоз боиси ба вучуд омадани калимаи мазкур шудааст.

“Ин роҳ як роҳи хеле осон буд, ки пештар ба хотирам нарасида буд, аммо аҳволи музтаронаи Мулло **Туйчӣ** маро маҷбур кард, ки ба ин кор фикр давонам ва ёбам” [2, 441]. Асоси калимаи **туйчӣ** дар шакли **туй** вариантҳои сур, чашн, маросим низ дорад, аммо ҳеҷ яке аз ин гунаҳо бо –чӣ намеояд. Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаи **туйкард** низ маъмул аст [17, 166], ки айнан ба маънои **туйчӣ** истифода мешавад.

Дар мисолҳои зерин аз рӯи вазифаи дуюмаш пасванди -чӣ калимаҳои месозад, ки ба маҳал ва ҷойе мансуб будани шахсро мефаҳмонад:

“Чунки ӯ як ҷавони миёнкалӣ (аз **Хатирчӣ** ё аз Зиёуддин) буда, тамоман бесавод буд, на дарсро медонист ва на дарс тайёркуниро [2, 441]; “ ...боре зулми ҳукуматдорони **Чироқчӣ** ба дараҷае расид, ки дигар ба аҳолии он ҷо тоқати зиндагонӣ намонд” [2, 533]; Қорӣ Неъмат дар гузари Хоча Аспгардони Бухоро (дар байни лаби ҳавзи **Дастархончӣ** ва мадрасаи модари хон) ҳавлӣ дошт... [2, 291];

Дар “Ёддоштҳо” агар ба омори калимаҳои бо пасванди -чӣ сохташуда дар маҷмӯъ назар афканем, мебинем, ки бо он 25 калима сохта шудааст. Истифодаи онҳо баробар сурат нагирифта, яке зиёдтар ва дигаре камтар аст. Аз ҷумла, калимаи удайчӣ 14 бор, самоворчӣ 10 бор, Чироқчӣ (номи ноҳия) 6 маротиба, фойтунчӣ 5 бор, тӯйчӣ 4 маротиба, ҳашарчӣ ва чевачӣ 3 борӣ, нақорачӣ, Хатирчӣ ҳар кадом 2 борӣ, калимаҳои карнайчӣ, сурнайчӣ, шикорчӣ, тӯҳматчӣ, дарихоначӣ, кӯрчӣ, закотчӣ, дастархончӣ, телеграфчӣ, чорчӣ, ҳазиначӣ, Қалъачӣ, ходимчӣ, ихтироъчӣ, таракачӣ 1 маротибагӣ истифода шудааст. Дар маҷмӯъ пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо»- и Садриддин Айний 65 маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст.

Маълум мегардад, ки устод Айний дар «Ёддоштҳо» аз пасванди -чӣ васеъ истифода бурдааст ва ин пасванд имрӯз ҳам дар забони тоҷикӣ фаъол мебошад. Баррасии мавод гувоҳи он аст, ки дар «Ёддоштҳо» мисли забони адабии тоҷикӣ калимаҳои сохтаи ин пасванд ду гурӯҳи вожаҳоро фаро мегиранд. Гурӯҳи аввал машғулияти фаъолияти шахс ва қисми ками калимаҳо ба маҳалле мансуб будани онро мефаҳмонанд. Дар мавриди аввал аз исм исм месозад ва асосҳои калимаҳои сохта, аз рӯйи баромад тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ба шумор мераванд. Мисолҳои дар боло овардашуда гувоҳи онанд, ки пасванди -чӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айний зимни сохтани номи машғулият фаъол, аммо ҳангоми ифодаи мансубият ба маҳал ва ҷойе ғайрифавол аст.

Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ин пасванд дар забони тоҷикӣ на танҳо номҳои этникӣ, балки номҳои марбут ба фаъолияти шахс ҳам месозад, зеро устод Айний дар “Ёддоштҳо” бо ин пасванд, асосан аз калимаҳои бунёдешон тоҷикӣ ё

калимаҳое, ки аллакай дар забони тоҷикӣ ҳазм шудаанд, калимаи нав сохтааст.

АДАБИЁТ

1. Амонова Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: /Учебное пособие. / Ф.Р. Амонова.– Душанбе: Издательство ТТУ, 1982. – 55 с.
2. Айни С. «Ёддоштҳо» (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. / С. Айни. – Душанбе. Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Айни С. «Луғати тафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик», Ҷ. 12. / С. Айни. - Душанбе, Ирфон - 1976. - 563 с.
4. Байзоев А. Истилоҳот ва калимасозӣ дар «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино. / А. Байзоев. – Душанбе 2016. – 196 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. // - Душанбе 2019. Ҷилди 1: Фонетика ва Морфология. 549 с.
6. Грюнберг А. Л., Эдельман Д. И. Афганский язык. /Основы языкознания /новоиранские языки. / А. Л. Грюнберг, Д. И. Эдельман. – М.: Наука/, 1987.-С.6-153.
7. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. / Р. Гаффоров. - Душанбе 1966. 226 с.
8. Гиёс-ул-луғот . Ҷ. 6. - Техрон.1377.
9. Доро Начот. Фарҳанги Доро. / Доро Начот. –Душанбе: “Пайванд”, 2012. 599с.
10. Касимов О. Суффиксальное словообразование имен существительных в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси: Дис. канд. филол. наук. / О. Касимов. - Душанбе, 1988.-190 с.
11. Муҳаббатова А. Истилоҳоти варзишии забони форсӣ. / А. Муҳаббатова. -Душанбе, 2007. – 75с.
12. Ниёзӣ Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ //Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ. / Ш. Н. Ниёзӣ. -Сталинобод, 1954.- 40 с. Ҷилди 7. Нашриёти академияи фанҳои РСС Тоҷикистон.
13. Низомова С.Ф. Калимасозӣ дар настри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айни: кори докторӣ. / С.Ф. Низомова. - Душанбе, 2019. – 329 с.
14. Пейсиков Л.С. очерки по словообразованию персидского языка. / Л.С. Пейсиков. - М.:1973, 200 с.
15. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. / В.С. Расторгуева. -М. : Наука, 1966.-160 с.
16. Расторгуева В. С., А. А. Керимова. Гилянский язык. / В. С. Расторгуева, А. А. Керимова. -М.: Наука, 1971.-320 с.

17. Раҳматаллозода С. Калимасозии исм. / С. Раҳматаллозода. - Душанбе, 2020, 225 с.
18. Саймиддинов Додихудо. Вожашиносии забони форсии миёна. /Д. Саймиддинов. - Душанбе: Пайванд, 2001, - 310 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.Қ.1 - 949с, 2008.Қ.2 . – 944с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -М.: Советская энциклопедия. 1969. Қ. 1. -951с, Қ. 2. -1904 с.
21. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. / С. Хоркашев. - Душанбе: Ирфон, 2010. –144 с.
22. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯйи забони «Ғулистон»- и Саъдӣ Масъалаҳои забон ва адабиёт. / С. Ҳалимов. - Душанбе, 1975. Қисми 1/2. С. 283-307).
23. Чхеидзе Д.Т. Именное словообразование в персидском языке. / Д.Т. Чхеидзе. - Тбилиси, 1969. –142 с.
24. Шукуров М. Забони мо – ҳастии мост. / М. Шукуров. - Душанбе: Маориф, 1991. –232 с.

**НАҚШИ КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИ -ЧӢ ДАР
«ӢДДОШТӢО»-И САДРИДДИН АЙНӢ**

*Таҳқиқи масоили марбут ба калимасозии осори адибони барҷастаи муосири тоҷик бо таваҷҷуҳ ба кам омӯхта шудани он яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ ба шумор мераванд. Махсусан, осори устод Садриддин Айнӣ дар бобати калимасозӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Дар байни унсурҳои зиёди грамматикӣ калимасоз дар «Ӣддоштҳо»-и устод Айнӣ пасванди - **чӣ** ҷаҳл буда, калимаҳои зиёде бо он сохта шудааст.*

Дар мақола роҷеъ ба хусусиятҳои калимасозии ин пасванд дар забони тоҷикӣ, форсӣ ва ҷойгоҳи он дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ таҳқиқ анҷом ёфта, нақши он дар сохтани калимаҳои нав дар «Ӣддоштҳо»-и устод Айнӣ муайян гардида, омори истифодаи он нишон дода мешавад.

Калидвожаҳо: Садриддин Айнӣ, забони тоҷикӣ, лексикаи таърихӣ, калимаҳои архаистӣ, иқтибосӣ, калимасозӣ, пасванд, решашиносӣ, сермахсул, каммахсул, «Ӣддоштҳо», калимаҳои сохта, маъно, омор.

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ЧАСТИЦЫ «-ЧИ»
В «ВОСПОМИНАНИЯХ» САДРИДДИНА АЙНИ**

Исследование вопросов, связанных со словообразованием в творчестве выдающихся современных таджикских писателей, по причине мало изученности, является одной из актуальных научных тем. Творчество устода Садриддина Айни занимает особое место в плане словообразования. Среди многочисленных слово образующих грамматических элементов в «Воспоминаниях» устода Айни наиболее активным является частица «-чи», посредством которой образовано много слов.

В статье проведено исследование по словообразовательным особенностям этой частицы, её роли таджикском, персидском языках её месту в говорах таджикского языка, определена её роль в образовании новых слов в «Воспоминаниях» устода Айни, статистика их использования.

Ключевые слова: Садриддин Айни, таджикский язык, исторический словарь, архаичные слова, цитировать, словообразование, суффикс, этимология, продуктивный, малопроductивный, «Воспоминания», образовательные слова, смысл, статистика.

THE WORLD-FORMATIVE ROLE OF THE PARTICLE "-CHI" IN THE "MEMORIES" OF SADRIDDIN AINI

The study of issues related to word formation in the work of outstanding modern Tajik writers, due to the lack of study, is one of the topical scientific topics. The creativity of Ustod Sadriddin Aini occupies a special place in terms of word formation. Among the numerous word-forming grammatical elements in the "Memoirs" of the ustod Aini, the most active is the particle "-chi", through which many words are formed.

The article conducts research on the derivational features of this particle, its role in the Tajik, Persian languages, its place in the dialects of the Tajik language, its role in the formation of new words in the "Memories" of Ustod Aini, statistics of their use are determined.

Key words: Sadriddin Aini, Tajik language, historical dictionary, archaic words, quote, word formation, suffix, etymology, productive, unproductive, "Memories", educational words, meaning, statistics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Анварзода Мавҷуда Анварӣ, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ, Телефон: 888083416. E-mail: mmavjuda2004@mail.ru.

Сведения об авторе: Анварзода Мавджуда Анвари, соискатель Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. Телефон: 888083416. E-mail: mmavjuda2004@mail.ru.

About the author: Anvarzoda Mavjuda Anvari, applicant for the Institute of Language and Literature named after Rudaki NANT. Phon: 888083416. E-mail: mmavjuda2004@mail.ru.

УДК:490.550.0

**ТАВЗЕҲИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКИИ
ФЕЪЛҲОИ ОРОСТАН ВА ПЕРОСТАН ДАР
«ҒАРШОСПНОМА»-И АСАДИИ ТУСӢ**

Шоев Насихулло

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми забоншиносӣ забонро «дастгоҳе муташаккил аз нишонаҳое» медонанд, «ки ба таври иродӣ тавлид мешавад ва барои эҷоди иртибот ба манзури интиқоли афқору авотифаву орзуҳо...» ба кор меравад [8, 26]. Ин дастгоҳи созмонёфтаи забонӣ маҳсули ниёзҳои моддӣ ва маънавии инсон буда, дар чараёни дурӯдарози тамоми ҷамъонибаи муносибатҳои равонӣ ва фарҳангӣ дар ҷомеа шакл гирифта, тағйиру таҳаввул ёфтааст. Калима дар низомии забон «воҳиди асосӣ ва марказӣ», «унсури асли» ё «моддаи забон» ба шумор меравад [9, 225; 8, 47].

Ҷамҷунин, калимаро «ҷамҷун маҷмӯи системаи шаклҳо ва маъноҳо меҳвари робитаҳо ва муносибатҳои категорияҳои грамматикӣ ва забон» арзёбӣ кардаанд. [4, 18]. Ин воҳиди забонӣ шакли овозии мушаххас дошта, як мазмунӣ ягона ё мафҳумҳову тасвирҳои зехнии зиёдеро, ки ҷамагӣ дар асоси робитаҳои маъноӣ бо ҳам пайванд хӯрда, куллияти мантиқӣ ягонаеро падида овардаанд, ифода мекунад. Бинобар ин калимаҳо дар сохтори забон бар асоси муносибатҳои ҳамнишинӣ ва ҷонишинӣ бо ҳам робита барқарор карда, дар таносуб бо қоидаҳои муайяни мантиқӣ барои баёни орзуву ормон ва дигар ҳолатҳои равонии инсон нақши муҳимме доранд.

Мувофиқи қоидаҳои забон калимаҳо суратҳои овозии мушаххас ва мазмунҳои муайяни таърихан шаклгирифта доранд [11, 7] ва ин қолабу маъноҳо дар асоси робитаҳои ҳамнишинӣ дар қаламрави баён барои ифодаи матлаб ё мақсади муайяне хизмат мекунад. Бояд гуфт, ки ҳавзаи маъноии калимаҳо маҳдуд набуда, вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва пайдоиши робитаҳои нав дар тамоми арсаҳои зиндагӣ тағйиру

тахаввул меёбад. Бо вучуди ин, бояд иқрор шуд, ки калимаҳо танҳо дар доираи мафҳумҳои барои онҳо муқарраршуда қобили истифодаанд. Аз ин рӯ, дастгоҳи забон бо доштани сохтори мушаххаси овозӣ (шакли калимаҳо) ва низоми муайяни маъноӣ (доираи муқарраршудаи маъниҳо) ҳамчун як рукни муҳими ҳаёти иҷтимоӣ дар шаклигирии муносибатҳои гуногунҷабҳа саҳми арзанда мегузорад.

Дар сохтори забони асарҳои бадеӣ мавқеи истифодаи калимаҳои мутародифе, ки дар забони асари бадеӣ барои ифодаи як маънои мушаххас ё мафҳумҳои ба ҳам наздик ба қор мераванд, яқин нест. Баъзе аз вожаҳои мутародиф қоронии бештару бархе қамтар доранд. Феълҳои *оростан* ва *перостан* дар забони адабии форсии тоҷикӣ бо доштани баъзе хусусиятҳои муштарак бо ҳам қаробати маъноӣ пайдо карда, ҳамчун мутародиф шинохта шудаанд. Дар луғатномаҳо барои ҳарду феъл мафҳум ва маъниҳои мушаххасе муқаррар кардаанд. Ин воҳидҳои луғавӣ дар забони асарҳои бадеӣ дар доираи маъноии барои онҳо муқарраргардида истифода мешаванд. Масалан, дар «Луғатнома»-и Алиакбари Деҳхудо феъли оростан чунин тавзеҳ ёфтааст:

«Оростан: зебу зинат қардан, музайян қардан, озин қардан бо афзудани васоили зебо ва зинатӣ, тазаӣ, // орош қардан, базақ қардан, // қилва додан, ба шакле матлуб даровардан, // омода қардан, муҳайё қардан, фароҳам қардан... // мурабба қардан, назму тартиб додан, басомон қардан, ...// қидан (қонро), густурдан, афқандан, // ба роҳ андохтан, ба қор андохтан, // қардан, ақом додан, ба феъл овардан, // паҳн қардан (қистарро), андохтан, // оғозидан, шурӯ қардан, // барпо қардан, муњақид қардан, // зин қардан, яроқу барг пӯшондани аспу пилро, // ҳамоҳанг қардан, кӯк қардан, // ғанӣ қардан, тавонгар қардан, // гумоштан, маъмур қардан, // мунаққаш қардан, мусаввар қардан, // обод қардан, маъмур қардан... // соҳтан, дуруст қардан, // номзад қардани қасе барои қоре, муайян ва маълум қардани амре барои қасе // масрур қардан, хушқол қардан, // соҳтан, дуруст қардан, // пӯшонидан (қома ва қилъат ва монанди он), // пӯшидан, ... // қур қардан, ақбоштан, // саф бастан, саф қашидан, // мутақалли ва музайян шудан, зиннату зеб қирифтан, // хуш қардан, // мусаллаҳ шудан, // мусаммам шудан, // ирода қардан,

мустаид шудан, ҳозир гаштан, // мағруш кардан, бисот густардан, // навозиш кардан, // навиштан, нигоштан, // варзидан, пардохтан, // андешидан, сеголидан...» [6, 26].

Ҳамчунин феъли *перостан* дар луғатномаи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: «Перостан: муқобили оростан, кам кардан аз чизе барои зинату хушоянд шудан ва зебо гаштан, чун перостани мӯйи сар, дарахт... // пероиш кардан: таҳзиб, зинат кардан бо костан, на афзудан, ки ороиш бошад, хушнуд, ислоҳ кардан, // зиёдатии шохҳои дарахтро буридан, сари шоха задан, // сутурдани мӯй бо теғ, кӯтоҳ кардани мӯй, ислоҳи сару сурат, // мутлақ зинат кардан, таҷаллӣ, // дабоғат додани чарм, пок кардани чарм аз пашму мӯй... // дабоғат ёфтан, // зудудан, равшан кардан, сайқал додан, // дарпӣ кардан, васла кардан, руфӯ кардан...// танбеҳ кардан, сиёсат кардан» [7, с. 637].

Муаллифи «Луғатнома» зимни тавзеҳи калимаи *перостан* онро бо вожаи *оростан* муқобилмаъно медонад. Аз баррасии маъниҳое, ки ба ин вожаҳо нисбат дода шуда аст, маълум мешавад, ки феълҳои мазкур дар ифодаи мафҳуми умуми амали «зебу зинат додан» бо ҳам муродиф мебошанд. Робитаи тазоддӣ, ки дар шеваи иҷрои амалҳои *пероиш* ва *ороиш* дида мешавад, моҳияти маъноӣ умумӣ вожаҳоро тағйир намедихад, балки ба вежагии шеваи мали «зебу зинат додан» далолат мекунад. Калимаи *перостан* бо назардошти мафҳумҳои дар луғатномаҳо барояш муқарраргардида дар зехни мо тасаввури зебоиеро таҷассум мекунад, ки дар асари кам кардан ё костани миқдори чизе аз объекти мавриди ороиш қарордошта ба даст меояд. Вожаи *оростан* ҳамон мафҳумро аз роҳи афзудани миқдори чизе бар матни чизе ифода мекунад.

Феълҳои *оростан* ва *перостан* мутобиқи муқаррароти таърихан шаклгирифтаи лексикӣ-семантикӣ худ дар забони «Гаршоспнома» умдатан барои ифодаи мафҳуми «зебу зинат додан» ба кор рафтаанд. Аммо калимаи *оростан* аз вожаи *перостан* дар забони ин асар ба маротиб бештар истифода шудааст. Калимаи *перостан* дар достони «Гаршоспнома» чандон серистеъмол набуда, танҳо дар се маврид ба кор рафтааст. Ин вожа як маротиба ба маънои *бунёд кардан* ва *девор сохтан* истифода мешавад:

*«Аз он хишт девор перостанд,
Зи девор нас хона оростанд.» [1, 148].*

Дар ду навбати дигар феъли *перостан* барои ифода кардани мафҳуми «зебу зинат додан» ба шеваи афзудани чизе дар амали ороиш истифода шудааст. Калимаи мазкур дар ҳар ду ҳолати истифодашуда, чи аз ҷиҳати шеваи иҷро шудани амал, чи аз лиҳози ифодаи мафҳум, бо вожаи *оростан* пурра ҳамоҳангӣ пайдо мекунад:

*Ҳунартон ба дебост перостан,
Дигар нақшу бому дар оростан [1, 355].*

*Ҳама чун биҳишти нав ораста,
Ба гавҳар дару бом пероста [1, 366].*

Қобили зикр аст, ки калимаи *перостан* дар «Шоҳнома» дар қиёс ба «Гаршоспнома» нисбатан қороии зиёдтар дорад. Ин вожа ба шаклҳои *перост*, *пероста*, *биперост* ва ғайра дар ин асари калонҳаҷм беш аз бист маротиба истифода мешавад. Шоир дар аксари маврид ин калимаро барои ифода намудни мафҳуми зебу зинат додан бо шеваи афзудани чизе дар амали ороиш ба қор мебарад ва дар ин ҳолатҳо феълҳои *перостан* ва *оростан* бо ҳамдигар муродиф мебошанд:

*«Ҳама пушти пилон биёростанд,
Ба дебои румӣ биперостанд» [13, 51].*

*Ба дебои румӣ биоростанд,
Сари зулф бар гул биперостанд [12, 160].*

Абдулҳусайни Нушин дар китоби «Вожаномак» (Фарҳанги вожаҳои душвори «Шоҳнома») ҳангоми тавзеҳи вожаи *перостан* ба ин нукта ишора мекунад, ки «Дар «Шоҳнома» вожаи *перостан* ба маънои оростан аъам аз костан ё афзудани чизе барои ороиш ба қор рафтааст» [12, с. 160]. Инчунин номбурда таъкид мекунад, ки «худи вожаи пероя (исми олат аз

перостан) ба маънои ҳар чизи монанди гушвора, дастбанд...» омадааст:

*Катоюн беандоза пероя дошт,
Зи ёқуту ҳар гавҳаре моя дошт» [12, 160].*

Калимаи *перостан* дар «Шоҳнома» танҳо дар чор маврид амали зебу зинат доданро ба шеваи костан аз чизе, яъне ба маънои «зудудан, пок кардан, тоза намудан ва тез кардан» ифода кардааст:

*Ҳама ростӣ бояд оростан,
Зи кажжӣ дили хеш перостан [14, 51].*

*Ҳама шаб ҳаме лашкар оростанд,
Ҳама тегу жӯпин биперостанд. [16, 68].*

Тавре ки мушоҳида мешавад, дар забони «Шоҳнома» ва «Гаршоспнома» феъли *перостан*, ба истиснои чанд мавриди ишорашуда, дар тамоми мавқеъҳои дигар мафҳуми амали «зебу зинат додан»-ро ба ҳамон мақсаде, ки дар феъли *оростан* ба кор рафтааст, ифода менамояд. Аммо дар ашъори шоироне, монанди Унсурӣ, Манучехрӣ, Фаррухи Гургонӣ ва дигарон, аз калимаи *перостан* мафҳуми «оростан» ба шеваи кам кардан ё костани чизе дар чараёни амали ороиш ба даст меояд:

Унсурӣ:

*«Гар айби сари зулфи бут аз костан аст,
Чӣ ҷойи ба гам нишастану хостан аст?
Ҷойи тарабу нишоту май хостан аст,
К-оростани сарв зи перостан аст.» [3, 437].*

Манучехрӣ:

*Тирро то натарошӣ, нашавад рост ҳаме,
Сарвро то ки наперостӣ, воло нашавад.*

Фаррухии Гургонӣ:

*Ду зулфу абрӯвонаширо биперост,
Баноғӯшу рухсорро биорост [12, 160]*

Дар ашъори зикргардида калимаи *перостан* мафҳуми амали *оро доданро* ифода карда, дар ҳар сурат ба шеваи фарқкунандаи

он ишора мешавад. Пас, саволе ба миён меояд, ки чаро шоироне, монанди Унсурӣ, Манучехрӣ ва Фаррухӣ Гургонӣ зимни истифодаи феъли *перостан* дар заминаи амали «зебу зинат додан» ба вежагии кам кардан ё костани чизе аз объекти мавриди ороиш ишора кардаанд? Оё шоирони мазкур ин мафҳумро тибки дастурамали меъёрӣ анҷом доданд ё ин мазмунро аз ҳофизаи таърихӣ халқ, ки ҳамеша дар зехну забони зиндаи мардум маҳфуз мондааст, гирифтаанд, ё ин ки ба ибтикори эҷодӣ даст задаанд? Қабули ин ақида, ки шоирон дар асрҳои X-XI дар эҷоди шеър аз луғатнома ё дастурамали меъёрии махсус истифода мебурданд, чандон муътамад ба назар намерасад. Агар дар он замон чунин дастурамале вучуд медошт, яқинан, аз мадди назари шоири баркамоле монанди Абулқосим Фирдавӣ, ки забони шеъри ӯ ба ҳайси як забони муқтадир ва муътамад шинохта шудааст, дур наместонд. Ҳамчунин, Асадии Тусӣ шоир ва забоншиноси шинохтаи асри XI, байни феълҳои *оростан* ва *перостан* тафовуте қоида нашудааст. Дар китоби «Луғати фурс»-и ин адиб, ки ҳамчун аввалин луғатномаи мухтасари забони адабии форсии тоҷикӣ шинохта шуда, то замони мо расидааст, дар бораи феълҳои *оростан* ва *перостан* маълумоте ба назар намерасад.

Бояд гуфт, ки тамоми маълумоти луғавие, ки дар аксари луғатномаҳои забони адабии форсии тоҷикӣ роҷеъ ба тафовути шеваи истифодаи феълҳои *оростан* ва *перостан* ҷамъоварӣ гардидаанд, ҷанбаи тавзеҳӣ доранд ва дар онҳо мафҳуми ин калимаҳоро бар пояи далелҳои дар луғатномаҳои пешин омада пайрезӣ мекунанд. Масалан, агар мафҳумҳои калимаи *перостан* дар як луғатномаи қаблан таҳияшуда ба сурати «кам кардани чизе бошад ба воситаи зебой ва хушояндагӣ, ҳамчун буридани шохҳои зиёдатӣ аз дарахт, мӯйи зиёдатӣ аз бадан» [3, 437] омада бошад, ин мафҳумҳо дар фарҳанги баъдӣ бо каме тағйироти лафзӣ ба шакли «буриш додан, тарош додан, буридан ва кам кардан, хушнамо кардан, пок кардан [15, 189] тақмил шудаанд. Дар ҳар сурат, дар аксари луғатномаҳо шеваи маъношиносии калимаҳои мавриди назар ба равиши этимологӣ сурат нагирифтааст. Бинобар ин, маншаи пайдоиши мафҳумҳо ва иллати гуногунрангии тобишҳои маъноии онҳо норавшан боқӣ мемонанд.

Бори нахуст забоншинос М. Муин чихати тақвияти маъноӣ калимаҳои *оростан* ва *перостан* дар ҳошияи луғатномаи «Бурҳони қотеъ» бо равиши этимологӣ ба тавзеҳи мухтасари решаи ин вожаҳо пардохтааст:

«Ороиш дар Авесто ба сурати *ârâdh* омада, аз ду ҷузъ: пешванди *â* ва *râdh* иборат буда, ба маънии муназзам (ба назм даровардан) истифода шудааст. Дар паҳлавӣ ба шакли *ârâstan* омада, маъноҳои зинат додан, зевар кардан, омода кардан, муҳайё сохтанро ифода менамояд» [3, 29]. «Перостан – *pati+râd* (оростан), паҳлавии *pêrây(i)shn*, армани *patrast* ва ҷонишини ду масдари паҳлавии *patrâstan* (зинат додан) ва *virâstan* (тарошидани мӯй ва ғайра) шудааст ва аз ҳамин рӯ дар адабиёти қадими форсӣ маъноӣ костанро хифз кардааст» [3, 437].

Тавре ки аз гуфтори боло бармеояд, феълҳои *оростан* ва *перостан* дар забонҳои форсии миёна аз реша ва пешванд иборат буда, бори маъноии муштарақиро ифода менамуданд. Дар китоби «Фарҳанги решашиносии забони форсӣ» низ ин калимаҳо бо равиши этимологӣ муфасссалтар шарҳ ёфтаанд: «Оростан: форсии миёна: *ârâstan*: *-ârây*¹ – тартиб додан, оростан; моддаи мозӣ (замони гузаштаи феъл)-и *ârâst* < эронии бостон: *-ârâsta*; моддаи музореъ (замони ҳозираи феъл)-и *-ârây* < эронии бостон: *-ârâda*, аз *â* (пешванд) ва *-râsta* (сифати мафъулӣ) ва *-râda* (моддаи музореъ); аз решаи *râd*² – омода кардан, тартиб додан, оростан; дар забони санскрит *-râdh* (*râdhnóti*) – анҷом додан, омода кардан ва *râdhas* – лутф, марҳамат, эҳсон; *râddhi*³ – муваффақият, иқбол, саодат». Инчунин калимаи *перостан* ба сурати зер решашиносӣ шудааст: «*payrâstan*: *-payrây* – тартиб додан, зебу зинат кардан; моддаи мозӣ (замони гузаштаи феъл)-и *payrâst* < эронии бостон: *-pati-râsta*; моддаи музореъ (замони ҳозираи феъл)-и *-payrâ* < эронии бостон: *-pati-râda*; аз *pati*

¹ Nyberg, H. S. A Manual of Pahlavi. II. – Glossary, Wiesbaden, 1974. – p. 29.

² Horn, P. Grundriss der neupersischen Etymologie. – Strassburg, 1893. – p. 11. Horn, P. Neupersische Schriftsprache, in: GltPh. I-II. – Strassburg, 1898. 1901. – p. 138.

³ Mayrhofer, M. Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. I-IV. – Heidelberg, 1956. 1980. – II/III. P. 54. Mayrhofer, M. Etymologisches Wörterbuch des Altindischen, I-III. – Heidelberg, 1986. 2001. – II., p. 448.

(пешванд) ва *rāsta* (сифати мафъулӣ) ва *-rāda* (моддаи музореъ) аз решаи *rād⁴* – омода кардан, тартиб додан, оростан” [ниг.: М. Ҳасандӯст, 1393. ҷ.1, 31-32; ҷ.2, 768-769].

Бояд гуфт, ки натиҷаи таҳлили решашиносии калимаҳои *оростан* ва *перостан* нишон медиҳад, ки ин феълҳо дар давраҳои миёна ва бостонии инкишофи забони форсии тоҷикӣ аз як решаи муштарак баромада, мафҳумҳои мутаносибан бо ҳам мутародифи “тартиб додан, зебу зинат кардан, омода кардан, оростан”-ро ифода менамуданд. Аммо дар ҳеҷ мавриде дар мафҳуми амали “зебу зинат додан”-е, ки аз маънии феъли *перостан* ҳосил мешавад, ҷой доштани шеваи амали “буридан, тарош додан, кам кардан, пок кардан” маълум нагардид. Шояд дар давраҳои аввал ва миёнаи инкишофи забонҳои форсӣ, ки сохтори забон ҳолат ва хусусиятҳои дигар дошт, решаи феълҳои *оростан* ва *перостан* таҳти таъсири пешвандҳои таърихии *ā-* ва *pati-* маъно ё тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекард. Забоншинос С. Додихудоев доир ба мавҷуд будани 32 пешванди феълӣ дар забони паҳлавӣ маълумот додааст, ки ба иқтидори роҳи калимасозии пешвандӣ дар сохтори феъли забони паҳлавӣ далолат мекунад. Ин равиши табиӣ дар сохтори феъли забони русӣ, ки ҳолат ва табиати забонии худро тағйир намодааст, то ҳол мушоҳида мешавад. Азбаски баъзе пешвандҳои таърихии забони форсии тоҷикӣ дар давраи нави инкишофи забон қобилияти қарор ва моҳияти худро аз даст дода, ҷузъи таркибии калимаҳо гардидаанд, онҳо дигар ҳамчун унсурҳои шаклсоз ё маъниофар дар сохтори калимаҳо истифода намешаванд. Бинобар ин, феълҳои *оростан* ва *перостан*, ки дар як давраи инкишофи таърихии забон калимаҳои ҳамреша ҳисоб меёфтанд, дар давраи нави таҳаввули забон муҳтавои маъноии таърихан муқарраргардидаи худро нигоҳ дошта, аз ҷиҳати сохт вожаҳои содаи гуногунреша мебошанд. Зеро дар забони имрӯзаи форсии тоҷикӣ пешвандҳои *ā-* ва *pati-* ҷузъи таркибии решаи калимаҳои мазкур маҳсуб мешаванд ва бо ҳамдигар муродиф мебошанд.

Натиҷаи баррасиҳо нишон медиҳад, ки феъли *оростан* дар матни достони «Гаршоспнома» ба шакли *орост*, *оростан*, *оростӣ* ва сифати феълии *ороста* 74 маротиба истифода шудааст. Тавре

⁴ Bailey, H. W. Dictionary of Kotan Saka. – Cambridge, 1979. –p. 362.

ки аз таснифи маъноҳои калимаи *оростан* бармеояд, феъли мазкур ба гурӯҳи вожаҳои сермаъно (полисемантикӣ) дохил шуда, дар матни достон доираи васеи истифода дорад. Бинобар ин, дар матни асари мавриди назар ин калима аксари мафҳумҳои барояш дар луғатномаҳо муқарраршударо ифода кардааст. Барои мисол чанд намунаи мафҳумҳои феъли *оростанро* ба таври мухтасар зикр менамоем: 1) зебу зинат додан (*Буте бар вай аз санг биниоста, / Ба перояву афсар ороста.*) [1, 383]; 2) маъмур будан, ободу зебо будан (*Яке шахр буд наздаш ороста, / Пур аз хубиву мардуми хоста.*) [1, 298]; 3) маъмур шудан, ободу зебо гардидан (*Ҳама шахрҳо гаишт орошта, / Ҳама роҳ пурнузлу пурхоста.*) [1, 192]; 4) хоҳиш кардан, орзу кардан (*Гар аз мо будӣ хоҳиш оростан, / Кӣ донистӣ аз вай чунин хостан.*) [1, 35]; 5) бад андешидан, фикри бад кардан (*Бипарҳез аз ӯ бар бад оростан, / Ҳам аз орзуи касон хостан.*) [1, 83.]; 6) барпо кардан (*Дар ин базмгаҳ шодӣ оростанд, / Меҳонро бихонданду май хостанд.*) [1, 88]; 7) сохтан, бунёд кардан (*Аз он хишт девор перостанд, / Зи девор пас хона оростанд.*) [1, 148]; 8) лашкар кашидан (*Яке нома наздики Гаршосп зуд / Навишту намуд, он кучо рафта буд. / Зи Кобулишаҳу лашкар оростан, / Зи нододани божу кин хостан.*) [1, 237]; 9) лашкар омода кардан (*Сабук разро лашкар оростанд, / Ба кӯшиши ҳама шахр бархостанд.*) [1, 277]; 10) тайёр кардан, омода кардан (*Дигар гунагун ҳада оростанд / В-аз ӯ нӯзиши бекарон хостанд.*) [1, 292]; 11) омодагӣ دیدан (барои анҷоми коре), тадбир чустан (*Баророст Чам зуд роҳи гурег, / Шабе чуст торику доранда мег.*) [1, 63]; 12) мусоидат кардан, пуштибонӣ намудан (*Чу рафт ӯ, ба ҷояш туро хостам, / Шаҳӣ додамат, корат оростам.*) [1, 127]; 13) ба тартиб овардан (*Табиразанон лашкар орошта, / Ба дашт омаду гард шуд хоста.*) [1, 73]; 14) шунида шудан, садо додан (*Ба ҳар хайма шеван буд ороста, / Ҳама нолаи хастагон хоста.*) [1, 105]; 15) хостан, оҳанги коре кардан (*Сипаҳбад баророст рафтан ба ҷанг, / Гирифтанд доман-и гурдон ба ҷанг.*) [1, 170]; 16) нигоштан, навиштан (*Ба ҳар нома сад лоба оростӣ, / Ба будан-и нӯзиши ҳамесохтӣ.*) [1, 198]; 17) анҷом додан, муназзам кардан (*Сипаҳдор аз он пас баророст кор, / Шудан сӯйи Эрон бари шахрёр.*) [1, 202]; 18) сухансанҷӣ кардан (*Ба хубӣ чу гуфтор орошта, / Ба хушиӣ чу бо эминӣ хоста.*) [1, 221]; 19) навиштан (*Басе додаш Асрат ба ҳар нома панд, / Пазируфту бад*

посух ороост чанд.) [1, 233]; 20) ҷавоб додан (*Чунин посух ороост* донанда пир, / *Ки рух аз хирад гаит донишпазир.*) [1, 304]; 21) фориғ шудан (*Ҳам Асрат зи Зовул шуд орооста, / Басе сохта ҳадяву хоста.*) [1, 263]; 22) сар кардан (*Хурӯшон парастидан ороостӣ, / Нишастӣ гаҳе, гоҳ бархостӣ.*) [1, 349]; 23) ҳамла кардан (*Чану рост ҳамла баророста, / Ҳама бора з-ӯ ханда бархоста.*) [1, 369]; 24) омода будан (*Ҷавониву боэминӣ хоста, / Чӣ хуш бошад ин ҳар се орооста!*) [57]; 25) чора сохтан, тадбир чустан (*Пас андар ниҳон хуни ман хостӣ, / Набуд суд ҳар чора, к-оростӣ.*) [1, 127]; 26) паҳн будан, густарда будан (*Ҳамон фарш хонест орооста, / Хуранда бар ӯ бекарон хоста.*) [1, 152]; 27) афрӯхтан, фурӯзон кардан (*Бад-ин ҷашн вай отаи ороаст, / Ҳам оини ин ҷашн аз ӯ хоста.*) [1, 318]; 28) бахшидан, атто кардан (*Сари ҳафта шаҳ хонду бинишастаи, / Сазо хилъату бора ороастаи.*) [1, 322].

Ҳамчунин, феъли *оростан* чанд маврид ба сурати «пили орооста», «сарои орооста» ва амсоли инҳо дар мавқеи сифати феълӣ

Дусад пили орооста ҳамчунин

Ба баргустувонҳои зарбафти Чин [1, 206].

ва як навбат ба шакли «*ороста*» (абзори ороишӣ, аз қабилӣ гӯшвор, чала, дастпона, муҳра ва ғайра) ба вазифаи исм истифода шудааст:

Ҳазор уштур орооста бор кард,

Даҳ аз борагӣ бор динор кард [1, 232].

Тавре ки баррасиҳо нишон медиҳанд, феълҳои *оростан* ва *перостан* дар гузаштаи дур – дар давраи аввал ва миёнаи инкишофи забонҳои эронӣ аз ҷиҳати сохт аз решаи муштараки *rāsta* ва пешвандҳои *ā-* ва *pati-* таркиб ёфта, мазмун ва мафҳумҳои ба ҳам монандро ифода мекарданд. Аммо бо тағйири таҳаввули забон аксари пешвандҳои таърихӣ дар давраи миёна ва нави инкишофи забонҳои форсӣ аз доираи истемол берун афтода, ба гурӯҳи “пешвандҳои мурда” дохил гардида, танҳо дар таркиби феълҳои сода ба шакли ҷузъи “ғайри қобили тафкик (ҷудонашаванда–Ш.Н.)-и калима” мавҷудияти худро нигоҳ доштаанд. Бинобар ин, ба қавли забоншинос Нотили Хонларӣ, «бисёре аз феълҳои содаи форсии дарӣ аз таркиби як пешванд бо як феъл сохта шудаанд... аз оғози давраи форсии миёна

гӯяндагони ин забон дигар мураккаб (сохта —Ш.Н.) будани ин гуна феълҳоро дарнаёфтаанд» [5, 13-44]. Пас, калимаҳои мазкур дар давраи нави инкишофи забони форсии тоҷикӣ ҳамчун феълҳои содае шинохта мешаванд, ки дар аксари ҳолатҳо мафҳуми амали *зебу зинат додан*ро ба шеваи бо ҳам монанд ва дар баъзе мавқеъҳо ба усули каме мутафовит баён мекунанд. Мутобиқи нишондоди баррасиҳо дар матни достони «Гаршоспнома» феъли *оростан* ба маротиб аз феъли *перостан* серистеъмолтар буда, дар баёни тамоми мазмуну маъниҳои барояш муқарраргардида истифода шудааст.

КИТОБНОМА

1. Асадии Тӯсӣ Абумансур. Гаршоспнома / Абумансур Асадии Тӯсӣ // Ахтарони адаб. Ҷ. 15. Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ –Душанбе: Адиб, 2011. – С. 26-480.
2. Асадии Тӯсӣ Абумансур. Гаршоспнома / Абумансур Асадии Тӯсӣ // бо эҳтимоми Ҳабиби Яғмоӣ. –Техрон: Тахурӣ, 1354. – 536 с. [Бо алифбои арабиасос].
3. Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотъ. Ҷ. 1. – Техрон: Ибни Сино, 1342. – 550 с. [Бо алифбои арабиасос].
4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). –М.: Высшая школа, 1972. – С.18.
5. Давлатибахшон А., Муаззинӣ М. Тафсир ва таҳлили пешванди феълҳои таърихӣ **пур-** (**por-/par-**) бар пояи мутуни забон ва адабиёти форсӣ/ А.Давлатибахшон, М.Муаззинӣ // Тафсир ва таҳлили мутуни забон ва адабиёти форсӣ (Деххудо). –Техрон, № 47, 1399. – С. 13-44]. [Бо алифбои арабиасос].
6. Деххудо А. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Иборат аз ду ҷилд, ҷ. 1. / А.Деххудо. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1385. – 3255 с. [Бо алифбои арабиасос].
7. Деххудо А. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Иборат аз ду ҷилд, ҷ.2. / А.Деххудо. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1385. – 3255 с. [Бо алифбои арабиасос].
8. Сепир Едвард. Забон даромаде барои суҳан гуфтан. / Едвард Сепир. – Техрон: Суруш, 1376. – 360 с.). [Бо алифбои арабиасос].
9. Кабилов Шаҳбоз. Равобит ва ҳамнишинии вожаҳои забон дар занҷираи гуфтор. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 320 с.
10. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. –104 с.
11. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. –241 с.

12. Нушин Абдулхусайн. Вожаномак (Фарҳанги вожагони душвори «Шохнома»)/ Абдулхусайни Нушин. –Техрон: Муин, 1384. – 489 с. [Бо алифбои арабиасос].
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.1. –Москва: Советская энциклопедия, 1969. –955 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.2. –Москва: Советская энциклопедия, 1969. –950 с.
15. Фарҳанги пояҳои форсӣ ва бегона дар форсии кунунӣ. – Техрон: Ибни Сино, 1354. – 189 с. [Бо алифбои арабиасос].
16. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. / Абулқосим Фирдавсӣ. Матни комил бо тасҳеҳи Жюл фон Муль. – Техрон: Бехзод, 1375. –824 с.
17. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашиносии забони форсӣ. Иборат аз панҷ муҷаллад / М.Ҳасандӯст.– Техрон: Фарҳангистони забон ва адабиёти форсӣ, 1393. – 2955 с.
18. Шодиев, Р. Феъл дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ (сохтор ва маъно) \ Р.Шодиев. – Душанбе: Зинат, 2012. – 152 с.

ТАВЗЕҲӢ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОӢ ЛУҒАВӢ-СЕМАНТИКӢИ ФЕЪЛҲОӢ ОРОСТАН ВА ПЕРОСТАН ДАР «ҒАРШОСПНОМА»-И АСАДИИ ТУСӢ

*Муаллиф дар асоси баррасиҳо нишон медиҳад, ки феълҳои оростан ва перостан дар гузаштаи дур – дар давраи аввал ва миёнаи инкишофи забонҳои эронӣ аз ҷиҳати сохт аз решаи муштаракӣ *rāsta* ва *nešwand*ҳои *ā-* ва *ratī-* таркиб ёфта, мазмун ва мафҳумҳои ба ҳам монандро ифода мекарданд. Аммо бо тағйири таҳаввули забон аксари *nešwand*ҳои таърихӣ дар давраи миёна ва нави инкишофи забонҳои эронӣ аз доираи истемол берун афтода, ба гурӯҳи “*nešwand*ҳои мурда” дохил гардида, танҳо дар таркиби феълҳои сода ба шакли ҷузъи “*гайри қобили тафкик* (ҷудонашаванда–Ш.Н.)-и калима” мавҷудияти худро нигоҳ доштаанд. Пас, калимаҳои мазкур дар давраи нави инкишофи забони форсии тоҷикӣ ҳамчун феълҳои содае шинохта мешаванд, ки дар аксари ҳолатҳо мафҳуми амали зебу зинат доданро бо шеваи ба ҳам монанд ва дар баъзе мавқеъҳо ба усули каме мутафовит баён мекунанд.*

Мутобиқи нишондоди баррасиҳо дар матни достони «Ғаршоспнома» феъли оростан ба маротиб аз феъли перостан серистеъмолтар буда, дар баёни тамоми мазмуну маъниҳои барояш муқарраргардида истифода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: достон, калима, феъл, оростан, перостан, синоним, забони тоҷикӣ, муносибат, ғеиванд.

**ОБЪЯСНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ
ОСОБЕННОСТЕЙ ГЛАГОЛОВ «УКРАШАТЬ» И «НАРЯЖАТЬ»
В ПОЭМЕ АСАДИИ ТУСИ «ГАРШОСПНАМЕ»**

На основании наблюдений автор показывает, что глаголы «украшать» и «наряжать» образовывались из общих корней (*rāsta*) и префиксов (*ā-* и *pati*) в далеком прошлом - на первом и среднем этапах развития иранских языков, и выражали сходные значения и понятия. Однако со сменой языка большинство исторических префиксов в среднем и новом периоде развития иранских языков вышли из употребления и вошли в группу «мертвых префиксов» и сохранились только в виде неотъемлемой части слова. Таким образом, на новом этапе развития таджикско-персидского языка эти слова признаны простыми глаголами, которые в большинстве случаев выражают понятия акта украшения сходным образом, а в некоторых случаях несколько иначе.

Согласно тексту поэмы «Гаршоспнаме», глагол «украшать» встречается гораздо чаще, чем глагол «наряжать», и выражает множество понятий.

Ключевые слова: поэма, слово, глагол, «украшать», «наряжать», синоним, таджикский язык, отношение, приставка.

**EXPLANATION OF SOME LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES
OF THE VERBS "OROSTAN-DECORATE" AND "PEROSTAN-
DRESS UP" IN THE POEMS OF ASADI TUSI IN
"GARSHOSPNOMA"**

Based on observations, the author shows that the verbs "decorate" and "decorate" were formed from common roots (*rāsta*) and prefixes (*ā-* and *pati*) in the distant past - at the first and middle stages of the development of Iranian languages, which were expressed similar meanings and concepts. However, with the change of language, most of the historical prefixes in the middle and new period of development of the Persian languages fell out and joined the group of "dead prefixes" and survived only as an integral part of the word. Thus, at a new stage in the development of the Tajik Persian language, these words are recognized as simple verbs, which in most cases express the

concept of the act of decoration in a similar way, and in some cases somewhat differently.

According to the text of Garshospnoma's poems, the verb "decorate" occurs much more often than the verb "decorate", and expresses many concepts.

Key words: poem, word, verb, "decorate", "dress up", synonym, majik language, attitude, prefix.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев Насихулло – докторанти соли аввали факултети забонҳои Осиё ва Аврупои ДМТ. Тел.: 0000 52 596.

Сведения об авторе: Шоев Насихулло – докторант первого курса факультета языков Азии и Европы ТНУ . Тел.: 0000 52 596.

Information about the author: Shoev Nasihullo, Doctoral student of the Faculty of Asian and European Languages of TNU. Тел.: 0000 52 596.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891.550

ТААММУЛЕ ДАР МАСЪАЛАИ САБКИ
ШЕЪРИ ИМРӢЗАИ ТОЧИК

Қосимзода С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба қавли Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, “дар рушди шеъри форсӣ дар садаи гузашта адабиёти Фаронса сахим буд” [17, 56-59]. Аммо дар нисбати шеъри тоҷикии садаи бистум ва имрӯз ду сарчашмаро метавон ном бурд, ки яке таъсири назми Эрон аст ва дигаре – адабиёти рус. Дигар манбаи таъсиргузор адабиёти ғановатманди Аврупо мебошад, ки аз роҳи тарҷума ҷаҳонбинии адабии шоирони тоҷикро фарох гардондааст.

Бархе аз мунаққидони тоҷик шеъри “Марши ҳуррият”-и устод Айниро аввалин намунаи сабки нави шеър дар паҳнаи назми форсии тоҷикӣ донистаанд [3]. Доир ба ин масъала устодони сухан Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Рустам Ваҳҳобзода ва дигар адабиётшиносони тоҷик нуктаи назар ба таври иҷмолӣ баён кардаанд. Рустам Ваҳҳобзода соли 2007 дар “Айнӣ ва Нимо” ном навиштораш дар баробари зикри “Марши ҳуррият” боз ду китъаи дигари устод Айниро, ки берун аз қоидаи арӯз ва қолабҳои писандидаи шеъри классикии тоҷик гуфта шудаанд, оварда, устод Айниро аввалин касе донистааст, ки хеле пештар аз Нимо Юшиҷ ва Абулқосим Лохутӣ ба сурудани шеъри нав пардохтааст [7].

Он ду порчае, ки мавриди назари ин адабиётшинос қарор гирифтаанд, дар “Куллийт”-и устод Айнӣ, яке бо таърихи соли 1907, дигаре бо зикри санаи 19-уми майи соли 1918, ба таври зер дарҷ гардидаанд:

*Субҳоналлоҳ!
Имрӯз ба мо ҳодисаи саъб расид,
Гаистем хароб.
Аз гардиши чархи фалаки дӯлобӣ.
Пурсанд зи сол*

*Оҳи бепоён каш
Баргӯ бад ҳол... [1, 68].*

* * *

*Эй Ватан,
Ғайр аз харобию ту дигар нест қорашон,
Онҳоро, ки иддаи валои ту мекунад... [1, 154].*

Аммо дар баробари ин, Рустам Ваҳҳобзода бар ин нукта таъкид мекунад, ки агарчи “Марши хуррият”-и Садриддин Айни “аввалин намунаи бомуваффақияти шеъри нав” бошад ҳам, “тафовути усули дар он ҳулоса мегардад, ки манзури устод Айни қабл аз ҳар чизи дигаре таъмини оҳанги инқилобӣ ва анҷоми хидмат ба инқилоби иҷтимоӣ буд ва баръакс, ҳадафи Нимо Юшич дар зимни эҷоди “Афсона” ҳудогоҳона ва ба таври барномаӣ эҷоди як инқилоби адабӣ буд” [7].

Ин назари Рустам Ваҳҳобзода, агарчи дар Эрон ба таври густарда қобили пазириш наафта бошад ҳам, то ҳанӯз аз тарафи ҳеҷ яке аз пажӯҳишгарони шеъри нави форсӣ рад ҳам нашудааст.

Аммо шоир ва муҳаққиқи эронӣ Шамси Лангарӯдӣ Абулқосим Лоҳутиро гӯяндаи аввалин шеъри нави форсӣ медонад [7]. Мешавад ба таври ҳулоса ин нуктаро пазируфт, ки дар адабиёти давраи нави тоҷик бе ҳеҷ шакку тардиде Садриддин Айни сарояндаи аввалин намунаҳои шеъри нав аст, аммо дар тамоми қаламрави забони форсӣ кӯшишҳои дақиқ қардани ба ҷӣ кас нисбат доштани аввалин намунаи шеъри нав ҳанӯз ҳам идома дошта, муҳаққиқон иҷмои назар надоранд.

Масалан, адабиётшиноси Эрон Алиризо Музаффарӣ Тақии Рифъатро аз саромадони шеъри нави форсӣ медонад, ки каме пештар аз Садриддин Айни фаъолияти адабии ҳудро оғоз қарда буд [16, 21].

Аммо, ба назари мо, муҳим дарёфти аввалин шеъри нав дар қаламрави забони форсӣ тоҷикӣ нест, балки шинохти аввалин муаллифест, ки дар шеър ва шинохти шеъри адабиёти мо инқилобе ба по қарду барои ҳамеша абҷоди шеъри моро паҳновартар сохт ва то беқаронаҳои берун аз қайду бастӣ қавонини маҳками шеъри классикӣ бурд. Ин қорро дар адабиёти форсӣ тоҷик ҳамон шеъри “Афсона”-и Нимо Юшич анҷом дод.

Маҳз ҳамин шеър буд, ки баҳси шеъри нав ё нимой ба таври густарда доман зад, радду қабулҳои шоирону адабиётшиносон дар мавриди шеъри навро ба миён овард ва билохира сабаб шуд, ки шеъри адабиёти ҳазорсолаи мо ба фазои дигаре ворид шуда, аз ҳавои дигаре нафас кашад ва тавонмандиву шукӯҳу шахомати забонӣ ва маъноии худро дубора ва дар партави дигар намоиш диҳад.

Хидмати бузурги Нимо Юшич танҳо дар гуфтани шеъри нав нест, балки кӯшишҳои хастагинопазири ӯ дар роҳи шарҳу баён, нақду баррасӣ ва шиносонидани шеъри нав аст. Маҳз корҳои пажӯҳишии ӯ ва пайравонаш дар нақду баррасӣ ва шинохти шеъри нав буд, ки адабиёти пурғановати форсӣ шеъри нимоиро чун падидаи нав пазиро шавад ва дар заминаи коркарду бозёфтҳои ӯ дар ин роҳ мушаххасот ва вижагиҳои бунёдии шеъри нимоиро таъин ва бозшиносӣ кунад. Худи Нимо дар ҷое менависад: “Шеър бояд забони худро пайдо кунад ва ин забонро лозим дорад. Якшаба наметавон забонero ба шеър тахвил кард” [18, с. 8].

Агар, аз як тараф, адабиёт зиндагонии инсониятро оинадорӣ мекунад, аз тарафи дигар, аз рушду таҳаввул ва тараққиӣ рӯзгори бани башар ҳамеша истифода мекунад, то барӯз бишавад ва ҷавоби ҷашмдорӣ ва интизориҳои имрӯзу фардои одамиро дода тавонад. Табодул ва робитаҳои байналмилалӣ ва байниқавмӣ сад соли охиrho ба ҳеҷ вачҳе наметавон бо табодул ва робитаҳое, ки ақвому милали ҷаҳон то асри XX доштанд, муқоиса кард. Муколамаи фарҳангҳо ва равобити маънавии миллатҳо дар асри мо ончунон густарда ва дар айни ҳол як масъалаи печидаест, ки даҳсолаҳои охир ҳатто мушкилero ба номи “хатари ҷаҳонишавӣ” рӯи кор овардааст.

Аммо бояд ин нуктаро пазируфт, ки адабиёти ҷаҳон аз ин равобити маънавӣ ва муколамаи фарҳангҳо суде бардоштааст беэиёну зарар. Аз он ҷо, ки худи адабиёти бадеӣ дар айни пешаи ҳунарий будан, таҷаллигоҳи диду боздидҳои зебоишинохтии инсонхост, наметавонад чизи нозебо ва номақбулero ба оғӯш бигирад. Яъне адабиёт билохира танҳо чизero мепазирад ва мондагор мекунад, ки аз ҳар ҷиҳат, чи аз ҷиҳати ҳунар, чи аз ҷиҳати маъонӣ ва чи аз ҷиҳати зебоишинохтӣ ва эҳсосу отифа, зебову дилпазир бошад.

Аз ин ҷост, ки давоми робитаҳои адабии танготанги адабиёти як қавм баробари ба адабиёти ҷаҳон додани барҷастагӣҳо ва нодираҳои миллии худ, баъзе унсурҳо ва шохисҳои зебову писандидаи як адабиёти дигарро, ки дар худ надоштааст, қабул ва дар ҷаҳорҷӯбаи ҳофизаи таърихии худ ҳазм мекунад.

Шеърӣ замони истиқлоли Тоҷикистон якбора ҳам аз таҳаввули дарунии ҳуди адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳам аз таҳаввули адабиёти Эрон, ҳам аз таҳаввули адабиёти ҷаҳон бархурдор гашта, аз унсурҳои ҷудогонаи ин таҳаввулот дар баробари аносири таърихии адабиёти тоҷик барои офаридани шеърӣ мондагор ва хонданӣ истифода кардааст.

Як назари иҷмолӣ ба офаридаҳои даврони истиқлол кифоя аст, ки мо дар шеърӣ адибони ҳамзамони худ дар баробари дучор шудан ба сабкҳои суннатии адабиётмон ва ё сабкҳои мушаххасшудаи адабиёти муосир, ба сабкҳои наву бозшиносӣ нашуда ҳам бархӯрем. Мо дар ғазалҳои Озарахш унсурҳои сабки хурсонӣ, дар ғазалҳои Озар Салим унсурҳои сабки ирокӣ, дар офаридаҳои Шавкат Бадеъзода мушаххасоти сабки ҳиндӣ, дар шеърҳои Доро Начот мушаххасоти шеърӣ сафед, дар сурудаҳои Фарзона вижагӣҳои шеърӣ озод, дар ҳойкуҳои Бахтиёр Аминӣ сабки куллан тозаи адабӣ, дар зулолҳои Аъзами Хучаставу Фирдавси Аъзам кӯшишҳои дарёфти роҳҳои хосу ҷадиди эҷодно метавонем дарёбем. Барои муайян кардани ин нукта, ки шеърӣ даврони истиқлол аз таҳаввули шеърӣ адабиётмон чӣ бардоште кардааст, беҳтар аст мо тағйири сабкҳои шеърӣ дар доираи қолабҳои муайяни шеърӣ, аз қабилӣ ғазал, шеърӣ озод, шеърӣ нимой, шеърӣ зулол ва ҳойку баррасӣ кунем.

Ғазал. Ғазал ин ғизоли ягона ва ромшудаи адабиётмон ҳанӯз ҳам дӯстдоштатарин қолаби шеърӣ барои шоирон боқӣ мондааст. Ғазали даврони истиқлол, барҳақ, ба комёбиҳои беназире даст ёфта, шевотару дилнишинтар гаштааст. Беҳтарин намунаҳои ғазали даврони истиқлолро метавон ба Фарзона, Озарахш, Озар Салим, Абдучаббори Суруш нисбат дод. Ин шоирон дар ғазал бо ин ки баъзе аз унсурҳои сабкҳои суннатии шеърӣро ба кор бурдаанд, аммо дар умум сабки тоза ва фарқкунандае доранд. Мо вақте ғазалҳои эшонро меҳонем, сарохатан дармеёбем, ки ин ғазалҳо маҳсули замони мо ҳастанд.

Аз ин миён шояд Озарахш аз саромадони касонест, ки сабки фардиашон аз сабки умумӣ пешӣ гирифтааст. Ба фарзи мисол:

*Зебогазали ман ту набоиш, газалам нест,
Ширинасали ман ту набоиш, асалам нест.
Мачнунмасале монд ба унвони ман, аммо,
Лайломасали ман ту набоиш, масалам нест...
Паҳнои ҷаҳон дар назарам танг намояд,
Рӯзе, ки дилат бар бағали камбағалам нест...*[9, с. 152].

Чунон ки ба назар мерасад, дар сабки Озарахш бисёре аз мушаххасоти сабки хуросониرو метавон пайдо кард. Масалан, содагӣ дар баён, бурунгарой, истифодаи фаровон аз санъатҳои лафзии бадеӣ, табиияти баён аз вижагиҳои сабки хуросонӣ аст, ки дар ғазалҳои Озарахш метавон мушоҳида кард. Аммо аз он ҷо, ки лутф дар ғазалҳои Озарахш ба ҳадди аъло расидаву бадеияташ барҷастатар аз ҳар офаридаи шоирони сабки хуросонист, наметавон сабки ўро хуросонӣ гуфт.

Нуктаи аз ин бартари дигар, ки бояд зикр кард, самимияти ашъори Озарахш аст. Дар шеър маъмулан, вақте истифода аз санъатҳои лафзии бадеӣ ба ифрот мерасад, самимияти шеър гум шуда, як порча аз суханбозиву бадеиятсозии маснуӣ ҳосил мешавад, ки лаззати хонишро ба якборагӣ барҳам мезанад. Аммо вақте ғазалиёти Озарахшро меҳонем, чунин менамояд, ки гӯё маҳз ҳамин санъатҳои лафзии истифодашуда самимияти шоирро барҷаста кардаанд. Аз ин ҷост, ки сабки Озарахшро аз миёни дигар сабкҳои шоирони даврони истиқлол ба содагӣ ва ба таври табиӣ бозшинохтан мумкин аст.

Дар умум мушаххасоти сабкӣ ғазали даврони истиқлолро метавон ба таври зайл донист:

1. Забони ғазали даврони истиқлол забони раво ва ори аз сактаҳои овоӣ аст. Вожаҳои душворфаҳму эзоҳталаб кам дорад.

2. Дар ғазали ин давра байт истиқлоли комилро, ки дар сабки ҳиндӣ дошт, надорад, балки мисли сабки ироқӣ, агарчи як байт мазмунро ба таври комил баён кунад ҳам, аммо пайдарҳамии баёни мавзӯро дар ғазал нигоҳ доштааст.

3. Баррасии масоили иҷтимоӣ ба таври ишорот ва киноёт дар ғазалҳои ишқӣ, ки собиқаи кам дар адабиёти мо доштааст.

Шеъри озод. Дар шеъри имрӯза мо ду навъи роиҷтарини шеъри навро дорем, ки якеро шеъри озод ва ё нимоӣ гӯянд, дигариро шеъри сафед ё шомлӯӣ.

Шеъри озодро шоирони мо ба хушӣ пазируфтанд ва дар коргоҳи зеҳни худ бар он мушаххасоти миллӣ ва вижаеро ироа карданд, ки дар шеъри озода адабиёти Эронӣ Афғонистон ба чашм намехӯрад ва ё хеле нодир аст. Боризтарин мушаххасе, ки шеъри озода адабиёти тоҷик дорад, ин содагии баён аст, ба фарқ аз шеъри озода Эронӣ Афғонистон, ки душворӣ дар баён ва ибҳом дар маъниро мушаххасии худ қарор додааст.

Аз ҷамъи шоирони даврони истиқлол муҳаққиқон шеъри озода Фарзонаро бартару бадештар доништаанд [8]. Дар баробари ӯ Гулрухсор, Озарахш, Исфандиёри Назар, Аҳмадҷони Раҳматзод аз шоироне ҳастанд, ки дар гуфтани шеъри озод дасти тавоно ва табъи расо доранд.

Аз дигар мушаххасоти сабки шеъри озода даврони истиқлол метавон баррасии файласуфонаи мавзӯоти иҷтимоӣ, воҷасозӣ ва вожаорӣ ва бакоргии мафҳумҳои зеҳнӣ тасвирӣ дар баёни воқеиятҳои зиндагиро баршуморид. Ба ин порча аз шеъри “Ғурубро чун танӯри пуралав дидам”-и Аҳмадҷони Раҳматзод таваҷҷуҳ кунед:

*Мани шокир
Ба дасти гарму ларзони ҳаёли ҳеи
Зи тоқи орзуҳо қулчаҳои кӯдакиамро гирифта
Ба ҷӯҳои пуроби дидагонам
Бо алам тар қарда меҳӯрдам.
Ба ёди модари боормонам гиря мекардам... [6, с. 42].*

Ин шеъри сафед, ки “Ғули сипос” ном дорад, аз Фарзона аст, шояд беҳтарин намунаи истиқлоли сабк дар шеъри озод бошад:

*Дӯст! Бо дастаи миҷгон,
абрҳоро, биё, ба пушти уфуқҳо ронем.
Дар табассумқадаи наргису нилуфари субҳ,
гимни хуришедро, биё, хонем. ...*

Гули сипос ҳадя хоҳам кард
 ба тамоми сипосманду носипосон,
 ба шиносу ношиносон.
 Ба ҷамоне, ки чашиҷои маро
 шеваи дигари дидан омӯхт,
 бо нигоҳам чӣ қадар таҷрибаи зебо кард,
 ба дили ту, ки бо дили ман баъд аз ин
 робитаи мустақим пайдо кард.
 Гули сипос ҳадя хоҳам кард
 ба касе, ки тамоми некии олам
 сифоти аслии ӯст.
 Ба ту,
 Оре, ба ту,
 Танҳо ба ту,
 Эй дӯст! [10, с. 87-89].

Ҷангалро
 чеги ҳеч қаторе
 бедор намекунад.
Дар хоби зимистонӣ хирсҳо
 дастхошон
ба кундуи асалҳои тобистонӣ
 расида аст. [4].

сафед дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ба таври шоиста пазируфта нашудааст.

Ба кавли Рустам Ваҳхобзода “шоирони мо ҳанӯз дар гуфтани шеъри сафед таҷриба мекунанд” [7]. Ва ин ҳолат табиист. Зеро агарчи дар шеъри сафед шоир нигарони қайду бандҳои арӯзу қофияву радиф намемонад ва берун аз ҳошияи қолаб офаринандагӣ мекунад, вале бисёре аз василаҳои хунарофаринӣ аз ӯ гирифта мешавад.

Бисёр мешавад, ки овардани худӣ як радифи зебо ва ё интиҳоби вазни мувофиқ ба мазмуни шеър ва ё истифодаи санъатҳои лафзӣ бар қимати шеъри суннатӣ меафзояд ва бар он зебӣ мебахшад. Аммо дар шеъри сафед ин имкониятҳо аз даст мераванд ва масъала ранги дигар мегирад.

Шоире, ки бихоҳад шеъри сафед бигӯяд, бояд мутмаин бошад, ки ҳарфи тоза, ибораҳои дастнохӯрда, вожаҳои худсохтаи зебову пурмазмун, тасвирҳои беназир ва мутаассир, ифодаҳои рангину нотақроре барои гуфтан дорад. Ин порчаи шеъри Доро Наҷот исботи гуфтаҳои болост:

Ориёно,

Ай таҳранги ноби осмони тамаддун!

Дуруд,

мар турову дурахши Кайгоҳи туро

Аз толори оинаҳо.

к-оростай

каёранги худширо

ба зулоли бомдоди авастоии Хуросон... [12, с. 68].

Таъкид бар ин нукта бояд кард, ки аз миёни шоирони шеъри шомлуӣ дар Тоҷикистон танҳо Доро Наҷотро мешавад гуфт, ки соҳиби сабки хосу фарқкунандае ҳаст. Дар шеърҳои ӯ, мисли порчаи болоӣ, воҷасозӣ ва вожаорӣ ҷойгоҳи хосае доранд. Аммо ба фарқ аз дигарон Доро Наҷот дар сохтани вожаҳо тавонмандии систематикӣ ва таърихӣ забонамонро ба кор мегирад ва сирфан аз воҷаҳое, ки решаи форсӣ доранд, на арабӣ, вожаи нав месозад.

Мушаххасии дигаре, ки сабки Доро Наҷотро аз дигар сарояндагони шеъри сафед ҷудо мекунад, камтаваҷҷуҳии ӯ ба

хаёлпардозихо ва тасвиргароихост. Маъмулан, бештари шеърҳои сафеди ҳам адабиёти Эрону ҳам Афғонистон ва ҳам Тоҷикистонро тасвиргарой ва хаёлпардозии ба ҳадди камолрасида аз дигар навъҳои шеърӣ мутамоиз кардааст. Аммо Доро Насот, баръакс, меҳодад дар шеъри сафеди худ дар баробари тасвирҳои тоза ва дақиқ мавзӯеро, ки зехнашро машғул доштааст, ба таври комил баён кунад.

Ў танҳо ба тасвири мавзӯё қонеъ намешавад, балки мавзӯи шеърро файласуфона баррасӣ ва ҳал мекунад:

*Гиряпайванд будему хандапайванд.
Гирячудо шудему хандачудо.
Мурдапайванд будему зиндапайванд,
Мурдачудо шудему зиндачудо... [12, с. 87].*

Аммо ашъори дигар шоирони тоҷик, ки шеъри сафед гуфтаанд, дар пайравии ҳамон сабку услубе гуфта шудааст, ки Нимову Шомлу ва Сухробу Фурӯғи Фаррухзод ба ҷо гузоштаанд. Мисли ин порчаи шеъри Нуралӣ Нурзод, ки сабки Шомлу ба хотир меоварад:

*Торикӣ тасвири изҳори таҷаллои худовандӣ
дар хати пиндорҳои мӯфӣи қарни бисту як.
Фикри мо занҷирбаста
дар ҳаёли тугмаҳои гунгу беэҳсоси роёна.
Ишқи колое даруни растаи оинабандӣ
Маркази савдои номус аст [5, с. 111].*

Дар баробари таваҷҷуҳи шоирони муосир ба шеъри сафеду озод, ки маъмултарин навъҳои шеъри нав дар адабиёти форсиву тоҷикӣ ҳастанд, ҳамчунин мо шоироне дорем, ки дигар навъҳои шеърии камтаҷрибашударо ҳам сурудаанд. Аз ин миёни ду навъи шеърӣ, яке ҳойку ва дигарӣ шеъри зулолро бояд зикр кард.

Ҳойку. Ҳойкуро кутӯҳтарин шеъри ҷаҳон донистаанд, ки адабиёти Ҷопон ба ҷаҳон тақдим кардааст. Он чи имрӯз ба унвони шеъри ҳойку ёд мешавад, дар ҳақиқат се банди оғозини ашъори занҷиравӣ бо мазомини танзомез аст, ки дар қарни XVII ба қолаби мустақил дар шеъри Ҷопон табдил шуд. Мушаххасоти

ҳойку ин аст, ки дар се мисраъ бояд 6 ё 7 калимаро ба ҳам овард ва мазмунеро шоирона ва нотакрор баён кард, ки муҳтавои комил дошта бошад. Бахтиёр Аминӣ танҳо шоири тоҷикистонӣ аст, ки ба забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ ҳойку месарояд. Ҳойкуҳои ӯ дар муътабартарин маҷаллаҳои хоссаи ҳойкусароӣ чоп шудаанд ва чандин ҷоизаҳои ҳойкусароӣни ҷаҳонӣ ва минтақавиро бар худ касб кардаанд. Аз он ҷо, ки ҳанӯз каси дигаре дар адабиёти тоҷик ҳойку насароида ва ҳам ин навъи шеърӣ барои бисёре аз адабиётшиносони тоҷик ноошноост, намешавад дар мавриди сабку услуби ҳойкуҳои Бахтиёр Аминӣ чизе гуфт. Чанд намуна аз ҳойкуҳои ӯро бихонем:

*Бехобӣ
Нигаҳ медорам бо нигоҳ
моҳро.*

* * *

*Мардон беқарор
ҳанӯз бӯи гандум мекунанд
занон.*

* * *

*Хоби баҳорӣ
дастҳоям рустанд
даври тани ту.*

Шеърӣ зулол. Ин навъи шеърӣ соли 2010 аз тарафи шоири эронӣ Абулфазли Додо бо таърифи зайл муаррифӣ шуд: “Зулол шеърест, бо тӯли вазни зина ба зина, ки ба таври мусовӣ аз кам шурӯъ шуда ва дар кам низ ба итмом мерасад. Ин навъи шеър дорои 5, 7, 9 ва ё 11 сатр метавонад бошад. Аз лиҳози вазн ба тӯлонитарин сатр, ки сатри миёна ё қалби шеър мебошад, “сатри модар” ва сатрҳои атрофи онро “сатрҳои қарина” мегӯянд” [14]. Намунае аз ин навъи шеърӣ:

*Ҷоми Ҷам лабрес шуд,
Рустами дастон зи ҷо нимхез шуд,
Ибни Сино дар Бухоро набзи беморе гирифт,
Нолаи най шуд ба по чун ҳалқае дар гӯшҳо овез шуд.
Ҳофизи Шеъррозу Саъдӣ масти ашъори Камол,*

*Лаҳзае қалби замон Табрез шуд.
Кафиш ман Шабдиз шуд [2, с. 12].*

Аз шоирони тоҷик Аъзами Хучаста ва Фирдавси Аъзам дар ин навъи шеърӣ сурудаҳо доранд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки аввалин маҷмӯаи шеъри зулол дар қаламрави забони форсӣ ба Аъзам Хучаста рабт мегирад, ки соли 2011 дар Эрон нашр шудааст. Ин навъи шеърӣ на танҳо дар Тоҷикистон ба таври боястӣ муаррифӣ ва мавриди пажӯҳиши лозим қарор нагирифтааст, балки дар Эрон ҳам дар маҳдудии таваҷҷуҳи худӣ шоирони зулолсари боқӣ мондааст.

Шеъри зулол дар воқеъ мусиқии ба худ хос ва дилнишине дорад. Пайдост, ки ин навъи шеър бо даромехтани қолабҳои шеъри нимой ва суннатӣ ба вучуд омадааст. Зулолҳои Аъзами Хучаста дар Эрон аз намунаҳои беҳтарини сабки зулол муаррифӣ шудаанд. Аъзами Хучаста дар сабки зулол ба мавзӯҳои гуногун даст задааст, ҳам аз ирфон гуфтааст, ҳам аз тасвир, ҳам аз эҳсос ҳам аз иҷтимоӣ.

Аммо гоҳе эҳсос мешавад, ки қолаби шеъри зулол шоирро дар интиҳоб ва гузинуши вожаҳо танг мегирад ва боиси сактаҳои ғоҳиши мазмунӣ мешавад. Ба унвони мисол ин зулоли Аъзами Хучаста, ки бар хилофи интизор мисраи мобайнӣ ё ҳамон сатри модар ва мисраи поёнӣ бемазмун ва хушк баромадааст, метавон овард:

*Маро бибӯс!
Мақун дигар ибӯ, бибӯс!
Багал намо чу кӯдакони хунгарм,
Ба рӯйи ин замин ва зерин ин само даро, бибӯс.
Зи қайдҳо фирор кун, ба ман бирас.
Ва нарму бесадо бибӯс!
Биё, бибӯс! [2, с. 18].*

Ҳамин тариқ, назари иҷмолии мо дар боби бардошти шеъри муосири тоҷик аз таҳаввули сабк дар адабиёти форсии тоҷикӣ чанд нуктаи муҳимро бозгӯӣ мекунад:

Аввал ин ки шоирони ҳамзамони мо аз таҳаввули сабк дар адабиётамон огоҳии комиле доштаанд ва ҳамин огоҳии онҳост,

ки мо дар шеъри даврони истиқлол аз тамоми сабкҳо, навъҳо ва ҷараёнҳои шеъри нав намунаҳо дорем;

Дувум ин ки ҳуди шоирони имрӯзи тоҷик дар таҳаввули сабк даст доранд. Масалан, шеъри озода ва ё нимоиро, ки дар Эрон ҳамчун шеъри ағлаб тасвиргаро ва ҳаёлпардозона медонанд, шоирони тоҷик дар баёни андешаҳои иҷтимоӣ ва фалсафӣ бештар ба қор бурдаанд ва тасвиру ҳаёло аз ҳадди ифрот ба ҳадди васат кашидаанд. Ҳамин аст, ки забони шеъри озода ва ё нимоии шоирони Тоҷикистон бамаротиб аз забони шоирони Эрон Афғонистон содатар ва мардумитар аст;

Сеюм нукта ин аст, ки аз миёни намунаи нави шеър шеъри сафед ё шомлуӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳам дар марҳалаи таҷрибақорӣ қарор дорад ва сабку равиши ҳоси ҳудашро наёфтааст. Агарчи намунаҳои хуби шеъри сафед дар адабиёти замони мо ба ҷашм меҳӯранд, аммо истиқлол дар сабк ва тарзи баён ва ҳамчунин истиқлоли мавзӯ камтар ба мушоҳида мерасад;

Чаҳорум нуктае, ки бояд зикр шавад, ин аст, ки таҳаввули сабк имрӯз ҳам дар адабиёти даврони истиқлоли Тоҷикистон идома дорад. Бисёре аз шоирони ҷавони мо, мисли Фирдавси Аъзам, Сурайё Қосимова, Толиби Лукмон кӯшишҳои раҳо шудан аз таъсир ва султаи сабкҳои шоирони дигарро мекунанд ва меҳонанд сабки тоза ва тарзи баёни ҳоссаи ҳудро муаррифӣ кунанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 4. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 528 с.
2. Аъзам Ҳуҷаста. Ҷашмаи зулол. / Ҳуҷаста Аъзам. – Машҳад: Оҳанги қалам, 2011. – 85 с.
3. Ваҳҳобзода Р. Айнӣ ва Нимо. Нусхаи электронӣ. // Дастрасӣ: jadidonline.com/story/21042008/sadreddin_ayni.
4. Муҳаммад Мустақимӣ. Шеъри беқайду банд. Пойгоҳи интернетии “Нақди шеър”. // Дастрасӣ: www.naghdesher.ir/review/6875
5. Нурзод Нуралӣ. Меҳробӣ шуқуфаҳо. – Ҳуҷанд: Ношир, 2010. – 140 с.
6. Раҳматзод Аҳмадҷон. Зухури ҳазрати инсон. – Душанбе: Адиб, 2011. – 176 с.

7. Рустами Ваҳҳоб. Мусоҳиба бо сомонаи “Рӯзгор”. // Дастрасӣ: www.ruzgor.tj
8. Ҳакимова С. Чилваҳои ҳунари ва мазомини иҷтимоии ашъори Фарзона. Нусхаи электронӣ. // Дастрасӣ: farzonakhojaeva.wordpress.com
9. Толиб Карими Озарахш. Ҷӯйбори Сари Хирман. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2011. – 392 с.
10. Фарзона. Мӯҳри гули мино. – Хучанд: Ношир, 2006. – 452 с.
11. Ҳакимов А. Дар қаламрави сухан. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
12. Шарифзода Муд Мигро. Ҷанбаҳои аз навардозиро дар ашъори Доро Наҷот ва Аҳмади Шомлу. – Душанбе, 2013. – 124 с.
13. Шеърдӯст А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.
14. Dadazolal.blogfa.com. دادا ابو الفضل. نگاهی دقیق به جریان شعر زلال. متن ایلکترونی. دسترسی: رادیویی. ترجمان البلاغة. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 1381. - 336 ص.
15. علیرضا مظفری تازه کندی، 1391 پاییز و زمستان، ویژگی های بنیادی سبک های شعر فارسی، مجله تاریخ ادبیات دانشگاه شهید بهشتی.
16. کدکنی محمد رضا. با چراغ و آینه در جستجوی ریشه های تحول شعر معاصر ایران، انتشارات سخن. 1382. - 353 ص.
17. یوشیچ نیما. شعر چیست؟. انتشارات سخن 1371. - 24 ص.
- 18.

**БАҲРАГИРИИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИК АЗ
ТАҲАВВУЛИ САБК ДАР АДАБИЁТ
ТААММУЛЕ ДАР МАСЪАЛАИ САБКИ
ШЕЪРИ ИМРӮЗАИ ТОҶИК**

Таҳаввули сабк дар шеъри форсии тоҷикӣ, ки аввалҳои садаи гузашта ҷудо аз ҳамдигар дар қаламрави Эрон Тоҷикистон ба вуҷуд омад, шеъри моро ба марҳалаи нава ворид кард. Истилоҳи шеъри нав, ки баробари ба майдон омадани шеъри нимоӣ вориди нақди адабӣ шуд, имрӯз дар баробари шеъри сафед ё шомлуӣ, ҳойку ва сенрию, шеъри мудерн ва постмудерн ва дигар навъҳои шеърии замони мо истифода мешавад.

Дар мақола таъкид шудааст, ки шоирони тоҷик дар баробари аз сабку падидаҳои нав пайравӣ кардан, дар заминаи онҳо сабку роҳҳои тозаи офариниши шеърро ба майдони адабиёт ворид кардаанд. Масалан, шеъри озод ва ё нимоиро, ки дар Эрон ҳамчун шеъри ағлаб тасвиргаро ва ҳаётпардозона медонанд, шоирони тоҷик дар баёни андешаҳои иҷтимоӣ ва фалсафӣ беиштар ба қор бурдаанд.

Калидвожаҳо: сабк, шеъри муосир, таҳаввули сабк, шеъри нимоӣ, шеъри шомлуӣ, ҳойку.

**ВЛИЯНИЕ ЭВОЛЮЦИИ ЛИТЕРАТУРНОГО СТИЛЯ НА
СОВРЕМЕННУЮ ТАДЖИКСКУЮ ПОЭЗИЮ**

Эволюция стиля в персидско-таджикской поэзии, которая происходила раздельно на территории Ирана и Таджикистана в начале прошлого века, вывела современную таджикскую поэзию на качественно новый этап.

Термин «новая поэзия», которая вошла в литературную критику с появлением поэзии нимаи, сегодня используется вместе с белым стихом (шеъри сафед) или поэзией шамлуи, хайку и сэнрю, современной и постмодернистской поэзией и другими типами поэзии нашего времени.

В статье подчеркивается, что таджикские поэты, следуя новым стилям и явлениям в литературе, сами открыли новые стили и своеобразные способы создания поэзии. Например, новая поэзия, которую в Иране часто считают описательной и образной, больше всего использовалась таджикскими поэтами для выражения социальных и философских идей.

Ключевые слова: *стиль, современная поэзия, эволюция стиля, новая поэзия, хайку, сэнрю.*

**THE INFLUENCE OF LITERATURE STYLE EVOLUTION
TO MODERN TAJIK POETRY**

The evolution of style of Tajik Persian poetry, which took place at the beginning of the last century separately in the territory of Iran and Tajikistan, brought the poetry of our literature to a new stage.

The term new poetry, which came into literary criticism with the advent of Nimai poetry, is used today alongside white poetry or shamlui poetry, hoiku and senriu, modern and postmodern poetry, and other types of poetry of our time.

This article summarizes the evolution of Tajik poetry from the evolution of style in literature and summarizes the victories and defeats of poets from these evidences. For example nimai poetry or shamlui poetry, which in Iran is often seen as descriptive and imaginative, has been used more by Tajik poets to express social and philosophical ideas. That is why the language of nimai poetry or shamlui poetry of Tajik poets is much simpler and more popular than the language of Iranian and Afghan poets.

Keywords: *style, modern poetry, style evolution, Nimai poetry, Shamloo poetry, haiku.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимов Солеҳ Салимович, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДМТ, ш. Душанбе, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

Сведения об авторе: Косимов Солеҳ Салимович, кандидат филологических наук, доцент ТНУ, г. Душанбе, ТНУ, проспект Рӯдаки, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

Information about the author: Qosimov Soleh, Dushanbe, 17 Rudaki avenue. E-mail: soleh_76@mail.ru. Tel: (+992) 9358376776.

УДК: 891.550

МАҚОМИ ЗАН ДАР ОСОРИ АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳотам

Маҷмааи музейҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб

Мавзӯи мақому мартабаи зан дар осори адибони форсу тоҷик ҷойгоҳи хос дорад. Зан пеш аз ҳама ҳамчун модар ситоиш ёфта, сипас мавқеи ӯ дар ҳаёти оилавӣ ва тарбияи насли солими ҷомеа таъйид мешавад.

Вафодорию садоқат, меҳру шафқат, шарму ифғат ва амсоли инҳоро адибон аз хислатҳои писандидатарини зан донистаанд. Аз ҷумла Саной ҳусни занро на дар зевару ороиш, балки дар вафои ӯ медонад:

*Зан зан зи вафо шавад, зи зевар нашавад,
Сар сар зи даҳо шавад, зи афсар нашавад [5, 564].*

Фирдавсии Тусӣ садоқату ҳалимии занро омили таҳкими хонавода ва хушҳолии мард мешуморад:

*Беҳини занон дар ҷаҳон он бувад,
К-аз ӯ шӯй ҳамеша хандон бувад [7, 765].*

Саъдӣ низ пешрафту комёбии мардонро ба зан вобаста медонад:

*Зани хубу фармонбари порсо,
Кунад марди дарवेशро подшо [6, 67].*

Дар осори ориф ва шоири маъруф Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ низ васфу ситоиши зан зиёд ба назар мерасад. Ин мавзӯ беш аз ҳама дар асари машҳури ӯ «Захират-ул-мулук» матраҳ шудааст.

Мутафаккир пеш аз ҳама дар мавриди зан-модар сухан ронда, шакли пурраи оятеро аз оёти каломи раббонӣ ба забони арабӣ, ки дар он ҳуқуқ ва мартабаи баланди модар зикр гардидааст, оварда, бо забони содаю фасеҳ шарҳу тафсир менамояд: «Ҳазрати Самадият, азза шаънуху, мефармояд, ки мо, ки Худованд ва Парвардигорем, ҳукм кардем бар шумо, ки бандагонед, ки ғайри ҷаноби кибриёи моро бандагӣ нақунед ва дар ҳуқуқи модару падар неке бошед» [8, 87]. Алии Ҳамадонӣ сипас аз забони Ҳаким бинни Ҳизом ном саҳобаи Пайғамбар (с) ҳадиси машҳурро дар мавриди некӯӣ дар ҳаққи модар ба забони арабӣ оварда, чунин шарҳ додааст: «Ҳаким бинни Ҳизом гуфт: аз Ҳазрати Расул пурсидам, (ки) бо кӣ некӣ кунам? Гуфт: – Бо модар. Гуфтам: – Пас аз он бо кӣ? Гуфт: – Бо модар. – Пас аз он бо кӣ? Гуфт: – Бо модар. Гуфтам: – Пас аз он бо кӣ? Гуфт: – Бо падар...» [8, 88].

Муаллиф сабаби се маротиба такрор гаштани исми модар ва як дафъа ёд шудани номи падарро дар ҳадиси мазкур ба ранҷу азоби модар дар таваллуди фарзанд ва машаққати ӯ дар тарбияи тифл вобаста медонад: «...ба далоили шаръӣ ҳуқуқи қурбати раҳм мутааккид аст ба зарурат... чун бо вучуди заъф ва аҷзи волида машаққати ҳамл ва ризоат ва тарбият ва шафқат ва муҳаббат аз ҷиҳати ӯ бештар аст. Ҳар оина, ҳуқуқи ӯ бар волид мутазаъиф бувад» [8, 88].

Албатта, оғози матлаб бо ояти қуръонӣ ва ҳадиси Пайғамбар (с) бесабаб нест. Мутафаккир бо овардани ин ояи каломи раббонӣ аз мақому мартабаи модар, ки баъди исми Парвардигор ҷо ёфтааст, ба хонанда ёдрас шуда, гуфтаҳои минбаъдаи хешро тақвият мебахшад. Тавассути овардани ин ҳадис Алии Ҳамадонӣ посухе ба саволи барои ҷӣ модар чунин мартабаю дараҷаро сазовор гардидааст, ҷавоби мушаххас мегардонад. Такрору таъкиди зан-модар дар ҳадиси Пайғамбару истифодаи мутафаккир аз он дар асараш аз мартабаю мақоми зан-модар шаҳодат медиҳад.

Дар чанд саҳифаи дигар Алии Ҳамадонӣ фарзандонро ба фармонбардорӣ ба волидайн, алаҳхусус модар, ташвиқ карда, таъкид менамояд: фарзандон аз беэҳтиромӣ ба модарон дар ҳазар бошанд. Маҳз бо дуои неки модару падар ба рӯи фарзанд абвоби бахту саодат кушода мешавад. Ва дар акси ҳол, дуои бади модару падар боиси шақовату бадбахтии фарзандон хоҳад шуд. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бо така ба ҳадиси Паямбар (с) мефармояд, ки дуои модар дар дарбори Ҳазрати Самадиёт рад намегардад, зеро модар меҳрубон асту дуои меҳрубонон раднопазир аст: «Расул алайҳиссалом фармуданд, ки дуои модар зудтар мустасҷоб мегардад аз дуои падар. Гуфтанд: чаро? Гуфт: зеро ки модар меҳрубонтар аст ва дуои меҳрубон рад намешавад» [8, 88].

Дар мавриди хушнудӣ ва нохушнудии модару падар файласуфи шаҳир ҳадисе оварда, розигии хешро ба он чунин изҳор менамояд: «Фармуд, ки ҳар ки бомдод бархезад ва бар ҳоле бувад, ки модару падар аз вай хушнуд бошанд, он рӯз ду дар аз биҳишт ба рӯи вай бикшоянд. Ва агар модару падари ӯ яке зинда бошанд, як дар бикшоянд. Ва ҳар ки бомдод бархезад ва бар ҳоле бошад, ки модару падар аз вай нохушнуд бошанд, ду дар аз дӯзах ба рӯи вай бикшоянд. Ва агар яке аз эшон зинда бошад, як дар бикшоянд» [8, 88].

Дар охири ин қисмат орифи нуктасанҷ ҳадисеро овардааст, ки дар он мақому мартабаи эҳтиром ва хидматгузорӣ ба модару падарро аз тооти нофила афзал донистааст: «...некӯӣ ба модару падар фозилтар аз намозу рӯза ва ҳаҷчи умра ва ғазо дар роҳи Худои азза ва ҷалла» [8, 89].

Ва бо хулосаи пурмуҳтавое оид ба эҳтироми модару падар, ки сабаби ба олами ҳастӣ омадани фарзанд гардида, дар тифлӣ бо вучуди аҷзу нотавайн ва бемадории фарзанд ба ӯ нигоҳи раҳмат кушода, имрӯз бинобар сабаби пиронсолӣ ба раҳмату шафқати фарзанд ниёз доранд, таъкид менамояд. Ба ақидаи ӯ, фарзандон дар ин давра модару падарро аз шафқату муҳаббати хеш дур надоранд, ки дар ин ҳолат хидматгузорӣ ба эшон аз ҷумлаи вочиботи имондорӣ фарзанд маҳсуб мегардад: «...ва чун зоти волидайн дар сабилияти вучуди фарзанд аввалмасдар аст, ки вучуди ҳиссии фарзанд аз он масдар ба олами маҳсус содир мегардад. Ва аввал мазҳаре, ки зоту сифоти фарзанд, ки асаре аз

осори зот ва сифоти Ҳазрати рубубият аст, ба воситаи тарбияти эшон ба зухур мепайвандад. Ва дар ҳолати сиғар мавлуд, ки аз ғояти изтирору заъф ва ачз ўро аз худ ҳеҷ ҳаракате ва қудрате ва ихтиёре нест, осори меҳру шафқат ва раъбат ва раҳмати эшон ҷо бар каср ва заъфи ӯ мешавад. Пас, вучуди эшон аввалмазҳарест, ки осори сифоти маъудият ва рабубият ва рафъат ва раҳмат аст. Ва Ҳазрати Самадият, азза шонуху, тоати эшонро қарини тоати худ гардонид ва баъди адои шукри неъмат он Ҳазрат шукри эшон бар фарзанд вочиб гардонид, ки анишқурили вали волидайка...» [8, 90].

Дар қисмати дувуми боби мазкур Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ роҷеъ ба қавонини издивоҷ ва мақоми зан дар ҳаёти оилавӣ фикрҳои ҷолиб баён кардааст. Баъди овардани муқаддимаи тавил дар мавриди никоҳ ва одоби он, ориф ба хулқу атвор ва мавқеи зан дар оила таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, аз аҳодиси набавӣ дар ин маврид фаровон истифода мекунад ва ҳуқуқи ҳам завҷ ва ҳам завҷаро нишон медиҳад. Мутафаккир доир ба одоби никоҳ ва пайдорию сиҳати оила ҳафт шартро лозим медонад: муошират, сиёсат, ғайрат, нафақа, таълим, қисмат, таъдиб.

Дар чанд саҳифаи баъдӣ ин шартҳо ба таври мухтасар шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Шартҳоеро, ки ӯ пешниҳод менамояд, метавон қонуни асосии издивоҷ ва маромномаи мард дар хонадон номид.

1. Доир ба шарти аввал, яъне, муошират суҳан ронда аллома таъкид менамояд, ки мардон дар хонадон нисбат ба ҳамсарони худ хушхулқ ва хушрафтор бошанд. Ҳусни хулқи мардон боиси баракати хонадон гардида, азвочашон аз ин аъмоли писандида тарбия мегиранд. Бо овардани нақлҳои ҷолиб аз зиндагиномаи Паямбари ислом Муҳаммад (с) ва ҷорӣ, Алии Ҳамадонӣ пайравони худро ба дӯстию рафоқат ва ҳаёти хуби оилавӣ ташвиқ менамояд. Ҳатто таъкид мекунад, ки охири васияти Пайғамбар ба умматонаш ин ба ҷо овардани авомири ислом ва нигоҳ доштани ҳуқуқи занон дар хонадон аст.

2. Шарти дувум сиёсат аст. Мард дар баробари хушхулқӣ дар хонадон дар мавридҳои зарурӣ бояд соҳиби сиёсат бошад. Дар оила ба сиёсати мард эҳтиёҷ бошад, зеро саҳлангорию бепарвоии ӯ ва муҳмал гузоштани аҳлу аёл сабаби руҳ додани

ҳаводиси нохуш ва ҳатто роҳ ёфтани фасоду бадфеъии занон хоҳад шуд.

3. Шарти савум ғайрат аст. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чунин мешуморад, ки марди беғайрат наметавонад аз уҳдаи вазоифи хеш дар ҳаёти оилавӣ барояд. Аксаран бечуръатию беғайратиҳои мардон боиси нофармонии занҳо мешавад. Дар ин маврид ӯ таъкид месозад, ки мардон муҳофизи хонадони худ аз номаҳрамон ва ашхоси бадтинат бошанд. Беғайратиро нишони костагии ақл медонад: «...ҳар марде, ки ўро ғайрат набошад, ақли ӯ нагунсор аст...» [8, 93].

4...Шарти чаҳорум нафақа аст. Дар мавриди нафақаи занон Алии Ҳамадонӣ ба мардон таъкид мекунад, ки дар расонидани нафақаи занон тақсир нанамоянд. Мард вобаста ба шароиту имконоташ аҳлу аёли худро нафақаи қувват ва нафақаи қисват ҳосил намояд, то ки занон ва фарзандонаш эҳтиёҷманд нагарданд. Ва дар ҳалли ин масъала чунон ҳадди эътидол нигоҳ доранд, ки амалашон на ба бухл ва ҳиссат (баҳилӣ, ҳасисӣ, пастӣ) ва на ба исроф анҷомад. Моли нафақаро мард аз меҳнати ҳалол ҳосил намояд.

5. Шарти панҷум таълим аст. Ин шартро ӯ бо овардани ояте аз Қуръон дар мавриди аҳамияти омӯхтани илму маърифат шуруъ намуда, таъкид мекунад, ки ҳар марди оқилу босавод нафси худро аз оташи дӯзах тавассути омӯзиши илму маърифат нигоҳ доштани мешавад, ба ҳамин минвол бояд хонадони хеш, аз ҷумла зани худро аз азобу машаққати уҳравӣ нигоҳ дорад. Алии Ҳамадонӣ таъкид менамояд, ки агар мардон дар омӯзонидани илм ба ҳамсарони худ коҳилӣ ё сустӣ намоянд, пас занҳо ҳуқуқ доранд, ки бе иҷозати эшон аз хона берун гашта, масоили лозимаи шаръии худро аз аҳли илм равшан бисозанд.

6. Шарти шашум қисмат аст. Ин шарт ба мардоне тааллуқ дорад, ки аз як зан беш доранд. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба чунин мардон ёдрас мешавад, ки оқибати риоя накардани ҳадди эътидол дар байни ду ва зиёда аз он занҳо боиси бадбахтияшон дар охираат хоҳад гашт.

7. Шарти ҳафтум таъдиб аст. Дар ин шарт манзури бузургвор таълиму тарбияи занони мағрур ва нофармон аст.

Баъди овардани вазоифи мардон Алии Ҳамадонӣ ба занҳо низ чун аъзои баробарҳукуки оила чанд вазифае пешниҳод менамояд.

1. Аввал, агар завҷро рағбати ӯ бошад, ба ҳар ҳол ки бошад, манъ накунад.

2. Дувум, аз хонаи шавҳар бе изни ӯ ба касе чизе надиҳад.

3. Савум, рӯзаи татаввӯъ бе фармони шавҳар надорад.

4. Чахорум, бе иҷозати шавҳар пой аз хона берун наниҳад.

5. Панҷум, ғайбати шавҳар пеши хешони худ нагӯяд.

6. Шашум, зиёда аз қадри ҳоҷат аз шавҳар талаб накунад.

7. Ҳафтум, ба шодии шавҳар шод бошад ва бо андӯҳи ӯ андӯҳгин гардад.

8. Ҳаштум, бар шавҳар бисёр рағбат набарад.

9. Нуҳум, худро покиза дорад. Ва феъле, ки шавҳар онро кареҳ бошад, накунад.

10. Даҳум, ба фарзандон дуои бад накунад.

Бо овардани ин шартҳо аллома таъкид менамояд, ки агар ин шартҳо аз ду ҷониб риоя гарданд, тифокию якдигарфаҳмӣ дар хонадон барқарор мешавад. Дар акси ҳол низоу нифоқ ба хонадон роҳ ёфта, пайваста мучодила ва нороҳатӣ дар фазои хонадон ҳукмфармо мегардад.

Ба қавли Алии Ҳамадонӣ, макоми зан дар таълиму тарбияи фарзандон низ бениҳоят бузург аст. Аввалан, мардон бояд дар интиҳоби ҳамсарони худ эҳтиёт намоянд: агар мабодо зан аз таълиму тарбияи хонаводагӣ дур монда бошаду фасоду бадрафторӣ хӯи ӯ шуда бошад, пас, ин ахлоқи замима дар вучуди атфол бетаъсир намонанд. Ба ибораи дигар, тифл аз ҳама беш модарро мебинад, аз ӯ меомӯзад ва пайравӣ мекунад.

Хулоса, мавзӯи мазкур дар асарҳои аллома Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, бахусус «Захират-ул-мулук», ҳамаҷониба таҳлил гардидааст ва аксари он андешаҳо имрӯз ҳам қимати таълимию тарбиявӣ худро гум накардаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдурахимов К. С. Ақидаҳои ахлоқӣ дар осори Шоҳи Ҳамадон/ К.С.Абдурахимов. – Қурғонтеппа, 1996. –221 с.

2. Асозода Р., Асозода Ҳ. Шаммае аз «Захират-ул-мулук»-и Сайид Али Ҳамадонӣ / Р.Асозода, Ҳ.Асозода. –Кӯлоб, 1991. –82 с.
3. Асозода Р., Асозода Ҳ. «Насихатнома»-и Мир Сайид Али Ҳамадонӣ. / Р.Асозода, Ҳ. Асозода. –Кӯлоб, 1993. –160 с.
4. Риёз Муҳаммад. Аҳволу осор ва ашъори Мир Сайид Али Ҳамадонӣ / Муҳаммад Риёз. –Душанбе: Ирфон, 1995. –312 с.
5. Санои Ғазнавӣ Абулмачд. Девон / Абулмачд Санои Ғазнавӣ. –Техрон: Сино, 1341. – 595 с. [Бо алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ].
6. Шерозӣ Саъдӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ. –Техрон: Муиниён, 1375. – 998 с. [Бо алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ].
7. Фирдавсии Тусӣ Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсии Тусӣ. Техрон: Беҳзод, 1375. –834 с. [Бо алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ].
8. Ҳамадонӣ Алӣ. Захират-ул-мулук. / Али Ҳамадонӣ. –Лохур, 1905. – 307 с. [Бо алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ].
9. Ҳамадонӣ Алӣ. Минҳоч-ул-орифин, дастхат. дар хазинаи Осорхонаи мероси адабӣ ва осори хаттии ба номи Мир Сайид Али Ҳамадонӣ, varaқи 227-229.
- 10.

МАҚОМИ ЗАН ДАР ОСОРИ АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Ситоиши зан дар осори ориф ва шоири маъруф Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ҷойгоҳи хос дорад. Дар мақола андешаҳои мутафаккир дар бораи мақоми зан, ки дар асари маъруфи ӯ «Захират-ул-мулук» баён шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аксари андешаҳои Мир Сайид Али Ҳамадонӣ дар бораи мақоми зан ва нақши ӯ дар хонавода имрӯз низ аҳмияти ахлоқиву тарбиявии худро гум накардаанд.

Қобили зикр аст, ки мавзӯи мазкур дар китоби «Захират-ул-мулук»-и Али Ҳамадонӣ ҷамъониба дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: зан, Али Ҳамадонӣ, «Захират-ул-мулук», модар, падар, фарзанд, тарбия.

СТАТУС ЖЕНЩИНЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИ ХАМАДОНИ

Восхваление женщины занимает особое место в творчестве известного мыслителя и поэта Мир Сайид Али Хамадони. В статье рассматриваются высказывания мыслителя о месте женщины в его известном произведении «Захират-ул-мулук» («Сокровище государей»). Многие высказывания Мир Сайид Али Хамадони о месте женщины в семье имеют воспитательное значение.

Следует отметить, что эта тема всесторонне освещена в книге Али Хамадони «Захират-ул-мулук», и многие его идеи не утратили свою просветительскую ценность и по сей день.

Ключевые слова: женеина, Али Хамадони, «Захират-ул-мулук», мать, отец, дитё, воспитание.

**THE STATUS OF WOMEN IN THE WORK OF
ALI HAMADONI**

The appraisal of women occupies a special place in the work of the famous thinker and poet Mir Sayid Ali Hamadoni. The article discusses the thoughts of the thinker about the place of a woman in his famous work "Zahirat-ul-muluk" ("Treasure of the Kings"). Many statements by Mir Sayid Ali Hamadoni are about the place of women in family and many of his ideas have not lost their educational value to this day.

Keywords: woman, Mir Sayid Ali Hamadoni, "Zahirat-ul-muluk", mother, father, son, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Хотам – номзади илми филология, мудири мачмааи музейҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб, тел.: 918633745. E-mail: hamadoni@mail.ru

Сведения об авторе: Асозода Хотам – кандидат филологических наук, директор Республиканского музейного комплекса Куляба, тел.: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru

Information about the author: Asozoda Hotam – Candidate of Philological Sciences, director of the Kulob republican museum complex, phone: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru

УДК: 891.550

ТАНОСУБИ ҲАҚИҚАТИ АДАБӢ ВА ВОҚЕИЯТ

(дар мисоли «Марги судхӯр»-и устод Айнӣ)

Раҳмонов Ҳ.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Лев Николаевич Толстой дар ҷумлаи аввали як мақолаи пурмухтави хеш бо унвони «Дар бораи ҳунар» мегӯяд: «Хуб ё бад будани асари бадеӣ бастагӣ ба он дорад, ки муаллиф чӣ мегӯяд, чӣ тавр мегӯяд ва то чӣ ҳад самимона мегӯяд» [9, с. 37].

Дар муносибат ба осори устод Айнӣ, ҳосатан «Марги судхӯр»-и ӯ, посух ҳамин гуна аст, ки устод воқеиятро мегӯяд,

ҳақиқатнигорона мегӯяд ва дар ҳадди камоли суҳанварӣ, яъне самимона.

Ҳар қадар аз даврони эҷоди устод Айнӣ дуртар биравем ва ҳар қадар таҳқиқоти илмӣ перомуни арзиши таълифоти адабии падарсолори давраи нави адабиёти тоҷик бештар гардад, ҳамон андоза барои ҳар муҳаққиқ барои ковишҳои нави таҳқиқӣ холигоҳ боқӣ мемонад. Ин ҳолат сабаби воқеӣ дорад: эҷодиёти устод Айнӣ ба масобаи қомуси фарҳанги миллий ва ҳастии маънавияти ӯст, ки реша дар илму ҳунар, ҳикмату мардумшиносӣ ва рӯҳу равони миллий дорад.

Фаразан, “Ёддоштҳо” маводи азимро барои таҳқиқи фарҳангу маданияти омма ва этнографияву равоншиносии миллий медиҳад, аз “Марги судхӯр” вазъи иқтисод ва хоҷагидорӣ давраи зисти адиби зиндаёд дар Бухоро маълум мегардад, авомили зиёди марбут ба мавқеи геополитикии Бухоро ва сабабҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ сиёсӣ қафомондагии ин кишвар дар минтақа аз “Одина”-ву “Дохунда” ва “Ҷаллодони Бухоро” ба марзи тафаккур мерасад. Аз нигоҳи ҳунар осори устод Айнӣ ба ҳайси намунаи насри бадеӣ, новобаста ба гузашти айём, барои ҳар адиби муосир хидмат карда метавонад. Ҳар образи нақши асарҳои устод дар мулки хотира ҷойгоҳи алоҳида пайдо мекунад, зеро тасвирҳои устод дар офариниши образ ва характерҳои миллий басо ҳунармандона ва аз равшанӣ фароҳи маърифати инсоншиносӣ ба ҳосил омадаанд. Ҳамин аст, ки ба насри бадеии устод Айнӣ ҳам реализми сирф, ҳам реализми танқидӣ ва ҳам реализми вижаро метавон нисбат дод. Дар ин муҳтасар мо аз қиссаи «Марги судхӯр»-и устод Айнӣ суҳан ба миён меорем, чун ин асар, қабл аз ҳама, аз нигоҳи мавзӯ ва ғоя, банди баст ва ҳунари офариниши нақшу характерҳои миллий имрӯз низ намунаи бемисли истеъдоди нависандагист.

Дар ибтидо бояд гуфт, ки зимни ташҳиси ҳар асари ҳунари пешорӯи ҳар муҳаққиқ чанд мушкил қарор мегирад, ки дутои он нисбатан муҳим ба назар мерасанд: нахуст, дар қиблаи он чизҳое, ки қаблан гуфта шудаанд, чи чизи тозае метавон гуфт ва баъдан, асари ҳунариро аз кадом пуштивонаи назарӣ метавон баҳо дод... Посуҳи ин суолҳо бавижа дар мавриди «Марги судхӯр»-и устод Айнӣ, ки дар ташҳиси ҳусну моҳияти он беш аз сад таҳқиқот иборат аз рисолаву мақола ва мулоҳизоту афкори

алоҳида баён шудааст, вақти ниҳоят зиёдеро мегирад ва ростӣ, ки посух гуфтан ҳам корест басо мушкил. Барои осон намудани ин мушкил роҳи аз ҳама мувофиқ – ба қиёс гирифтани мавзӯи мухтаво ва роҳи равиши образофаринӣ вобаста ба мавқеи муаллифони осор ба ҳаводиси айём аст. Сухани Ҳераклит аз аҳди қадим ба ёд меояд, ки мегуфт: «агар ҳақиқат мехоҳед, муқоиса кунед».

Ба таври маълум, устод Айнӣ «Марги судхӯр»-ро дар вазъи ҳоли навишт, ки таҷрибаи зиндагии талху тор дар аморати пӯсидаистодаи Бухоро дошт ва заминаи диду дарёфт ва таъбу завқаш на назариёти адабиву ҳунари, балки мушоҳидаҳои амиқи зиндагӣ ва эҳсоси баланди инсоншиносияш буд. Агар фаразан, ин асар маҳсули рӯзҳои мо мебуд, мо дақиқан мегуфтем, ки муаллиф аз даҳҳо назариёти ҷадид дар мавриди инсоншиносӣ ё назариёти равоншинохтии Юм, Вундт, Спенсер, Рибо, Джеймс ба хубӣ бархурдор аст. Аммо мо медонем, ки ин тавр нест ва фаҳму дарки устод ҳамчун таҳсилдидаи мадрасаи Бухоро дар сатҳи эмпирикии маърифати ҳастӣ қарор дошт ва аҷаб, ки дар ҳамин сатҳ асар ба ёдгору гузошт, ки аз истеъдоди ҷавӯдаи бузургӣ ҳунарии ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ба фаҳми имрӯза ин парадокс аст, яъне воқеияте, ки дар ҷаҳонҷӯи дарки мантиқӣ ғунҷоиш надорад.

Масъалаи дигар дар ин маврид ин аст, ки осори устод Айнӣ, бавижа ҳамин асари ўро беҳтар мебуд аз равшанӣ назариёти Ипполит Тэн бунёдгузори мактаби фарҳанги таърихӣ (1823-1893), файласуф ва ҷомеашиноси фаронсавӣ, нигариста бошем. Ин олим усули методҳои улуми зистшиносиро нисбат ба ҳунари адабиёт ба қор бурд ва таҳлили далелҳои таърихиро дар таҳлили падидаҳои адабӣ нозарур мешумурд, ҳамчунин авомили рушди адабиёту ҳунарро дар виҷаҳои ирқӣ наҷод, муҳити фазо ва вазъи таърихӣ медонист. Чун неқ бингарем, ин назария ҷандон бемавқеъ ҳам нест. «Барои фаҳму дарки асари санъат, – менависад И. Тэн, – ё суҳанвару расом сатҳи ҷаҳонфаҳмӣ ва маънавияту ахлоқи ҳамон марҳалаву даврано дуруст тасаввур бояд кард. Маҳз ин омилҳо сабабҳои дараҷаи аввал мебошанд. Воқеан, агар ба марҳалаҳои муҳимми таърихи санъат нигарем, маълум мегардад, ки қулли ҳунарҳо ҳамзамон бо ҷараёнҳои муайяни соҳаи ақидаву афкори ахлоқ, ки

бо онҳо алоқаманданд, пайдо мешаванд ва завол меёбанд. Аз ин рӯ, маҳсули рӯҳи инсонӣ, мисли осори табиат, вобаста ба муҳити атрофашон дуруст фаҳмида мешаванд» [10, с. 15-17].

Ҳамин дониши амиқи устод Айни аз вижагиҳои ирқу нажод, муҳиту фазо ва вазъи таърихӣ буд, ки асаре аз нигоҳи эстетикӣ дар ҳадди баланди камолу ҷамол офарида шуд.

Акнун мегузарем ба муқоисаи ин асар бо дигар осори аз нигоҳи мавзӯу муҳтаво ҳаммонанде, ки дар пахнои адаби ҷаҳон шуҳрат пайдо кардаанд. Романи «Ҷиноят ва ҷазо»-и Ф.М. Достоевский (образи кампири фоизчамъкуне, ки оқибат аз захми табари донишҷӯ Расколников ба ҳалокат расид), қиссаи «Портрет»-и Гогол, «Мазҳакаи илоҳӣ»-и Данте, образи Шейлок аз «Тоҷири венецианӣ»-и Шекспир, «Гобсек»-и Балзак, Варрава аз Кристофер Марло, қиссаи «Коргар»-и адиби ҳинд Сударшан, романи «Банкир»-и Дик Френсис, «Ҳоҷӣ-оқо», хулоса, аз Рими қадим то рӯзҳои мо асарҳои зиёде дар ҳамин мавзӯ таълиф шудаанд. Қариб дар ҳамаи онҳо муносибати судхӯрон ва одамони корафтода лейтмотиви асосист. Агар ба ин осори мавҷуда ба як суол муроҷиат шавад, ҳадафи ғоявии муаллифон рӯшан хоҳад шуд: муносибати судхӯрон ба одамон чӣ гуна аст: онҳо, яъне одамон барои судхӯрон ҳадафанд ё восита? Посух яқинӣ: танҳо восита. Аммо дар асари устод Айни одамон барои судхӯр ҳам ҳадафанду ҳам восита ва ҳамин ҷиҳат аст, ки симои устод вобаста ба ин қисса дар қиёс бо аксари асарҳои номбаршуда ҳамчун гуманисти ғайбӣ дурахши дигаре дорад. Ҷиҳати дигари фарқкунандаи «Марги судхӯр» аз дигар осори ҳамнаваз ҳамин аст, ки он қиссани асари реалистӣ.

Нахустин далели реализми Айни ҳамин аст, ки сӯжет ва ғояи «Марги судхӯр» баргирӣ аз воқеияти талху тори Бухорост.

Далели дуюм, ҷузъиёти бадеии асар ба андозае фаҳмову боварбахш ва қобили дарк аст, ки ҳатто муҳолиғаҳои адибро дар тасвири қаҳрамон рӯйпӯш мекунад.

Далели сеюм - дубора таҳрир ёфтани асар ва дар матни он ҷо намудани муомилоти векселӣ аз ҷониби адиб гувоҳи он аст, ки устод Айни ба масъалаи судхӯрӣ тавассути офариниши образи ҷолиби Қорӣ-ишқамба тавачҷуҳи ҷиддӣ додааст. Худи устод Айни ҳини ба нашри дуюм омода намудани қиссаи мазбур дар

муқаддимааш ба унвони «Як-ду сухан дар бораи «Марги судхӯр» менависад: «Дар вақти дубора кор кардани асар муомилаҳои векселиро ҳам, ки ба судхӯрӣ вобастагии қавӣ дошт, Қорӣ-ишкамба ҳам ба ин кор машғул шуда ва дар таърихи иқтисодиёти Бухорои амирӣ як саҳифаи пурфочиаеро ташкил мекард, тасвир намуда, ба ҷоҳои муносиби асар даровардам».

Агар моҳияти реализм ба маънои классикиаш офариниши ҳӯю хислатҳои типӣ дар вазъиятҳои типӣ бошад, пас ин қисса аз беҳтарин намунаҳои асари реалистӣ ба шумор меояд. Аҳаммияти иҷтимоии асар, қабл аз ҳама, дар он аст, ки устод Айнӣ тавассути образи комили як хасиси бухороӣ гоյи муҳташами асарро, ки маҳкум намудани бедодиву истисмори бечорагон ва нишон додани сабаби аслии бадбахтии авомуннос аст, хеле барҷаста зоҳир кардааст. Дар ин миён маҳорати устод Айнӣ дар коркарди бадеӣ, иҷтимоӣ ва рӯҳию равонии қаҳрамони марказии асар хеле барҷаста зухур кардааст. Бахусус дар раванди нишон додани роҳу равиши судхӯрӣ дар деҳот ва зиддияти миёни ҳарисии нопадидоканор ва озодагӣю вораствагӣ образи Қорӣ хеле воқеӣ ва хунармандона тасвир шудааст. Дар ин хусус ҳақ ба ҷониби академик М.С. Имомзода аст, ки менависад: «Ҳамаи ҳодисаҳо дар атрофи зиндагии ӯ пайвастагӣ ва алоқа мегиранд. Образи Қорӣ-ишкамба аз образи марказии «Одина», «Дохунда» ва «Ғуломон» бо ин ҷиҳат фарқ мекунад, ки дар ҳамаи ин асарҳо қаҳрамонон гӯё худ амал намеkunанд ва вобаста ба пешомадҳои рӯзгор амал менамоянд. Дар «Марги судхӯр» қаҳрамон дар ҳамаи амалҳои қабеху зишташ мустақил мебошад. Бинобар ин бисёр лаҳзаҳо ва ҳодисаҳо аз амали ӯ сар мезананд. Ин тарзи тасвир тариқи дигари маводи адабиро ба тартиб овардан меҳаҳад. Аз ин ҷиҳат ҳам бандубасти қисса аз дигар асарҳои Айнӣ фарқ мекунад». [4, с.212].

Ҳарчанд образи мумсику хасис дар паҳнои адаби ҷаҳонӣ ханӯз аз Рими бостон дар мисоли мазҳакаи «Ҳазина»-и дромнависи маъруф Тит Максӣ Плавт ибтидо гирифта, дар асари Балзаки фаронсавӣ (асри XIX) «Гобсек» тақвият ёфта бошад ҳам, бо вучуд, образи хасиси устод Айнӣ бо хасоиси миллӣ ва комилан мустақил буданаш дар амалу рафтор аз он образҳо тафовут дорад. Хурдтарин ҷузъиёт то ба ҳаводиси

пурмочаро вобаста ба андешаву фаъолияти қаҳрамон тасвир меёбад.

Ба андешаи мо, дар асари мазкур зимни тасвири қаҳрамони марказӣ нависанда маҳорати баланди равоншинохтӣ ва психоанализро низ ба намоиш гузоштааст. Равобити миёни сабабу натиҷаи воқеотро адиб дар психологияи қаҳрамонон, бавижа персонажи асосӣ чӯё шудааст. Устод Айни таҳқиқи ҳам қаҳрамон ва ҳам ҳаводиси ба рафтори ӯ алоқамандро аз тасвири батафсили эҳсосот шуруъ кардааст.

Кайфияти ҳоли қаҳрамон ба қонуни ҳаракати афкор тобеъ аст, ин эҳсосот на фақат бар таассуроти биноию шунавоӣ, балки бар ҳолати ҷисмонӣ низ асос мегирад. Аз ин сабаб аст, ки дар қисса таваҷҷуҳи асосӣ ба физиологияи қаҳрамон равона шудааст. Баробари тағйир хӯрдани шакл, яъне тағйирёбии авзои зоҳирии қаҳрамон тағйирёбии дунёи ботинии инсон низ нишон дода мешавад.

Дар ин маврид бояд гуфта шавад, ки дар адабиёти қарни XIX-и Аврупо низ инсон ҳамчун ҳамбастагии ногустастии авомили физиологӣ, ҳиссӣ ва ақлию ратсионалӣ дарк мешуд. Чунин тариқи фаҳмиш ва муносибат ба инсон ба адабиёти қарни баъд ҳам гузашт. Воқеан, дар қиссаи мазкур низ ҳуди физиология ба таркиби муносиботи сабабию натиҷавӣ дохил шуда, симо ва шахсияти барои хонанда эътимодбахши Қорӣ-ишқамбаро ба вучуд овардааст. Таҷрибаи маъруфи адабиёт, ки ба хотири ба раванди эҷодӣ ҷалб шудани хонанда адибон бештар аз рамзиёт фоида меҷӯянд ва баъдан тавассути маърифат ва таассуроти касони дигар қиёфа-хислатномаи қаҳрамонро ошкор мекунанд. Намунаи боризаш романи Гюстав Флобер «Хонум Боварӣ»-ст.

Азбаски бори асосии тасвири ҳолоту авзоъ ва қаҳрамон ба уҳдаи ноқил, яъне ҳуди устод Айнӣ, чунин имкон барои нависанда даст надодааст, ба истиснои тасвири нисбатан мукаммали рафтору гуфтори Раҳими Қанд.

Дар робита ба он, ки дар тасвири авзои иҷтимоӣ ва шахсиятҳои адабӣ устод Айнӣ хеле дақиқкор ва вуқӯъгӯй буд, ҳикояти «Анҷоми кори як шайхӣ ҳилағар» гувоҳӣ дода метавонад, ки ин асар ҳанӯз соли 1978 аз ҷониби профессор А.Маҳмадаминов дарёфт ва бо сарсухани муфассал ба таъ

расида буд. Мунаққид А. Набавӣ ба ин андеша аст, ки ҳикояти мазкур «дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (1921, № 73) бо имзои «Сод. Байн» ба нашр расида, то ба ҳол ба ҳеҷ аз як маҷмӯаи устод ворид нашудааст» [7, с.8].

Дар ин ҳикоят аз шарҳи ҳоли Ҳалим эшон ном рӯҳоние суҳан меравад, ки зери пардаи зуҳду вараъ, бо фиребу риёкорӣ ва суиистифода аз бовари мардум соҳиби пулу моли зиёд шуда, оқибатуламр аз тарси аз даст раҳо шудани дороияш ҳаёти худро бо фоҷиа анҷом медиҳад. Фоҷиаи ин ду қаҳрамон – Қорӣ-ишқамба аз «Марги судхӯр» ва Ҳалим эшон аз «Анҷоми кори як шайхи ҳилагар» тақрибан якест: дилкаф шудани Қорӣ аз хабари он ки бонкро болшевикон забт карданд ва рӯйхати амволи подшоҳиро аз тарси фош шудани ҳилааш фурӯ бурдани Ҳалим эшон ва аз дарди зиёди шикам худро корд задани ӯ.

Ҳикояти ахир исботи он аст, ки дар мавриди дар аморат нуфузи зиёд доштани судхӯрон, ки Қорӣ-ишқамба муште аз он хирвор ё образи умумиятдодашудаи ҳамон табақа аст, устод Айнӣ таносуби миёни тахайюл ва ҳақиқати бадеиро комилан мувофиқ кардааст. Ба қавли нависандаи барқамол Саттор Турсун, «барои асаре чун «Марги судхӯр» офаридан на танҳо хислатҳои рангини гуна-гуна одамони пастфитрати кавдан, қаллобу одамфиребро доништан, балки вусъат ва умқи фасоди ҷамъияти ҷоҳталабони пешазинқилобии Бухоро ва касодии дунёи маънавии амалдорони он давронро баръало дидаву санҷида, бо кулли сабабҳои манзури хонанда кардан лозим буд».

Албатта, дар тору пуди қиссаи «Марги судхӯр» муболиға кам нест ва асари комили ҳунари бидуни он низ имкони ҳастӣ надорад, аммо ба қавли М. Имомзода «табӣӣ ва воқеӣ будани асар далелест ба бузургии нависанда, ки дар тасвири реалистӣ зоҳир мешавад» [4, с. 211]. Айнӣ ҳамин андешаро адиби маъруф Чингиз Айтматов гуфтааст: «Равияи Айнӣ бисёр сода, зоҳиран орому бешироб аст, аммо ӯ дар қаҳрамонони худ чӣ қадар ғзаби одилона, эҳтироси бузургро дарёб менамояд, ки одатан ин мутафаккири оқили Шарқи мо онҳоро дар давраҳои гардиши пурзиддияти таърихӣ нишон медиҳад» [1, с.3].

Дар идомаи ин андеша мавсуф «Марги судхӯр»-ро дорои қудрати бузурги иҷтимоӣ номида, менависад, ки «он дар худ маҳорати бузургу беинтиҳои ҳаҷвнависро ҷойгир кардааст, ки ба

мо имконият медиҳад, то симои Гобсеки Бухороро хеле равшан доништа гирем».

Гумони голиб ин аст, ки устод Айнӣ ба шарофати дақиқан дониستاني ҳамаи ҷузъиёти ҳаёти иҷтимоӣ, дурусту ҳаққонӣ дарк кардани воқеияти Аморати Бухоро ва сабабу омилҳои асосии таназзули он манзараҳои васеи зиндагии ҳамзамонашро реалистона рӯи қоғаз овардааст. Дар мисоли «Марги судхӯр», ки ҳуди адиб дар он нақши ровиро дорад, ба иқрори нависанда дар сарсухани ин асар, қаҳрамони он як шахсияти воқеӣ буда, дар ҳақиқат дар Бухоро мезистааст ва дар давоми чандин сол мавриди омӯзиши муаллифи қисса низ қарор гирифта будааст. Аз ин хотир аст, ки муҳаққиқони устод неруи баланди таъсири бадеии асарро маҳз дар ҳаққонияти тасвирҳо дидаанд. Ба қавли зиндаёд М. Шакурӣ, «қувваи бадеии ҷамъбастиҳои таърихии Айнӣ ҳамчунон аст, ки ин асар ба дараҷаи ҳуҷҷати аслии замон, ба дараҷаи чунин ҳуҷҷате расидааст, ки дар ҳаққи олами зулму истибдод ҳукми қатъии одилонаеро дар бар мегирад» [12, с. 191].

Дар боло ишора рафт, ки мавзӯи мазкур, яъне ҳасисию мумсикӣ дар робита бо таъсири он ба иҷтимоӣ дар адаби ҷаҳонӣ дар мисоли мазҳакаи дромнависи Рими бостон Плавт ва адиби маъруфи фаронсавӣ Балзак бехтарин намунаҳост. Аммо ҳасиси Плавт (пирамард Евклион, ки аз ҳавлиаш сандуқчаи ҷавохирот ёфта, аз гум шуданаш рӯҳу равонашро аз даст медиҳад ва баъдан пас аз дарёфт шуданаш онро ба домоду духтараш ҳадя карда, боз осоиши рӯҳиашро барқарор месозад) қомилан хусусияти табиӣ мансуб ба психологияи табиӣ одамиро дорад: дороии ногаҳон пайдошуда мувозинати рафтору кирдори одами муқаррариро ҳалалдор мекунад ва ҳамин ки он дорой дубора аз даст рафт, ҳамон мувозинати гумшуда эҳё хоҳад шуд. Чунин нуқтаи назар барои табиати одаме қомилан созгор аст ва манзури адиб ҳақиқон онҳост, ки дар чунин ҳолатҳо одамияти ҳешро аз даст медиҳанд.

Аммо дар нисбати «Гобсек»-и Балзак андеша дигар аст: қаҳрамони ин асар ҳокимияте дорад, ки садяки онро Қорӣ-ишқамба надорад, ӯ иродаву ихтиёри даххо тоҷирону савдогарон, адибону ҳунармандон, ҳатто вазирону аъёнро ашрофро тавассути пулу тилло ба даст гирифтааст, яъне ба қавле тақдирчунбон аст, шарту шароити ҳешро ба онҳо бор карда метавонад. «Нигоҳи ман ба нигоҳи Худо монанд аст. Ман

даруни қалбҳоро меҳонам, чизе аз ман ниҳон нест, ман ончунон сарватмандам, ки метавонам вичдони онҳоеро бихарам, ки вазиронро идора мекунад, шуруъ аз ходимони канселярия то ба маъшуқаҳояшон. Магар ин ҳокимият нест? Ман метавонам зеботарин хонумҳоро дар ихтиёр дошта бошам ва аз навозиши онҳо ба беҳтарин вачҳ истифода кунам. Магар ин ҳаловат нест?» [3, с. 337].

Қаҳрамони Балзак дар тафовут аз қаҳрамони устод Айнӣ ниҳоят донову соҳиби ақли даррок, қаҳонфаҳмии васеъ аст, дар асоси мулоҳизоти ӯ оид ба ҳаёт фалсафаи як давраи муайяни таърихӣ ташаккул ёфтааст, ба ин маънӣ, ки ҳама неруҳои инсонӣ дар ҳокимияти тилло тамаркуз меёбад.

Қаҳрамони устод Айнӣ низ тавассути сарваташ бо ҳокимони вақт робитаи наздик дорад, маҳз ҳамин сарват фишанги якҷо амал кардан бо ин ҳокимон ва омили торочу ғорати мардуми беҳуқуқ гардидааст. Ҳадафи Айнӣ тавассути истифодаи ҷузъиёти бадеӣ, тасвирҳои гоҳо муфассалу дурударози карикатурӣ, игроку муболиға ва худошкорнамоии қаҳрамон, ки гоҳо хонандаро ба ҳайрат меғузорад (наход як одами хасис то ин андоза сирри мумсикии хешро ошкор карда тавонад?), нишон додани сабаби аслии фасод дар ҷомеаи аз ҳуқуқ маҳруми Бухорост. Яъне дар ин ҷо образ воситаи барҷаста ифода ёфтани ғояи асар шудааст.

Дар робита бо муқоисаи ин ду образ айнӣшиноси маъруф И.С. Брагинский моҳияти масъаларо дуруст мушаххас кардааст: «Образи Гобсек ...бо сангдилии фалокатовари худ даҳшат илқо мекунад, ӯ образи подшоҳи тиллову пул мебошад. Қабоҳати образи қаҳрамони «Марги судхӯр» аз ин мондани надорад, вале ба мо даҳшат илқо намекунад, балки дар мо ҳисси нафрат ба вучуд меорад ва мо ҳақириву нотаवонӣ ва таърихан маҳкум шудани ӯро дарк мекунем. Ин подшоҳи тиллову пул набуда, ғуломи он аст» [2, с.125].

Ҳамин тавр, агар амиқтар назар андозем, тафовути ҷиддии ин ду асари ҳаммазмун дар лейтмотиви онҳо - судхӯрист, ки дар низоми зиндагии иҷтимоии Шарқу Ғарб аз ҳам фарқи калон дорад.

Моҳияти судхӯрии шарқӣ ё осӣёӣ аз ҷониби муаллифи «Капитал» К. Маркс шарҳ ёфта, он ба андешаи мавсуф «ғайр аз

таназзули иқтисодиву фасоди сиёсӣ чизи дигаре ба вучуд оварда наметавонад» [6, с. 191].

Ҳамин мавзӯ дар қиссаи адиби маъруфи эронӣ Содик Ҳидоят «Ҳочӣ-оқо» низ матраҳ шудааст ва ин ҷо низ дар симои образи асосии асар – Ҳочӣ-оқо масъалаи судхӯрӣ ва таъсири пурхатари он ба низоми сиёсӣ иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо вучуди шабоҳати образҳои ин қиссаҳо ҷиҳати инъикоси воқеияти иҷтимоӣ ин осор тафовуте дар биниш ва тарзи фаҳму дарки судхӯриро дар ин мамолиқ дорад. «Марғи судхӯр» мавзӯи муҳими иҷтимоӣ дорад, аммо эътирози нависанда оҳанги оромона дошта, тасвирҳо статикӣ ё оҳистаравад. Шиддати сиёсии қиссаи «Ҳочӣ-оқо» хеле баланд, эътирози нависанда низ шунаво буда, дар манзари буду боши як судхӯри айёр нависанда қулли қабоҳатҳои низоми иртиқои ҳукумати Ризошоҳ ва ҷаҳолату хурофоти Эрони солҳои 30-40-уми қарни гузаштаро ошкор намудааст. Тафовути асосӣ дар замони зиндагии судхӯрон аст.

Ба қавли Д.С. Комиссаров, «ҳардуи онҳо маҳсули шароити иҷтимоии соҳти феодализм, аммо Қорӣ-ишқамба дар охири асри XIX ва аввали XX зиндагӣ қардааст, Ҳочӣ-оқо бошад, типӣ миёнаи асри XX буда, ҳислатҳои иловагиро, ки ҳоси Эрони ин марҳила буданд, дар худ таҷассум намудааст» [5, с. 87-89].

Ҳочӣ-оқо образи динамикӣ инкишофёбанда ва дар тафовут аз қаҳрамони Айнӣ, ки барояш ғайр аз пул шавқу шӯри дигаре вучуд надорад ва дигар ба ҷизе манфиатдор нест, ин шахсият типӣ дигарест, ӯ ниҳоят макқору сершаҳват буда, неруи бо маблағҳои ҳангуфт дасисаҳои сиёсӣ барангехтанро низ дорад. Аммо агар суҳанро ба дарозо нақшида, ба тасвиркорӣҳои устод Айнӣ дар робита бо воқеияти иҷтимоӣ дар ҳошияи ҳамин қисса баргардем, хоҳем دید, ки воқеънигорӣ адиб дар заминаи таъсирпазирӣ аз анъаноти адаби классикӣ шакл гирифтааст. Ба ёд биёрем, ки банду басти қиссаи «Ҷаллодони Бухоро» дар ҷаҳорҷӯи қиссапардозии классикӣ, яъне ҳикоят андар ҳикоят аст ва «Чор дарвеш»-и машҳурро ба сахнаи тафаккур меорад. Ё дар қиссаи «Одина», ки аз рӯзгори ғочабори мардуми камбағали шарқи Бухоро ҳикоят мекунад, устод Айнӣ ҳамон анъанави таърихнависии ҳешро идома додааст. Профессори зиндаёӣ Худой Шарифзода нишонрас гуфтааст, ки «якҷоягии

тасвири таърихӣ ва бадеӣ далолат бар он мекунад, ки Айнӣ дар вай ду унсури насри суннатиро бо ҳам пайванд дода, натавонистааст, ки аз якум комилан даст бикашад ва дуввум матлабро устувор гардонида бошад. Бо вучуди ин, аз лиҳози падидаи ҳунари дар «Одина» ду чизи нав буд, ки як асл доранд: тасвири воқеии замони, ки дар ихотаи баёни таърихӣ нақши ҳунари дорад» [11, с. 131].

Тасвири устод Айнӣ дар ин қисса (дорои) сурат ва нақши тасаввурист ва ин тасаввур низ поя бар суннати фарҳанги классикӣ дорад. Мавсуф дар ин маврид домани Санҷар гирифтани пиразани ситамдидаро аз «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ намуна овардааст. Талқини некиву бадӣ низ дар осори Айнӣ таъсири тасаввури суннатиро дорад. Яъне метавон хулоса кард, ки воқеияти тасаввурии бавучудовардаи Айнӣ суннатию анъанавист. Аз ин ҷиҳат аст, ки дар таъйини методи эҷодии устод Айнӣ баҳсҳо зиёд аст ва Х. Шарифзода пешниҳод карда буд, ки «агар ин асар реалистӣ бошад, барои вай реализми махсусро бояд иқроӣ дошта бошем» [11, с.191].

Моҳиятан, реализми Айнӣ оғози марҳилаи тақвияти ин методи эҷодӣ дар марҳилаи нав аст, ки, аз як ҷиҳат, пой дар решаи суннати миллӣ дорад ва, аз сӯи дигар, натиҷаи татбиқи дастовардҳои анъаноти реалистии русу Ғарб мебошад. Хосияти реализм, махсусан реализми сотсиалистӣ, ҳамин буда, ки дар он бояд идеали мусбати нависанда барҷаста падида ояд. Азбаски, масалан, дар «Ҷаллодони Бухоро» ҳамин гуна идеал нест, баъзе муҳаққиқон онро намунаи реализми танқидӣ гуфтаанд.

То ҷое ин ақида дуруст ҳам ҳаст, зеро бузургтарин намоёндогони ин равия, аз қабилӣ Балзак, Стендал, Флобер, Мопассан, Диккенс, Теккерей, Ибсен, Салтиков-Шедрин, Гончаров, Л. Толстой, Чехов, Франс, Фолкнер, Бунин, Платонов ва дигарон дар осорашон ҳақиқати зиндагиро дар заминаи тасаввуроти ҳадашон оид ба олам ва мураккаботу ихтилофоташ ифода мекарданд ва сифати «танқидӣ» ба он маънист, ки ин муаллифон таваҷҷуҳи худро асосан ба ҷиҳатҳои ногувори воқеият равона мекарданд. Шахсияти адабии мавриди тасвир дар диалектикаи рушди психологӣ ҳадаш ба зухур меомад.

Неруи танқидии ин асар ва дигар осори насрии Айнӣ, моҳияти ғошқунандагии қалами нависанда аз ягон қиссаву

романҳои адибони дар боло номбурда кам нест. Аммо он воқеияте, ки устод Айнӣ мавриди назар дошт, аллакай ба ҳукми таърих рафта, замони таълифи асар замони билкул наф – воқеияти сотсиалистӣ буд. Ҳамин ҷиҳатро ба инобат гирифта, М. Шакурӣ қайд карда буд, ки «Айнӣ дар повести «Ҷаллодони Бухоро» дирузро саҳт фаш карда, воқеияти наф, он соҳти тозабунёди ҷамъиятиро, ки акнун қадамҳои нахустин мегузошт, устувор мекард. Ҳамин хусусияти ҷанбаи танқидии асар, ки ба устувор кардани инқилоб ва дигарсозии инқилобии ҷамъият моро водор менамояд, ки онро ба реализми танқидӣ не, ба реализми сотсиалистӣ нисбат диҳем» [12, с.78].

Никоят, ҷиҳати дигар ва фарқкунандаи “Марги судхӯр” дар қиёс бо дигар осори ҳаммазмунӣ адабиёти ҷаҳон, ки дар боло зикрашон рафт, ҳислати ошкорои гароишӣ доштани ин асар аст. Тамоюлноқӣ ё гароишӣ ду ҷиҳат дорад, яқум – тасвири реалистии воқеият (ҷанбаи объективӣ) ва дигар – муносибати дурусту дақиқ ва мушаххаси адиб ба ашӣ мавриди тасвир (ҷанбаи субъективӣ).

Ҷанбаи субъективӣ як идда омилҳо – ҷаҳонфаҳмӣ, ҳусни таваҷҷуҳи адиб ба ин ё он синфу гурӯҳи иҷтимоӣ, дастури психологӣ, махсусиятҳои сарнавишти ҳуди нависанда, вижагиҳои тасвири бадеӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад, ки метавонанд ғайри ихтиёри ҳуди муаллиф ба зухур оянд. Яъне омезиши ин ду ҷанба – объективӣю субъективӣ маҷмӯан тамоюлноқиро падида меоварад.

Гароишӣ будани асари бадеиро, қабл аз ҳама, ғояи асар таъйин месозад. Ғоя, агар сода бигӯем, афкори образноки ҷамъбастиест, ки мундариҷаи асар бар он асос мегирад. Ҳамин тавр, ғояи асосии ин асар фашкори қабохати воқеияти замони зиндагии адиб, ситоиши хирад ва нақуии қишри поёни ҷомеа, даъвати ошкоро ба инсонпарварист.

Тамоюлноқӣ ва ё гароишноқӣ дар қулли осори настри бадеии устод Айнӣ, аз «Ҷаллодони Бухоро» то ба «Ёддоштҳо»-ву «Марги судхӯр», ба дидаи фаҳм мерасад. Манзури С. Айнӣ ҳам аз ин осор – маҳкумияти беадолатии айём ва соҳтори замон, васфу ситоиши беҳтарин намоёндагони қишри заҳматқаш, раҳмоварӣ ба ситамдидагону бечорагону ятимону бевазанон, дар маҷмӯъ, гуманизми фаъол аст. Ҳар нафаре, ки ҳадди ақал

«Мухтасари тарчимаи ҳоли худам»-и устод Айниро мутолиа карда бошад, як зиндагии пуразоб ва дар айни замон пур аз оптимизми адиби зиндаёдро хоҳад дарёфт. Зиндагии пур аз шикастану бархостанҳо, пур аз мубориза, ки сармояи асосии онро рӯҳи шикастнопазири устод таркиб додааст.

Метавон ин навиштаро бо як гуфтори ҷолиби Н.А. Добролюбов анҷом дод, ки ба шаъну эътибори нависандагии устод Айни хеле мувофиқ аст. Ин мутафаккир мегӯяд: «Ҳақиқати бадеӣ сегонаест иборат аз ҳақиқат, нақуӣ ва зебоӣ. Шадидаи эҳсос намудани ҳақиқат ва неқӣ, дар ҳаёт зебоиро дарёфтани онҳоро дар образҳои муайяну вола ба намоиш гузоштан қорест, ки аз уҳдаи он танҳо адиби тавоно мебарояд» [8, с. 59]. Устод Айни, бешак, ҳамин гуна эҷодкор буд.

КИТОБНОМА

1. Айтматов Ч. Два мастера // Литературная газета. – 1968. – 4 сентябр.
2. Брагинский И.С. Проблемы творчества Садриддина Айни. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 216 с.
3. Елизарова М.Е., Гиздеу С.П., Колесников Б.И., Михальская Н.П. История зарубежной литературы XIX века. – М.: Учпедгиз, 1961. – 616 с.
4. Имомов М.С. Тафаккури бадеӣ ва поэтикаи насри Садриддин Айни. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 412 с.
5. Комиссаров Д.С. Кори-ишқамба и Ходжи-ага // Памир. – 1973. - № 12.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 41. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1974. – 318 с.
7. Набавӣ А. Як асари тозаи устод Айни. // Адабиёт ва санъат. – 2018. - № 15 (1934). – 12 апрел.
8. Столович Л.Н. Эстетическая и художественная ценность: сущность, специфика, соотношение. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
9. Толстой Л.Н. Об искусстве // Л.Н. Толстой. Собрание сочинений в 22 тт. М.: Художественная литература, 1983. Т. 15. – 417 с. - С. 37.
10. Тэн И. Философия искусства. / Пер. Н. Соболевского. – М.: Республика, 1996. – 360 с.
11. Шарифов Х. Озурдагон ва умедворон (андешаҳо оид ба адабиёти гузашта ва муосир). – Душанбе: Сино, 2001. – 196 с.
12. Шукуров М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.

ТАНОСУБИ ҲАҚИҚАТИ АДАБӢ ВА ВОҚЕИЯТ

Дар ин мақола асосан ҳунари устод Айни роҷеъ ба инъикоси воқеияти иҷтимоии замони зиндагии нависанда, вижагиҳои сабки адиб дар таҷассуми ҳақиқати зиндагӣ дар мисоли қиссаи «Марги судхӯр» мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муаллиф ба ин ҳулоса омадааст, ки устод Айни тавассути осори мондагориаш таҷассумгари ҳақиқати зиндагӣ буд ва баррасии ҷамаҷонибаи осораи он ақидаро собит мекунад, ки бидуни ҳақиқати ҳаёт ҳақиқати бадеӣ низ имкони вуҷуд доштан надорад.

Калидвожаҳо: воқеияти иҷтимоӣ, ҳунари адабӣ, методи эҷодӣ, ҷаҳонбинӣ, ҳақиқати бадеӣ, сарнавишти қаҳрамон, образнокӣ, рӯҳия, тафаккури эҷодӣ.

СООТНОШЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПРАВДЫ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Истинная художественная литература как ведущий вид искусства во все времена образно отражала и ныне продолжает отражать социальные реалии, и это качество является ее фундаментальным свойством.

Наилучшим примером оригинальных произведений, выдержавших самое серьезное испытание – проверку временем, является прозаическое творчество патриарха таджикской литературы Садриддина Айни. В настоящей статье автор акцентирует внимание на особенности творчества Айни касательно отражения художественной правды на примере повести «Смерть ростовщика».

Автор на основе проведенного анализа приходит к выводу, что именно творчество Садриддина Айни ясно показывает и доказывает тот факт, что без художественной правды невозможна художественная правда.

Ключевые слова: социальная действительность, литературное мастерство, художественный метод, мировоззрение, художественная правда, судьба героя, образность, пафос, художественное мышление.

THE EQUILITY OF LITERARY TRUTH AND REALITY

The article analyzes the skill of Aini about the description of social truth of writer's time, his terminologies and style in his work "The death of usurer". The author, on the basis of the analysis, comes to the conclusion that

Sadriddin Aini's work clearly shows and proves the fact that without the truth of life, the truth of literature do not exist.

Key words: *social reality, literary mastery, artistic method, worldview, artistic truth, hero's fate, imagery, pathos, artistic thinking.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Ҳ. – муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ ДМТ, ш. Душанбе, ДМТ, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail – hafizrahmon@mail.ru. Телефон: (+992) 900-900-429.

Сведения об авторе: Раҳмонов Ҳ. – старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета, г. Душанбе, ТНУ, проспект Рудаки, 17. E-mail – hafizrahmon@mail.ru. Телефон: (+992) 900-900-429.

Information about the author: Rahmonov H. - The Senior Lecturer of the department of the theory of the modern Tajik-Persian literature, Faculty of Tajik Filology. Dushanbe, 17 Rudaki avenue. E-mail: hafizrahmon@mail.ru. Tel: +992 900-900-429.

УДК: 891.550

ТАЪСИРИ ТАРИҚАТИ НАҚШБАНДИЯ БА ГУМАНИЗМИ КИРОМ

Усмонова Гулбаҳор

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Девони Киром таҷассумкунандаи андешаҳои наҷиби инсонпарварона ва мардумнавозонаи ӯст. Киром ҳамчун шоири бузурги инсонпарвар дар дили ноумеди ҳамзамононаш умеди зистан талқин менамояд. Андешаҳои инсондӯстона ва мардумнавозонаи Киром, чунонки адабиётшинос Садрӣ Саъдиев низ таъкид кардааст, аз нуктаҳои олии таълимоту равияҳои гуногуни ахлоқӣ, аз ҷумла аз таълимоти инсонпарваронаи тариқати Нақшбандия, баҳраёб гардидааст [8, 97-98].

Аз ғазалҳои инсондӯстонаи Киром фаҳмидан мумкин аст, ки ӯ аз таълимоти нақшбандия, ки мардумро ба инсондӯстӣ, ҳамдардӣ ба бенавоён раҳнамун месозад, бетаъсир набуда ва аз шиору дастурҳои ҷавонмардонаи таълимоти мазкур, ки дар он замон миёни мардум ба таври васеъ доман густурдаву ривоч пайдо карда буд, бештар муассир будааст.

Навиштаҳои профессор С. Саъдиев дар китоби «Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр (дар нимаи дувуми асри XVII)» далели ин гуфтаҳост, ки Киромро барҳақ пайрави таълимоти нақшбандия шуморида менависад:

«Ин шоир (Кироми Бухорӣ – Г.У.) бо тариқати нақшбандия алоқаи бевосита ва бештаре дошта, мисли бисёр дигар аҳли адаби замонаш солҳои зиёди умри худро бо ҷаҳонгардии қаландарона гузарондааст» [8, 98].

Дарвоқеъ, яке аз нуктаҳои муҳими тариқати нақшбандия сафар кардану ҷаҳон دیدан ва ҳамдардии инсонҳои мазлум намудан будааст.

Яке аз равияҳои тариқати нақшбандия мардумнавозӣ ё инсондӯстӣ мебошад ва Киром дар бештари ғазалҳои аз набудан ва гусаста шудани мардумписандӣ, ҳамдард будан бо дардмандон шиква намудаву аз ин мазмун пайваста мегӯяду афсӯс меҳӯрад:

*Тариқи мардумӣ дар мардуми олам намебинам,
Раҳу расми мурувват дар бани одам намебинам.
Зи ҳам бигаста шуд азбаски ёру ошноиҳо,
Зи сӯзан улфате бо риштаи Марям намебинам* [2, 88].

Ин ҷо аз тарзи сухани шоир хонанда фикр мекунад, ки ӯ шояд дигар умеди худро аз мавҷудияти меҳру муҳаббат кандаву аз халқ мурувватро ҷашм надорад. Шояд шоир ин байтҳоро дар замоне навиштааст, ки аз халқ умеди муруввату ҷашми ёрӣ доштан қатъ шуда будааст:

*Чунон дар мавҷ омад хушксоли ноумедиҳо,
Ки нам з-оби мурувват дар дили Замзам намебинам* [2, 88].
Ё ин ки:

*Аз қас, Киром, оби мурувват тамаъ мадор,
Гар чун ҳамеша мавҷзанон аст ҷӯйи халқ* [2, 81].

Байтҳои дар бораи қатъии меҳру вафо ва бемурувватӣ гуфтаи шоир на яқову дуто, балки зиёд ба ҷашм мерасанд. Ва зиёд аз бемурувватӣ шиква кардани Киром низ аз он далолат мекунад, ки дар замони ӯ раҳму шафқат, меҳру мурувват аз байн рафта, ҳатто ба қадри «як сари сӯзан» ҳам дар дили мардум мурувват намонда ва шоир аз ин сабаб риштаи дӯстиву ошноиро

аз ҳама мардум кандааст. Ба воситаи ғазалҳояш ба тариқи шиква чунин мегӯяд:

*Як сари сӯзан мурувват нест бо мардум, Киром,
Риштаи улфат зи абнои ҷаҳон бигсастаем* [4, 248a].

Ё ҷойи дигар овардааст:

*Як сари сӯзан намебинем аз кас дӯстӣ,
Ку рафиқа то кашад хоре бурун аз пойи мо* [3, 38; 4, 72].

Ва дар ҷавоби ин ҳама бемурувватиҳо ӯ меҳаҳад, ки ба бемурувватон аз гармии рӯзи қиёмат ёдовар шавад. Яъне, агар имрӯз оби мурувватро аз ташнагону муҳтоҷон дарег надоштааст, пас фардо ин амали хайраш ӯро аз гармии тоқатфарсои он рӯз эмин ниғаҳ медорад ва дастгираш мешавад.

*Бармадор аз ташинагон оби мурувватро дарег,
Гар ту ёд аз гармии рӯзи қиёмат мекунӣ* [4, 281].

Ҷойи дигар мардумро ба лутфу қарам даъват намуда, гуфтанист, ки лутфе, ки имрӯз бо касе кардаӣ, дар рӯзи саҳту мушқил метавонад мисли боли ҳумо соябони сарат гардад:

*Сояи лутфе, ки андозӣ дар ин ҷо бо касе
Бар сарат боли ҳумо рӯзи қиёмат мешавад.* [4, 132a]

Яке аз ғояҳои тариқати нақшбандия фидокорӣ, аз худ гузаштан баҳри роҳату фароғати дигарон мебошад. Дар ин маврид як гуфтори пандомӯзонаи Хоҷа Баҳоуддин: «Чун шамъ бош, ки рӯшноӣ ба ҳама расонӣ ва худро дар торикӣ гузорӣ» [8, 101] ба андешаҳои инсондӯстонаи Киром таъсиргузор будааст.

Киром низ дар ғазалиёташ дар хусуси чунин ҷавонмардӣ суҳан гуфта, ҳуш ба ҳоли ин гуна инсонҳо мегӯяд:

*Эй ҳуш, он обилапоён, ки ба саҳрои вуҷуд,
Гули айши дигарон хори мағелони худанд* [4, 184].

Инчунин хоҷа Аҳрор мефармояд: «Қор он аст ки ... боре аз дили мусулмоне бардорӣ ва бар дили худ ниҳӣ, на он ки аз дили худ бардорӣ ва бар дили мусулмоне ниҳӣ» [5, 46-47].

Ба андешаи мо, шоир гуфтан меҳаҳад, ки касе аз ин равия ё тариқат, яъне ойини азхудгузаштагӣ боҳабар аст, барои ёрмандӣ ё раҳиҳои дигарон аз мушқилоту муҳликот худро дар ранҷу бало

андохта, ба манфиати дигарон кор мекунад, яъне, худро фидои дигарон месозад:

*Онҳо, ки Киром аз баду неканд хабардор,
Худро ба бало монда, фидои дигаронанд* [4, 136].

Киром бо некиву нақӯкорӣ ва сухани меҳрпарваронаву инсонсоз дили мардумро навозиш мекунад. Чун замони ӯ хунрезу фитнагар будааст, шоири аҳли дил дар ин гуна замон зиста, фитнаву фиреби аҳли даврро борҳо дида, бо онҳо на танҳо сари мудоро надорад, балки бар алайҳи онҳо баромада, аз тариқи насиҳат онҳоро ба мардумнавозӣ ва инсондӯстӣ даъват менамояд.

Файласуф Аҳмадҷон Муҳаммадхочаев низ дар ин маврид дар китоби «Нақшбандия ва Хоҷа Аҳрор» чунин менависад: «... Аз ҳамин давра, яъне асри XIV сар карда, аксарияти машоихи силсилаи хоҷагон ва хоссатан шайхони тариқаи нақшбандия, ҳаматарафа мекӯшиданд, ки ба шоҳону амирон наздик шуда, тавассути андарзу панду насиҳат ва талаботи аркони шариат, онҳоро ба адлу инсоф даъват намоянд.» [6, 40-41].

Маълум мешавад, ки ойини нақшбандия тариқати мардумӣ буда, таълимоти сарварони ин тариқат баҳри ба даст овардани қалбҳои мардум ва некӣ кардан ба аҳолии мазлум равона шудааст. Ва Киром низ чун шахси равшанфикр аз ин таълимоти инсонпарварона баҳра бардошта, бештар барои ба даст овардани дили бенавоён муҳтоҷон азму талош намудаву қалби ононро навозиш кардааст.

Як рукни ойини мардумнавозӣ будани таълимоти нақшбандияро файласуф М. Ҳазратқулов низ таъкид кардааст: «Нақшбандия бар хилофи пайравони тасаввуф, тобеони худро ба дӯстию ҳамкорӣ бо ходимону амирони давр даъват мекунад» [9, 97]. Байти зер бо ин мазмун аз Киром Бухорист:

*Хоҳӣ, ки шавад рӯзи ҷазо Ҳақ зи ту хушнуд,
Бо неши миҷа хор барор аз кафи ҳар по* [3, 31; 4, 68-69].

Инчунин Киром ба воситаи ғазалиёташ мардумро дар рӯҳияи покӣ ва хушахлоқӣ тарбият карданӣ шуда, хайру некӣ намуданро ба онҳо маслиҳат медиҳад. Чунонки аз байти зер фаҳмидан мумкин аст, шоир на танҳо аз ҳукуматдорон, балки аз

ҳамроҳони худ низ чашми умед надоштааст. Хорро аз пойи бенавое баровардан кӯчактарин ёрӣ мебошад. Яъне, шоир гуфтанист, ки аз ҳамроҳони худ ҳатто хурдтарин ёрмандиро ҳам умедвор нест:

*3-ин ҳамроҳон надорам чашми умедворӣ,
Хоре кучо ба сӯзан аз пойи ман барояд [4, 140a].*

Аз ин байт фаҳмидан мумкин аст, ки дар замони шоир адолат ноёбу зулм бештар будааст:

*Тарозуи ҷаҳонро паллаҳо аз зулм вазнин аст,
Ва 3-ин мизон ба ғайр аз адл санги кам намебинам [2, 88].*

Ҷойи дигар боз ҳам ба ҳукуматдорони давр ишора карда мегӯяд:

*Аз нақӯӣ амале ҳеч ба мизони ту нест,
Паллаи хеш зи ғафлат чӣ гарон медорӣ? [4, 278].*

Тавре ки аз гуфтаи шоир бармеояд, дар замони зиндагии ӯ муддате расми некӣ бинобар сабаби афзудани фитнаву зулм доман барчида ва ноаён шудааст:

*Дар ҷаҳон уммеди дилҷӯӣ Киром аз кас хатост,
Муддате шуд расми некӣ аз ҷаҳон бархоста [4, 275].*

Шоири бенаво мехоҳад, ки ба мардуми қашшоку мазлум хидмате карда бошад, аммо аз сабаби нодориву камбизоатӣ наметавонист, ки ба онҳо дасти ёрӣ дароз кунад ва аз ин ҷиҳат андӯхгин шуда, бо таассуф гуфтааст:

*Чӣ сон ба хидмати афтодагон зи ҷо хезам,
Маро, ки дасти саҳо чун кафи гадо холист [4, 64].*

Ин ҷо ҳам Киром аз кӯтоҳдастии худ бо дард сухан гуфта, дар зоҳир «кашидани хор аз по», вале дар асл роҳи ёрмандӣ ба ниёзмандонро доништан мехоҳад:

*Зи кӯтоҳӣ нагардад бо гиребон ошно дастам,
Намедонам, чӣ сон берун кашад хоре зи по дастам [2, 88].*

Ҳеҷ мақоме баландтар аз манзалати хоксорӣ нест. Киром низ амирону ҳукуматдоронро тавассути панду насиҳат ба хоксорӣ ва ба мардумнавозӣ даъват мекунад ва ба онҳо

фаҳмондан меҳоҳад, ки дар ҳолати «баланд», яъне, соҳиби мансабу ҷоҳ будан аз пастӣ низ ёд кунанд:

*Мақоми амн ба олам чу хоксорӣ нест,
Баланд агар ту шавӣ, ёд кун зи пастӣ [3, 5].*

Чун шоир мебинад, ки дар даврони ӯ аз хоксориву шикастанафсӣ ва ёрӣ ба ниёзмандон асаре намондааст, меҳоҳад баръакси рафтори онҳо ба он тоифа ҳамдардӣ карданро ёд диҳад, ки ин кор ҳам аз инсонӣ боҳабар ва хоксор метавонад барояд:

*Ба ғайр аз хоксорӣ барнаёяд ҳеч кор аз ман,
Ба мижгон меканам хоре, ки ҳар кас зери по дорад [4, 137а].*
Ё ин ки:

*Киром, аз остони хоксорӣ по манех берун,
Туро гар матлабе дар дил бувад, з-ин дар шавад пайдо [3, 19].*

Дар хусуси бадхоҳӣ ва оқибати он Муҳаммадхочаев дар китоби «Нақшбандия ва Хоҷа Аҳрор» чунин менависад: «Пайравони Сайид Амир Кулол⁵ дар рӯҳияи покӣ ва хушахлоқӣ тарбия ёфта, хайру некиро аз соири сифатҳои сутуда болотар мешумориданд. Ба ақидаи онҳо, агар шахс ба дигаре бадхоҳӣ кунад, оқибат Худой гирифтори нохушӣ мегардонад.» [6, 52].

Киром ҳам ба гӯши золимон расонданист, ки хотири афтодаеро ғамгин насозанд ва аз оҳи дили онҳо ҳазар кунанд. Зеро ҳар кас, ки афтодаеро хору залил кунад, оқибат ба нохушии гирифтор мешавад. Яъне, чунон ки амал кард, мукофоти амалашро мегирад:

*Макун, ки хотири афтодае ғамин шавад аз ту,
Ҳазар зи оҳи саҳар созу нолаи шабҳо [3, 15].*

Дар китоби «Идеология нақшбандизма» низ аини ҳамин маънӣ гуфта шудааст: «Сторонники школы учили, чтобы человек всегда и всем делал добрые дела и не думал о злодеяниях, ибо того, кто причиняет зло другим, в конце концов тоже постигнет эта же участь. Человеку необходимо провлять

⁵ Амир Кулол яке аз аввалин муршиди Хоҷа Баҳоддин ба шумор рафта, тавассути Хоҷа Бобои Самосӣ тарбияти Хоҷаро ба ўҳда гирифта буд. Самосӣ «афзал ва акмали асҳоби ҳазрати Азизон буда, баъди вафоти Хоҷа Али Румитанӣ сарвари силсилаи хоҷагонро иҷро мекард.»

доброжелательность по отношению к своим близким и друзьям». (Ҷонибдорони ин мактаб таълим меоданд, ки инсон бояд ҳамеша ва нисбат ба ҳамагон корҳои нек анҷом диҳад ва дар бораи бадкирдорӣ фикр накунад, зеро касе, ки ба дигарон зарар мерасонад, дар ниҳоят ба ҳамон сарнавишт дучор хоҳад шуд. Инсон мебояд ба пайвандон, ақрабо ва дӯстон рафтори нек нишон диҳад) [7, 55]. Киروми Бухорӣ мегӯяд:

*Кори худро ба накуӣ бибар аз хеш, Киром,
Ҳамаро кардаи худ рӯзи ҷазо роҳнамои [4, 103].*

Аз нуқтаи назари онҳо ягона роҳи росткорӣ ва фазилат наранҷондани хотири инсон ва некӣ кардан ба ӯ мебошад, шахси ба роҳи тариқат рафта, ҳатто набояд мӯреро озор диҳад: «Они учили, добродетельный человек никому не причинить зла, начиная с ничтожного муравья до самого человека» (Ҳама вақт онҳо таълим меоданд, ки инсонӣ комил набояд мӯре ва инсонро озор диҳад) [7, 56].

*Масоз хотири мӯре зи хеш ранҷа Киром,
Фалак ба хок нишинад зи хун ҷакидани дил [4, 222].*

Намояндагони ин мактаб умуман силсилаи хешро «маранҷону маранҷ» низ ном ниҳода, шоҳбайти яке аз ғазалҳои зерини Ҷалолиддини Румиро шиори хеш қарор дода буданд:

*То дар ин хирқаи аз кас мо
Ҳам наранҷему ҳам наранҷонем [6, 52-53].*

Чи тавре ки мебинем, аз ин мисраъҳои Киром бармеояд, ки ӯ низ ба ақидаи намояндагони ҳамин мактаб мувофиқ буда, на фақат аз душман ранҷидан, балки маломатгари худро ба сару дида ҷой доданро маслиҳат медиҳад:

*Озурда макун хеш, Киром, аз бари душман,
Ҷо деҳ ба сару дида маломатгари худро [3, 17].*

Аз ин байти шоир бармеояд, ки ӯ ба душман дасти ёрӣ низ дароз карда будааст:

*Хасро озор додан барнамеояд зи мо,
Хорро берун ба ҷашм аз пойи душман кардаем [4, 235].*

Ҷунон ки аз ин мисраъҳои шоир аён аст, ӯ фикри бадӣ кардан ба касро надорад ва аз бадии ҳеҷ касе ҳам ба дил кина нагирифта ва намеранҷидааст:

*Замири ман ба баду нек ҳамчу оина соф аст,
Зи ҳеҷ кас ба дили ҳеитан гӯбор надорам [4, 243а].*

* * *

*Киром, дар дилам аз ҳеҷ кас гӯборе нест
Замири оина аз ҳарза, бингарӣ, пок аст [4, 72а].*

Ҳарчанд дар замони шоир зулму ситам бисёр буду вай аз ҳукуматдорони давр шикоят мекард, лекин аз касе ранҷидан наметавард, ба дил кина намегирифт ва дили софу беғуборе дошт:

*Набвад, Киром, дар дили мо аз касе гӯбор
Доим ба рӯзгор бувад соф оби мо [4, 37а].*

Яке дигар аз хислатҳои хуби инсонӣ раво надидани зулму ситам ва наозурдани дили мардум мебошад, ки Киром дар ғазалҳои ӯ гоҳе мисраҳоро мазмунан такрор намуда, ба ин восита ба дигарон ғӯшрас мекунад, ки дилзориро ба худ раво набинанду аз хотирҳо фаромӯш созанд:

*То ба рӯят дари фирдавс кушоянд, Киром,
Бибар аз хотири худ ёди дилзориро [4, 32а].*

* * *

*Хоҳӣ, ки ба рӯят дари фирдавс кушоянд,
Аз хотири худ соз бурун ёди ситамро [3, 57].*

Ин байт аз он шаҳодат медиҳад, ки Киром шахси боинсофу адолатхоҳ ва адолатпарвар будааст:

*Пойи ҳудро манеҳ аз ҷодаи инсоф бурун,
Адл сангест, ки дар паллаи мизони ман аст [4, 92а].*

Чӣ тавре ки аз таҳқиқоти олимону донишмандон маълум аст, дар нимаи дуюми асри XVII, ки зулму ситам аз ҳад гузаштаву хунрезӣ авҷ гирифта ва аҳволи мардум бисёр вазнин шуда буд, мардум ба ин гуна шароити ниҳоят вазнин тоқат наоварда, роҳи дарवेशиву хонабардӯширо пеш гирифта буданд. Адабиётшинос Субҳон Амиркулов дар ин хусус менигорад:

«Дар нимаи дуюми асри XVII ва асри XVIII дар натиҷаи задухӯрди доимии байни ҳокимони маҳаллӣ, қазоқҳо, қароқалпоқҳо, ҷанги онҳо бо якдигар ва ўзбекҳо бефосила идома ёфта, харобкориву ғорат ба ниҳояти дараҷа расид. Сокинони шаҳрҳои асосии Мовароуннаҳр – Бухорову Самарқанд (этиқодмандони асили «тариқи Ҳочагон») фирор карданд...

Вазъияти мазкур дар мамлакат ба амал омадани тариқати тасавуфии дарवेशию қаландарию тақозо намуд.» [1, 17].

Кироми Бухорӣ низ яке аз ҳамин шоиронест, ки аз сабаби беадолатихову зулму ситами ҳокимони давр бо нишони норизоӣ роҳи дарवेशию хонабардӯширо пеш гирифта буданд. Ва дар девони Киром низ ғазалҳои дар ин мавзӯ навишта кам нестанд, ки аз саргардониву дарбадарию ӯ шаҳодат медиҳанд:

*Манзили мо хонабардӯшист ҳамчун бӯйи гул,
Беҳуд аз худрафтаро аз маскану маъво манурс* [4, 204].
* * *

*Қаноатпешагонро ҳок беҳтар з-оби ҳайвон аст
Маро хуришед чу гардун аз чи донам дарбадар дорад* [2, 42].
* * *

*Дили озодагон дар банди асбоби тааллуқ нест,
Ғурури хонабардӯшӣ чӣ парвои ҷаҳон дорад* [4, 123].
* * *

Бино ба андешаи профессор Садрӣ Саъдиев, Кироми Бухорӣ низ дарवेशиву хонабардӯширо пеш гирифта буд.

«Бисёре аз аҳли адаб асосан дар натиҷаи «гирифти димоғ», яъне дарду алам ва озурдагӣҳо аз воқеияти ваҳшатангези Мовароуннаҳр дар либоси қаландарӣ ё ба сурати муқаррарӣ сар гирифта ба ҷаҳонгардӣ баромада мерафтанд. Бисёре аз аҳли адаб мисли Хоксори Ҳисорӣ, Кироми Бухорӣ ва Самандари Тирмизӣ ҷаҳонгардиву хонабардӯширо ихтиёр карда, тамоми умри худ ё як муддати онро дар саргардонӣ ва ҷаҳонгардӣ гузарондаанд. Тақрибан шоире набуд, ки эҷодиёти ӯ ба ин ё он дараҷа таҳти таъсири ғояҳои дарवेशӣ қарор нагирифта бошад». Кироми Бухорӣ мегӯяд:

*Дилаш зи бори тааллуқ ҳамеша озод аст,
Киром, он ки сараш дар ҳавои дарवेशист* [4, 76а].

Дар ғазалҳои Киром таъсири ғояҳои озодагӣ аз қайди тааллуқот, тамаъ надоштан, қаноат ва бениёзӣ бисёр дида мешавад. Ӯ намехост, ки пеши касе сар ҳам намояд.

*То нагардӣ поймоли неку бад ин ҷо, Киром,
По ба доман аз тамаъ зинҳор мебояд кашид* [4, 130].

Ӯ озодиро дар рамидан аз қайди тааллуқ мебинад:

*Озодагӣ зи қайди тааллуқ рамидан аст,
Бечора он касе, ки гирифтормондааст* [4, 91].

Назари устод Саъдиев дар ин маврид, ки ин ғояҳо ба мардум таскини рӯҳӣ мебахшид, чунин аст:

«Махсусан ғояҳои озодӣ аз қайди тааллуқоти олам, сарбаландӣ ва сар ҳам накардан пеши дунёдорон, бениёзиву истиғно аз асбоби дунё, қаноат бо «лаби нон» ва созиш намудан бо бенавой дар байни аҳли адаби доираҳои шахр шуҳрати калон доштанд... Ин ғояҳо дар замони авҷи бенавой ва гуруснагиву қашшоқӣ, дар даврае, ки аҳволи зиндагии аҳли фазлу илму адаб беш аз пеш вазнинтар гардида буд, таваччуҳи ин тоифаро зиёдтар ба худ мекашиданд, ба онҳо таскини рӯҳӣ бахшида, ба созиш бо зиндагии факирона, қаноатпешагӣ ва озодагиву сарафрозӣ водор менамуданд» [8, 59-60]. Киром хуш ба ҳоли онҳое мегӯяд, ки аз зери бори тааллуқот мисли сарв озоданд:

*Хушо касе, ки зи бори тааллуқоти ҷаҳон,
Чу сарв ҷомаи озодагӣ бувад кафанаи* [4, 211а].

Киром барои аз қайди тааллуқ озод будан қаноатмандиро маслиҳат медиҳад.

*Дилаш зи бори тааллуқ намешавад озод,
Касе, ки дод зи каф домани қаноатро.* [3, 23-24].

Зери бори тааллуқ будан ба одамон мушкилӣ эҷод мекунад ва барои ба худ мушкилӣ эҷод накардан, тавре шоир мефармояд, пайванди тааллуқро қатъ кардан лозим аст:

*Қатъи пайванди тааллуқ ҳар ки кард аз рӯзгор,
Буд ҳар ҷо мушике бар хеш осон карду рафт* [4, 97а].

«Дар ҳақиқат, таълимоти Ғичдувонӣ ва пайравони вай, яъне, тобеъони тариқаи хочагон аз тарғибу тарвиҷи ба даст овардани луқмаи ҳалол тавассути касб ва ихтисоси худ бошад ҳам, лекин дар «Васиятнома»-и хеш вай аз ғояи сарнавишт ва фатализм пайравӣ карда, ризку рӯзиро азали медонад: «Бидон, ки ризқ мақсум аст, яъне Худовандтаоло дар азалулозол ризкро дар миёни бандагон қисмат кардааст, ки ҳеҷ кас рӯзии дигареро намехӯрад ва наметавонад хӯрд. Худо мефармояд: Рӯзии шумо дар осмонҳост ва он чи шуморо ваъда кардаанд, пас савганд ба Парвардигори осмону замин, ки рӯзӣ ҳақ аст, мисли он ки нутқ

мекунад, яъне ҳамчунон ки нутқи касе аз даҳони ӯ наметавонад ситуд, кас рӯзии дигареро наметавонад хӯрд:

*Рӯзии касон назди Худо маълум аст,
Андешаи ризқ фикрате мавҳум аст.
Чун қисми ту мерасад, марав дар пайи ризқ,
Рӯзии касон рӯзи азал мақсум аст...» [6, 31].*

Киром ҳам дар ҳамин ақида аст ва дар пайравӣ ба ҳамин таълимот мегӯяд:

*Расад ризқи муқаддар, то даҳони халқ во бошад,
Чаро саргашта зери чарх кас чун осӣ бошад [4, 187].*
* * *

*То ба кай дорӣ даҳон аз ҳирс во чун осӣ,
Медиҳад рӯзӣ туро он кас, ки дандон медиҳад [4, 173].*
Ё ин ки:

*Расад ризқи муқаддарагашта то ҷон дар бадан боқист,
Сарам аз баҳри рӯзӣ то ба кай чун осӣ гардад [4, 170].*

Хоча Убайдуллоҳ, яке аз донишмандони машҳури тариқати нақшбандия бехтарин роҳи расидан ба Ҳақро дар роҳат расондан ба дили инсонҳо медонад: “Тариқаи дарвешони хонаводаи хоҷагон он аст, ки ҳамагӣ ҳиммат масруф бар он доранд, ки дар ҳар вақт ба мақоби аъмол машғул бошанд... Чунончи гуфтаанд, ки роҳ ба Ҳақ субҳонаху ба адади анфоси халоиқ аст, аммо бехтарини роҳҳо он аст, ки роҳате ба дили мусулмоне расонӣ!” [5, 36].

Кироми Бухорӣ низ мардумро ба шод сохтани дили ҳамдигар даъват мекунад. Манзури шоир ин аст, ки касеро аз ғам раҳонидан ва дили ӯро шод кардан, баробари зиёрати Каъба аст. Ин байти шоир аз он далолат мекунад, ки гуфтааст:

*Каъба чун парвона мегардад туро аз гирди сар,
Шод созӣ гар ту аз худ як дили ношодро [4, с. 39].*

«Мувофиқи таълимоти Азизон равандаи роҳи тариқат бояд даҳ шартро риоя кунад: аввал, бояд солим бо таҳорат бошад, дуом, хомӯшии забон аз каламоти ношоиста бошад... Оре, тамоми бадбахтӣ ва нороҳатии зиндагӣ аз дасти забон аст...» [6, 34].

Чи тавре ки мебинем, Киром покии забонро дар нигоҳ доштан аз суханони бечову беандеша мебинад. Ё мегӯяд, ки ҳар сухане, ки инсон мегӯяд, бояд андоза дошта бошад, яъне, инсон бояд бо фикру боандеша ҳарф бизанад:

*Зинҳор аз гуфтани бечо забонро пок соз,
Савсани хомӯш дар гулиан сазои ҳарзагӯст [4, 55a].*

* * *

*Сад сухан бишинаву як ҳарф ба андоза бигӯй,
Ғунчасон то ки туро гӯши забон аст ин ҷо [4, 17].*

Киром ҳар як нафасро ғанимат мешуморад. Гуфтан меҳаҳад, ки нафаси хешро сарфи «ину он», яъне корҳои беҳуда накарда, ҳар як нафасро шумурда бояд зад. Шумурда задани нафасро кори орифон медонад. Аз беҳисоб рафтани он афсӯс меҳӯрад.

*Ба ину он нафаси хешро мадеҳ аз даст,
Ки дам шумурда задан дар ҳисоби субҳдам аст [4, 66a].*

* * *

*Ин ҷо нафас шумурда задан кори ориф аст
Сад ҳайф аз ин нафас, ки зи мо беҳисоб рафт [4, 96a].*

Киром ба инсонҳо аз кибру ғурур дурӣ чустанро, ки яке аз хислатҳои хуби инсонӣ мебошад, тавсия дода, меҳаҳад, ки онҳо аз рӯйи кибру ғурур чини пешонӣ мисли «мавҷ» надоштаву чехраи кушода ва ҳамеша «шукуфта» дошта бошанд:

*Мазан чу мавҷ зи боди ғурур чин ба чабин,
Шукуфта дар назари халқ чун гулистон бош [4, 212].*

Аз ин гуна намунаҳои ғазалиёти Киром пайдост, ки ӯ аз таълимоти инсонпарваронаи нақшбандия фаровон баҳравар гардидаву ғояҳои инсондӯстии ин таълимотро ҷонибдорӣ ва тавассути шеър ташвиқу тарғиб намудааст.

КИТОБНОМА

1. Амиркулов Субҳон. Авомили назариявӣ ва идеологии инкишофи адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳри қарни XIX (Тарикати ашрофи

шаҳрзоди тоҷик мавсум ба «тариқи хоҷагон») / Субҳон Амиркулов // Адаб. 2020, №1. – С. 11-18.

2. Бухорӣ Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 975, Шуъбаи дастхатҳои АМИТ.

3. Бухорӣ Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 1351, Шуъбаи дастхатҳои АМИТ.

4. Бухорӣ Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 1955, Шуъбаи дастхатҳои АМИТ. – 286 с.

5. Валихоҷа Ботурхон Хилъатпур. Хоҷа Аҳрори Валӣ / Ботурхон Хилъатпури Валихоҷа. – Самарқанд: Суғдиён, 1992. – 61 с.

6. Муҳаммадхоҷаев Аҳмадҷон. Нақшбандия ва Хоҷа Аҳроӣ / Аҳмадҷон Муҳаммадхоҷаев. – Душанбе: Дониш, 2007. – 264 с.

7. Муҳаммедходжаев А. Идеология нақшбандизма / А.Муҳаммедходжаев. Душанбе: Дониш, 1991. – 230 с.

8. Саъдиев Садрӣ. Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Мовароуннаҳр (дар нимаи дувуми асри XVII) / Садрӣ Саъдиев. Душанбе: ҚСҚ «Чопхонаи Дониш», 2018. – 296 с.

9. Ҳазраткулов М. Тасаввуф / М.Ҳазраткулов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 124 с.

ТАЪСИРИ ТАРИҚАТИ НАҚШБАНДИЯ БА ГУМАНИЗМИ КИРОМ

Аз газалиёти Киромӣ Бухорӣ фаҳмидан мумкин аст, ки шоир мардумро ба инсондӯстӣ ва мардумнавозӣ раҳнамун месозад. Аз рӯйи андешаҳои инсондӯстонаи Киром, шоир аз таълимоти инсонпарваронаи тариқати Нақшбандия бетаъсир набудааст.

Бо тариқати Нақшбандия алоқа доштани ин шоирро адабиётшинос ва Киромшиноси тоҷик Садрӣ Саъдиев дар китоби «Сайидои Насафӣ ва муҳити адабии Моваруннаҳр (дар нимаи дувуми асри XVII)» таъкид кардааст.

Дар ин мақола кӯшиши шудааст, ки дар асоси се нусхаи девони шоир чанд байтеро аз газалиёти Киром, ки бозгӯкунандаи пайрави тариқати Нақшбандия будани ӯ мебошанд, рӯйи чоп биоварем. Муаллиф мехоҳад, ки дар оянда аз рӯйи чор нусхаи девони Киром ва аз газалу байтҳои дигари шоир, ки ба ин масъала рабт доранд, маълумоти бештаре дода бошад.

Калидвожаҳо: Киром, газалиёт, Нақшбандия, инсонпарвар, мардумнавозӣ, пайрави нақшбандия, мурувват, лутфу карам, ҷавонмардӣ, худгузаштагӣ, равшанфикр, дилозорӣ, қашиқу бенаво, мансабу ҷоҳ, мукофоти амал, роҳи росткорӣ.

ВЛИЯНИЕ ТЕЧЕНИЯ НАКШБАНДИЯ НА
ГУМАНИЗМ КИРОМА

Из газелей Кироми Бухари видно, что поэт призывает людей к гуманности и человеколюбию. И из гуманистических взглядов Кирома видно, что поэт находился под влиянием в гуманистических учений течения накшбандия.

Связь поэта с учением накшбандия подтверждает таджикский литературовед, исследователь Кирома Садри Садиев в своей книге «Сайидо Насафи и литературная среда Мавераннахра (вторая половина XVII века)».

В этой статье посредством образцов из стихов и газелей Кирома, цитированных из трех рукописных экземпляров дивана поэта, мы попытались прояснить насколько что он является последователем учения накшбандия. В будущем мы намерены предоставить больше информации на основе четырех экземпляров дивана Кирома и газелей и стихов поэта, связанных с этим вопросом.

Ключевые слова: Кирам, газели, накшбандия, гуманист, последователь накшбандия, милосердие, доброта, рыцарство, самопожертвование, просвещение, отвага, бедность, честность, великодушные правдивость.

THE INFLUENCE OF THE NAQSHBANDI SECT ON
HUMANISM OF KIROM

From the Kiromi Bukhari ghazals it comes out that the poet leads people to humanity and patriotism. From the humanistic views of Kirom comes out, that poet influenced the naqshbandi sect to certain extent.

The connection of this poet with the naqshbandi sect was described by the Tajik literary critic Kiromi Sadri Sadiev in his book Sayid Nasafi and the Literary Environment of Movarounnahr (in second half of the 17th centry).

In this article, we tried to clarify a few verses from Kirom's ghazals based on three copies of the poet's divan, which tell us that he is a follower of the naqshbandi sect.

In future, we intend to provide more information about four copies of Kirom's sofa and other ghazals and poetry related to this issue.

Key words: Kiram, gazaliyat, naqshbandi, humanism, folklore, follower of Naqshbandi, mercy, kindness, youth, self-sacrifice, enlightenment, purity of heart, courage, poverty, honesty, reward, action.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбаҳор Файзиддиновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи

Рӯдакии АМИТ. Нишона: Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об авторе: Усманова Гулбахор Файзиддиновна – соискатель Института языка и литературы им. Рӯдаки НАНТ. **Адрес:** Таджикистан, 734025, г. Душанбе, улица Рӯдаки, 21. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

About the author: Usmonova Gulbahor Fayziddinovna – Researcher of the Institute of Language and Literature named after Rudaki TNAS. **Address:** Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Street, 21. Phone: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

УДК: 808-32

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ҚИССА АНДАР ҚИССА

Гулихандони Маликнеъмат, Раҳимзода Азиза
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қисса андар қисса дар адабиёти давраи қадим ва асримиёнагии Шарқ, хосса ҳиндию порсию арабӣ ва адабиёти давраи антикаи Аврупо қорбаст гардидааст. Дар пораҳое аз осори даврони қабл аз зардуштия, оини меҳрпарастӣ, ки то ба замони мо расидаанд, мушоҳида мешавад, ки ривоятҳои гуфторвораҳои мардуми бештар дар шакли қисса андар қисса баён мешудаанд. Дар маҷмӯае аз қиссаҳои қадимаи ҷодуии мисрӣ низ, ки дар ҳудуди садаҳои XVIII-XVI пеш аз милод нигошта шудааст, дар осори маъруфи адабиёти қадими санскрит - «Махабхарата» (то асри IV то м.) ва «Панчатантра» (III-IV), дар «Одиссея» (III) метавон аз ин шеваи ривоятҳои суроғи гирифт. Қисса андар қисса дар «Авасто» (XII-VII то м.) низ ба қор гирифта шудааст.

Ба ақидаи И.С. Рабинович, «қисса андар қисса дар пайдоиши худ маҷуи санъати театрии давраи қадим аст, ки муҳолифи қаҳрамони асари саҳнавӣ қарор гирифтани мардуми авом буд. Бинобар ин, барои ин тоифа жанри махсусе ба вуҷуд омад ва саҳифаҳои осори қисса андар қиссаро сартарошону

дуздони куфлшикан, галабонону гозурон, моҳигирону дарахтбурон пурратар намуданд» [5].

Ба ақидаи мо, чунин пиндошт бо ду далел барои фарҳанги мо сидқ намекунад:

Якум: дар се маркази асосии пайдоиши осори қисса андар қисса – кишвари Ҳинд, сарзамини Араб ва давлати Эрони бостон санъати театр аслан вучуд надошт.

Дуюм: дар марказҳои номбурда, баҳусус дар Ҳинду Эрони бостон, қисса андар қисса на танҳо махсуси адабиёти омиёна, буд, балки дар адабиёти дарборӣ низ ҷойгоҳи хосса дошт. Далели ин яке аз қадимтарин ва маъруфтарин намунаҳои осори қисса андар қисса – «Панчатантра» мебошад, ки пайдоиши қисса андар қиссаро ба таълифи он марбут медонанд. Ин дoston, мувофиқи ривояте, на барои мардуми авом, балки дар муҳити дарбор, аз ҷониби ҳақим Вишнушарман дар шакли қисса андар қисса барои таълими шоҳзодаҳо – Баҳушакти, Уграшакти ва Ананташакти таълиф шудааст [3, с. 303]. «Калила ва Димна»-ро, ки бар «Панчатантра» ва «Маҳабарата» асос ёфтааст, Барзӯи ҳақим дар дарбори Хусрави Анӯшервон ба паҳлавӣ тарҷума намудааст [3, с. 298].

Албатта, дар Юнону Рими қадим санъати театр вучуд дошт ва хеле пешрафта буда, мавриди таваҷҷуҳи табақаи болоии ҷамъият қарор доштааст. Қисса андар қисса, бар акси ин ҳол, инъикоскунандаи ҳаёти мардуми авом буда, жанри адабиёти омиёна ба ҳисоб мерафт. Бо вучуди ин, маҳдудияти қаҳрамону тамошогарро дар осори саҳнавии адабиёти антиқаи Аврупо наметавон заминаи асосии пайдоиши қисса андар қисса донист. Ба назари ин ҷониб, ин нуктаро яке аз заминаҳои ба вучуд омадани осори қисса андар қисса дар адабиёти эллини донистан ба назар дурусттар менамояд. Қисса андар қисса қаблан дар адабиёти Шарқ, бе он ки «мадони санъати театр» бошад, вучуд дошт.

Х. Шарифов бар он аст, ки заминаи пайдоиши қисса андар қиссаро дар табиати ҳуди қисса бояд ҷуст. «Қисса амалу кирдори шаҳс мутобиқи имконоти ҷисмонӣ рӯҳонӣ ӯст. Азбаски амали шаҳс дар инҳисори замону макон маҳдуд аст, эҳтиёҷ ба силсилаи қисса ё қиссаи мусалсал пайдо шудааст, ки онро қисса андар

қисса гуфтаанд. Бояд гуфт, ки фақат шакли қисса, ки аз баёни ҳоли инсонӣ дар замону макони маҳдуди амал иборат аст, барои ташаккули қисса андар қисса имконият фароҳам овард» [6, с. 297].

Тсвеган Тодоров, назарияпардозӣ адабиёт ва файласуфӣ фаронсавӣ булғоритабор низ заминаи пайдоиши қисса андар қиссаро аз ин дидгоҳ ҷӯе шуда, сохтори қисса андар қиссаро бо сохтори баъзе аз ҷумлаҳои мураккаб, ки забоншиносони муосир дарунагирӣ меноманд, санҷида, ҷумлаи зеринро ба забони олмонӣ мисол меорад:

Derjenige, der den Mann, der den Pfahl, der auf der Brücke, der auf dem Weg, der nach Worms führt, liegt, steht, umgeworfen hat, anzeigt, bekommt eine Belohnung [2].

Тарҷумаи ҷумла чунин аст:

Ҳар касе нафареро, ки фарсангсореро, ки дар болои пуле, ки дар роҳе, ки ба сӯи Вормс мебарад, қарор дорад, истода буд, шиқастааст, нишон диҳад, мукофотонида хоҳад шуд.

Тсвеган Тодоров қайд мекунад, ки зухури исм дар ҷумла ҷумлаи пайравро ба миён меорад, ки онро шарҳ медиҳад. Ва чун ҷумлаи дуум низ дорои исм аст, он ҳам дар навбати худ ҷумлаи пайравӣ дигарро талаб менамояд. Ҳамин тавр, то буриши худраёна, дар нуктае, ки ҷумлаҳои буридашуда яке паси дигар ба охир мерасанд, идома меёбад. Айнан ҳамин гуна сохторро қисса андар қисса низ дорост. Дар ин ҷо нақши исмро шахсиятҳои қисса бозӣ мекунад: зухури ҳар шахсият қиссаи навро ба миён меорад [2].

Тсвеган Тодоров таъкид мекунад, ки ин монандӣ тасодуфӣ нест. Ё ба ҳулосае меояд, ки сохтори ривояти инъикоси сохтори мукаммали забонист ва қисса андар қисса дар натиҷаи алоқаи тобеи синтаксис ба вучуд омадааст. Ин назарияпардозӣ фаронсавӣ талош меварзад, то исбот кунад, ки заминаи пайдоиши ривояти қисса андар қисса худӣ зиндагист [2]. Дар пешниҳоди ин нукта Тсвеган Тодоров бо Борхес Х. Л. ҳамақида аст.

Х. Л. Борхес дар пайравӣ ба Шопенгауер сохтори қисса андар қиссаро нусхае аз зиндагӣ медонад. Ё зиндагиро қиссае медонад, ки инсон ҳам муаллиф ва ҳам қаҳрамони он ба ҳисоб

меравад. Ҳамин тавр амали хондани, барои мисол, «Ҳазору як шаб» қиссае дар қиссаи зиндагии мо ба ҳисоб меравад [2].

Дар воқеъ, қисса инъикоскунандаи ҳодисае ё лаҳзае аз воқеаест, ки дар зиндагии инсон руҳ додааст. Қисса агар чузъе аз зиндагӣ бошад, пас қисса андар қисса тасвири комилтаре аз зиндагист.

Тафовути ақидаи Тсветан Тодоров аз Борхес Л. дар он аст, ки Борхес Л. ин нуктаро бо асосҳои мовароуттабий (метафизикӣ) ва Тсветан Тодоров бо асосҳои забоншиносӣ (лингвистӣ) баррасӣ мекунад. Тсветан Тодоров мегӯяд: «Ривоят ба забон ва забон ба зиндагӣ баробар аст: қатъи ривоят, дар мисоли қиссаи Шаҳрзод, маънии қатъи зиндагиро дорад: дақиқан-барои ӯ, маҷозан-барои мо» [2].

Забону зиндагиро баробар донишани Тсветан Тодоров гуфтаи Рене Декартро ба ёд меорад: «Ман фикр мекунам, пас, ман ҳастам». Яъне Декарт фикр карданро бо зиндагӣ кардан баробар медонад. Чун тафаккури инсон тафаккури забонӣ аст ва мо дар шакли ҷумлаҳо андеша мекунем, пас, гуфтаи Декарт ва Тсветан Тодоров айни як чиз аст. Агар дар ҷумлаи Тсветан Тодоров ба ҷойи калимаи «забон» «тафаккур»-ро гузорем, ҷумла ин шаклро мегирад: «Ривоят (қисса андар қисса) ба тафаккур ва тафаккур ба зиндагӣ баробар аст».

Ба назар чунин мерасад, ки фикрҳои мо бенизом, бидуни тобеият ба ин ё он қонун ба вучуд меоянд. Аммо дар ҳақиқат, фикрҳои мо ба ҳамдигар алоқаманд буда, як фикр фикри дигарро даъват менамояд. Ин равандро дар равшанӣ «тадоии маъно» ном мебаранд.

Тадоии маъно алоқаи қонунманди ду маънӣ ё ду фикреро мефаҳмонад, ки вучуди яке дигареро ба ёд меоварад [4, 23]. Аз ҷиҳати тарзи бавучудойии алоқа миёни маъниҳо се навъи тадоиро аз ҳам фарқ мекунад:

1. **Тадоии монандӣ.** Ин навъи тадой бар асоси мавҷудияти аломати муштарак миёни ду падида сурат мегирад. Масалан, шакли тӯб метавонад ангезаи ба хотир овардани шакли зоҳирии сайёраи Замин гардад.

Шафеии Кадканӣ нақши муҳим доштани ин навъи тадоиро дар раванди эҷоди шеър, ба хусус қофиябандӣ, қайд намудааст.

Такии Пурномдориён санъатҳои бадеиро бар асоси навъҳои тадоӣ дастабандӣ намуда, тадоии ташбеҳиро асоси санъатҳои бадеие мисли ташбеҳ, истиора, ирсоли масал, таҷнис, талмех, ташхис донистааст.

2. Тадоии ҳамнишинӣ. Ин навъ тадоӣ дар натиҷаи ҳамнишинии ду падида дар як замон ё макон сураат мегирад. Дар канори ҳам будани ашё ва мафҳумҳо дар табиат ва ҷамъият сабаб мешавад, ҳузури нишонае, бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаҳои шахсии фард, нишонаҳои дигарро тадоӣ намояд. Масалан, гул метавонад ангезаи таҷассуми сабза, дарахт, боғ дар зехни мо бошад. Ҳамчунин, калимаҳое, ки робитаи мантиқие бар асоси муносибати сабабу натиҷа ва ё куллу ҷузъ доранд, бар асоси ҳамин навъи тадоӣ якдигарро ба ёд меоваранд, мисли кишт-ҳосил, дарав. Ин навъи тадоӣ асоси санъатҳои бадеие мисли таносуб, лаффу наshr, илтифот, саволу ҷавоб, ирсоду тасҳимро ташкил медиҳад.

3. Тадоии тазодӣ. Заминаи ин навъи тадоӣ мавҷудияти аломати тазод миёни ду падида аст. Масалан, рӯз-шаб, сиёҳ-сафед, кам-зиёд, нек-бад. Ин навъи тадоӣ мувофиқи тақсимои Такии Пурномдориён асоси санъатҳои тазод, муболиға, парадокс, ҳисомезӣ, ручӯъ, мадҳи шабеҳ ба зама, замми шабеҳ ба мадҳ, далели акс ва ғайраро ташкил медиҳад.

Ба ақидаи мо, қисса андар қисса, то он ки натиҷаи алоқаи тобеи нахвӣ бошад, натиҷаи тадоиҳост. Дар асл бунёди алоқаи нахвӣ (синтаксисӣ) ва умуман забонро ҳам тадоиҳои мустаҳкам ташкил медиҳанд.

Ақидаи Тсветан Тодоров, ки зухури қиссаҳои илҳоқиро ба зухури шахсиятҳои нав муртабит медонад, ба назари мо, чандон дуруст наменамояд. Зеро тамоми қиссаҳо дар заминаи зухури шахсиятҳои нав илҳоқ намешаванд, балки ба ҷуз шахсият мавзӯ, сюжет, тасвир ва ҳатто вожа метавонад қиссаеро дар зехни қиссагӯ тадоӣ намояд.

Барои мисол, заминаи илҳоқи ҳикояти «Рӯбоҳ ва табл» дар миёнаи қиссаи меҳварии боби «Ал-асад в-Ас-Савр»-и «Калила ва Димна» [1,98], ки аз забони Димна барои Шер ривоят мешавад, зухури шахсияти рӯбоҳ нест, балки онро нишонаи монандии ду

ҳикоя тадоӣ намудааст. Нишонаҳои монандии ҳикоеӣ мазкур инҳоянд:

1. Бо шунидани садои саҳмнок бардошти нодуруст намудани қаҳрамонони ҳикояҳо аз соҳиби садо. Дар ҳикояи меҳварӣ Шер бо шунидани садои Гов соҳиби садоро дарандаву хунхор тасаввур мекунад ва дар ҳикояи илҳокӣ Рӯбоҳ бо шунидани садои табл ва дидани ҷуссаи он фикр мекунад, ки дар таносуб бо садои ҷусса табл бояд махлуке пургӯшту серравған бошад.

2. Ақидаи Димна – «Ба ҳар ҷуссаи қавӣ ва овози баланд илтифот нашоёд намуд» ва хулосаи қиссаи илҳокӣ, ки аз забони Рӯбоҳ баён мешавад, – «Бидонистам, ҳар кучо ҷуссаи захимтар ва овози он ҳоилтар, манфиати он камтар».

Дар мисоли боло тадоии монандӣ заминаи илҳокӣ қиссае дар қиссаи дигар гаштааст. Умуман, тамоми қиссахое, ки ба қиссаҳои меҳварии бобҳои «Калила ва Димна» илҳокӣ мешаванд, дар заминаи мавҷудияти нишонаҳои монанд тадоӣ шудаанд. Ин вежагӣ натанҳо ҳоси «Калила ва Димна» ва осори қисса андар қиссавии ҳиндӣ, балки ҳоси бахши зиёде аз осори қисса андар қисса аст.

Тадоии ҳамнишинӣ ва тазоддӣ нисбат ба тадоии монандӣ дар бунёди қисса андар қисса нақши камтареро иҷро мекунад. Тадоии тазоддӣ дар қисса андар қиссахое, ки ривоят ҳамчун набарди идеологӣ сураи мегирад, нақши муҳим мебошад. Дар ин навъи асарҳо қаҳрамонҳо муқобили ҳам қарор гирифта, ҳар яке бо навбат барои исботи ақидаи худ, ки бар ҳилофи ақидаи тарафи дигар аст, қиссае ривоят мекунад. Чун ақидаҳо дар ҳолати тазод қарор доранд, қиссаҳои тасдиқунандаи онҳо низ хусусияти тазоддӣ касб мекунад. Намунаи ин навъи қисса андар қисса «Синдбоднома» мебошад. Дар ин асар вазирон дар як тараф қарор гирифта, дар бораи макри занон ва зиёни шитобкорӣ қиссаҳо нақл мекунад, то шоҳро ба гирифтани тасмими дуруст, яъне бекор кардани ҳукми қатли шоҳзода аз ҷониби модарандар муттаҳамшуда водор намоянд. Дар муқобил, зани шоҳ бо гуфтани ҳикоятҳои ӯро ба куштани шоҳзода таҳрик мекунад.

Ба назари мо, ҳамин шабоҳати қисса андар қисса бо сохтори тафаккури инсон ва тавоноии қисса андар қисса дар инъикос кардани тасвири комилтаре аз зиндагӣ боиси мавриди таваҷҷуҳи омма қарор гирифтани осори қисса андар қисса гардидаанд.

Илова бар табиати худ қисса, ки инъикоскунандаи ҷузъе аз зиндагист ва табиати тафаккури инсон, ки майл ба дарунандарун шудан дорад, шароити таърихиву иҷтимоии адабиёт низ заминаи пайдоиши қисса андар қиссаро фароҳам меоварад.

Хатти сайри таърихии қисса андар қисса вобастагии равнақи онро ба нуфузи шаклу жанрҳои хурди адабӣ, монанди масал, ҳикоят, ривоят, қисса нишон медиҳад. Вақте дар ҷамъият табaddулот ба вуқӯъ меояд, адабиёт онро инъикос мекунад. Жанрҳои хурд, ки барои зуд ва саривақтӣ инъикос кардани ҳодисаву падидаҳо ва нишон додани масъалаҳои муҳими замони имконияти бештар доранд, дар марҳилаи аввали давраҳои гуногуни адабӣ нуфуз пайдо мекунанд.

Минбаъд, кӯшиш барои дарки ҳарчи умумитари ҳастӣ ва оғози тасвири бунёдии ҳаёт раванди муттаҳидшавии шаклу жанрҳои хурдро метезонад ва механизми муттаҳидшавиро муайян менамояд. Дар оғоз ин созукор (механизм) аксаран пайвасти бенизом (эклeктикӣ) аст. Тадриҷан тамоюли бошуурона шаклҳои тозаи ривоятгароиро, мисли қисса, андар қисса ҷойгузини маҷмӯаи бенизoми жанрҳои хурди эпикӣ мегардонад.

Муттаҳидшавӣ ба жанрҳои хурд имконият медиҳад, то дар муқобили маҷрои таърих истодагарӣ карда, аз нобудӣ эмин монанд.

Ғояи «ба кор гирифтани устухонбандии фарогирандаи кул» – қисса андар қисса дар марҳилаи муайян ғояи асосии давр мегардад ва роҳро барои эҷоди дostonҳои муҳташам ҳамвор менамояд.

КИТОБНОМА

1. Абулмаолӣ, Н. М. Калила ва Димна / Абулмаолӣ Насруллоҳи Муншӣ; бо тасҳеҳи М. Минавӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1389 [2011]. – 451 с.

2. Барт, Дж. Рассказы в рассказах (Перевод В. Лапицкого). Текст выступления на Второй международной конференции по фантастике в искусстве, проходившей в Атлантическом университете Флориды в Бока Ратоне в марте 1981 года [Электронный ресурс]. – URL: <http://kogni.narod.ru/barth.htm>
3. Гринцер, П.А. Древнеиндийская проза. Обрамленная повесть / П.А. Гринцер. М.: Издательство восточной литературы, 1963. – 268 с.
4. Пурномдориён, Т. Тадой ва фунуни бадеи / Т. Пурномдориён // Фунуни адаби. – 1388 [2010]. – №1, поиз ва зимистон – С. 29-46.
5. Сокрута, Е. Ю. Метанарративные аспекты «рассказа в рассказе»// Narratorium. – 2016. – №1 (9) [Электронный ресурс]. – URL: <http://narratorium.rggu.ru/article.html?id=2635308>
6. Шариф, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шариф. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ҚИССА АНДАР ҚИССА

Қисса андар қисса дар адабиёти ҷаҳон таърихи хеле қадимӣ дорад. Доманаи қорбурди ин шеваи ривоятӣ ҷунон густарда аст, ки аз осори мансури омиёна то осори манзуми ирфонӣ таълимиро дар бар мегирад.

Муаллифон бар асоси назарияҳои адабиётшиносон ва таҳлилу баррасии осори қисса андар қисса табиати ҳуду қисса, ки инъикоскунандаи ҷузъе аз зиндагист ва табиати тафаккури инсон, ки майл ба дарунандарун шудан дорад, шароити таърихиву иҷтимоии адабиётро заминаи пайдоиши қисса андар қисса донистаанд.

Барои баррасӣ ва таҳқиқи масъала равиши муқоисавӣ-таърихиро асоси қор қарор дода, аз равишҳои равонтанҷили низ истифода шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқ барои шинохти раванди тақомули падидаҳои адабӣ ва назарияпардозӣ дар атрофи онҳо маводи муфид хоҳад дод.

Вожаҳои калидӣ: қисса андар қисса, тафаккур, тадоии монандӣ, тадоии ҳамнишинӣ, тадоии тазоддӣ, ҷумла, дарунагирӣ.

ИСТОКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАМЛЕННОГО РАССКАЗА

Обрамлённый рассказ в мировой литературе имеет очень давнюю историю. Область применения этого стиля повествования достаточно широко распространена и охватывает огромное пространство – начиная от прозаических фольклорных жанров и заканчивая суфийскими и дидактическими произведениями.

Авторы, основываясь на теории литературоведов и анализе обрамлённых рассказов, показывают сущность самого рассказа, а также природу мышления человека как истока возникновения обрамлённого рассказа.

Для исследования проблемы был выбран сравнительно-исторический метод. Вместе с тем использовались принципы психологического анализа.

Результаты статьи послужат полезным материалом для понимания процесса эволюции литературных явлений.

Ключевые слова: *обрамлённый рассказ, мышление, ассоциация по сходству, ассоциация по смежности, ассоциация по контрасту, предложение, интерполяция.*

ORIGINS AND EVOLUTION OF FRAMED STORY

The framed story in world literature has a very long history. The scope of this style of storytelling is quite widespread and covers a huge space - from prose folklore genres to Sufi and didactic works.

The author, based on the theory of literary critics and the analysis of framed stories, shows the socio-historical circumstances of literature, the essence of the story itself, as well as the essence of human thinking as the origins of the framed story.

For researching the problem further, the comparative-historical method is used. At the same time, the principles of psychological analysis were used.

The results of the article can serve as useful material for understanding the evolution of literary phenomena.

Key words: *framed story, thinking, association by similarity, association by adjacency, association by contrast, sentence, interpolation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулихандони Маликнеъмат – ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, тел: (+992) 92 723 47 91, Email: mgr_2015@mail.ru

Сведения об авторе: Гулихандони Маликнеъмат – ассистент кафедры таджикского языка и делопроизводства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33. Телефон: (+992) 927234791. E-mail: mgr-2015@mail.ru

Information about the author: Gulikhandoni Maliknemat - Assistant of the Department of Tajik Language and Office Work at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, st. Said Nosir, 33. Phone: (+992) 927234791. E-mail: mgr-2015@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимзода Азиза – ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, к. Саид Носир 33, тел: (+992) 915316566. E-mail: azizarahimzoda@gmail.com

Сведения об авторе: Раҳимзода Азиза – ассистент кафедры таджикского языка и делопроизводства Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33. Телефон: (+992) 915316566. E-mail: azizarahimzoda@gmail.com

Information about the author: Rahimzoda Aziza - Assistant of the Department of Tajik Language and Office Work at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, st. Said Nosir, 33. Phone: (+992) 915316566. E-mail: azizarahimzoda@gmail.com

УДК 8 Т 1

**ҚИССАИ ИСОИ МАСЕҲ ВА ШАРҲИ ОН ДАР
“ТАФСИРИ СУРОБОДӢ”**

Умеда Ахмедова,

ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

“Тафсири Сурободӣ” яке аз тафсири ҷомеи куҳани форсӣ буда, то замони мо ба таври комил омада расидааст. Дар бораи зиндагӣ ва рӯзгори муаллифи он маълумоти комил мавҷуд нест. Дар сарчашмаҳо исми муаллифи ин тафсир Абӯбакр Атиқ ибни Муҳаммад Ҳиравии Нишопурӣ, маъруф ба Сурободӣ зикр шудааст. Дар бархе аз манобеи ҳаҷтӣ исми тафсири номбурда “Тафсиру-т-тафосир” низ зикр гардидааст. Сурободӣ аз олимони қарни панҷуми ҳиҷрӣ маҳсуб мешавад. “Тафсири Сурободӣ” яке аз тафсирҳост, ки дар он қасаси анбиё ба таври комил ёд шудааст ва ин яке аз ҳасоиси ҳоссаи ин тафсир маҳсуб мешавад. Муҳим аз ҳама ба қиссаҳои ин тафсир олимони тавачҷуҳи зиёд зоҳир намудаанд ва дар Эрон қисаси он ба маротиб нашр шудааст. Бахшҳои аз тафсири мавриди назар аз ҷониби олимони

Парвиз Нотил Хонларӣ, Мучтабо Минавӣ ба сурати чопи аксӣ аз нусхаи хаттӣ мунташир шудаанд. Ва инчунин, ин тафсир аз ҷониби як зумра олимони монанди Яхёи Маҳдавӣ, Маҳдии Бино, Муҳаммад Ҷовиди Саббоғиён, Ҷаъфар Мадрас Содикӣ баргузида шуда, ба шакли китобҳои алоҳида нашр гардидааст.

Достони Исои Масеҳ дар тафсири номбурда бо муфасссалот ва мушаххасоти комил зикр гардидааст. Абӯбакр Атиқи Сурободӣ дар шарҳи достони номбурда аз исроилиёт ва дигар манобеъ фаровон истифода кардааст, ки ин усули қиссанигорӣ дар тамоми тафсирҳои кӯхани форсӣ ба назар мерасад.

Муфасссир зимни шарҳи қасаси анбиё аз чанд усул истифода мебарад, ки онро Ислон Раҳимов дар рисолаи илмиаш ба панҷ қисмат ҷудо намудааст. Ҳоло метавонем онро дар баёни достони Исои Масеҳ ба мушоҳида гирем:

1. Шарҳи луғавии вожаҳои марбут ба достони анбиё;
2. Нақли ҳикояҳои хурд, ки ба дoston рабт доранд;
3. Ба тариқи саволу ҷавоб шарҳ додани ҷузъиёт ва тафсири лаҳзаҳо;
4. Нақли мукаммали воқеаҳо зимни тафсири сураҳои алоҳида;
5. Шарҳи муфасссали оятҳои марбут ба қисас дар бахши тафсири оёт.

Ба таври муфасссал дар бораи ҳар кадом аз ин усулҳо истода мегузарем. Муфасссир дар шарҳи вожаҳо ва калимаҳои марбут ба достони Исо ибни Марям аҳамияти хосса зоҳир намудааст. Шарҳи калима ва ибораҳои қуръонӣ, ки доир ба достони анбиё аст, дар тафсири мавриди назар хеле фаровон нақл шудааст. Дар ин хусус муфасссир шарҳи филологӣ ва гоҳо шарҳи этимологии вожаҳоро меоварад, ки ин барои возеҳ гардонидани маънии калимаҳои дoston ба хонанда ёрӣ мерасонад. Аз ҳама муҳим, шарҳҳои филологӣ ҳастанд, ки метавонанд барои тартиб додани луғатномаҳои қуръонӣ ба забони тоҷикӣ истифода гарданд. Бо вучуди он ки шарҳи калимаҳо ба талаботи ақидавии динӣ мувофиқ карда шудааст ва ё ин ки асоси илмӣ надораду аз этимологияи халқӣ сарчашма мегирад, ба ҳар бобат дар вақти хондани дoston ба хонанда лаззати маънавӣ мебахшад. Масалан, дар воқеаи ба Марям мужда расонидани Ҷабраил оид ба фарзандаш, ба исми Масеҳ шарҳи аҷиб овардааст: “Гуфтаанд: “Масеҳ пасоянда буд, ўро Масеҳ гуфтанд, беморро пасовидӣ

дуруст шудӣ ва нобиноро пасовидӣ бино шудӣ ва мурдаро пасовидӣ зинда шудӣ”. Ва гуфтаанд: “Масеҳ мамсуҳ буд, вайро Масаеҳ гуфтанд, азбаски халқ вайро биписудандӣ. Ва гуфтаанд: “Вайро Масаеҳ гуфтаанд, азбаски бирафтӣ гирди ҷаҳон ва Масаеҳ ва Сайёҳ ва Соиҳ раванда буд”. Ва гуфтаанд: “Ҷӯро Масаеҳ гуфтаанд аз баҳри он ки палос пӯшидӣ ва Масаеҳ палоспӯш бувад”. Ва гуфтаанд: “Ҷӯро Масаеҳ гуфтандӣ, зеро ки имсаҳ-ул-қадамайн буд”. Ва гуфтаанд: “Масаеҳ меҳтар буд”. Ва гуфтаанд: “Масаеҳ хосса буд. Ишюъ писари Марями сиддиқа рӯйшинос буд дар ин ҷаҳон ва дар он ҷаҳон”(10, 283-284).

Ин намуд мисолҳо дар тафсири зикргардида хеле бисёр истифода шудаанд.

Дар ин тафсир достони Исои Масаеҳ бо нақли ҳикояҳои хурде ҳам ораста шудааст. Ҳарчанд ки ин ҳикояҳои хурд мазмуни асосии қиссаро дар бар нагиранд ҳам, аммо барои возеҳу равшан баромадани қисса саҳми босазо гузоштаанд.

Ҳикояҳои хурд дар ин тафсир мисли нақли қисматҳои асосии дoston бо ибораҳои “дар ахбор омадааст, ки...”, “ва он он буд, ки...”, “ин он бувад, ки...”, “дар хабар аст, ки...” оғоз мешаванд, сарлавҳа ва ё унвони махсус надоранд. Ҳамзамон ин ҳикояҳои хурд дар алоҳидагӣ худ мустақиланд ва бо санъати хуби нависандагӣ пероста шудаанд.

Муфассир ҳикояҳои хурдро дар шарҳи оёте меорад, ки гуфтани онҳо дар ҳамин маврид махсусан зарур аст. Ҳамчунин ӯ зимни шарҳи як оят чанд ҳикояи хурдро нақл менамояд. Масалан, зимни тафсири ояти 157-уми сураи Нисо дар хусуси ба қатл расонидани ҳазрати Масаеҳ ду ҳикояи хурдро нақл намудааст: “Ва низ гуфтори эшон, ки мо куштем Исо (а) писари Марямро, Пайғамбари Худойро. Ин ба истихфоф мегуфтанд ва бад-он фахр мекарданд. Ва худ накуштанд ӯро. Ва на бар дор карданд ӯро, валекин монанд карданд ӯро бар эшон”.

“Ва дар хабар омадааст, ки чун Ҷабраил омад, ки Исо (а)-ро ба осмон барад, вай мар ёрони хешро гуфт: “Кист аз шумо, ки хони хеш фидои ман кунад нусрати дини Худойро”. Касе иҷобат накард магар Шамъун. Исо (а) ӯро волии аҳди хеш кард ва гуфт: “Агар аз ин вақт саломат ёбӣ, ноиби ман бош”. Гуфтаанд: “Худои таоло шабаҳи Исо (а)-ро бар Шамъун афканд чун қасди куштани вай карданд, шабаҳи Исо (а) аз вай ба қаттол

гузашт ва вай бигурехт. Чун каттолро бикӯштанд, вай ханӯз бар дор буд, ки хилоф ва ихтилоф дар миёни эшон афтод дар ҳадиси Исо алайҳи-с-салом, ки куштанд ё на. Ин аст, ки Худои таоло гуфт ва он касон, ки хилоф карданд дар Исо (а) дар гумони андози вай ва онҳо, ки хоссагони вай буданд, пиндоштанд, ки вайро бар дор бикӯштанд, ҳам бар дини вай мебуданд, то он гаҳ, ки Пулис эшонро аз дини Исо (а) бияфканд то Исо (а)-ро Худой гуфтанд ва ўро бар дор сурат карданд, салиб он аст, ки мепарастанд” (10, 503-505).

Ҳар як паёмбар барои исботи нубуввати хеш муъҷизоте нишон додааст, зеро Исо ибни Марям низ барои ба кофирон собит намудани рисолаташ муъҷизоти фаровоне нишон додааст, ки хеле аҷибу нотакроранд.

“Ва он он буд, ки аз Исо (а) ҳуччат хоستانд бар нубуввати ў, вай гуфт “чӣ ҳуччат хоҳед?” Гуфтанд: “Аз хок ҷонваре кунӣ”. Вай ҳаме муште гил фаро гирифт, ба даст бимолид ва дар он дамид, Худойи таоло онро ҳаффош гардонид, мепарид аҷибтарини ҳама мурғон, зеро ки дар торикӣ парад ва бе пар парад ва ўро дандон бувад ва ўро ҳайз афтад, вайро ба об ҳоҷат набвад ва бавл кунад ва бавли вай заҳри мор бувад ва бод хӯрад” (10, 622-624).

“Дар хабар аст, ки кофирон вақте Исо (а)-ро ҷафоҳо гуфтанд, ки “Ё фоил ибни фоила, омадаӣ то моро ба ҷодуй аз дини ҳақ бияфканӣ? Гар расули Худойӣ, Сом ибни Нӯҳро зинда кун, то вай гувоҳӣ диҳад бар рисолати ту, он гаҳ мо гувоҳӣ диҳем, вагарна туро ба оташ бисӯзем, то халқ аз ту бозраҳанд” ва оташи баланд бар карданд. Исо (а) гуфт: “Гӯри ўро ба ман намоед”. Ўро ба сари гӯри Сом ибни Нӯҳ бурданд. Ду ракаат намоз кард, пас овоз дод, ки “Ё Сом ибни Нӯҳ” ҷавоб надод. Дигар бор овоз дод, ҳам ҷавоб надод. Се дигар бор овоз дод, Сом ҷавоб дод, ки “Лаббайка ё Исо (а)”. Исо (а) гуфт: “Зинда барҳез ба фармони Худои таоло”. Сом ҳаме сар аз гӯр бар кард...”(10, 622-624, ҷ.1).

Ҳамин тавр, муфассири тафсири зикргардида дар мавридохе зимни тафсири як оят як, ду ё се ҳикояи хурдERO нақл намудааст, ки ин барои муфассал ва равшану ҷаззоб баромадани достони Исои Масеҳ саҳмгузор гардидааст.

Дар тафсири “Точ-ут-тарочим” номи ровиён ба пуррагӣ оварда мешавад. Аммо Сурободӣ дар тафсири хеш на ҳама вақт номи нокилони осор ва нафаронеро, ки ин ё он чузъи қисса аз ӯ нақл мешавад, тазаккур менамояд. Дар мисоли достони Исо ибни Марям гирем, танҳо дар се ҷой – сураи “Марям”, сураи “Моида” ва сураи “Тавба” номи Ибни Аббосро зикр менамояд. Ин ҳолат баёнгари он аст, ки шояд аз сабаби таъвил гардидани нақл аз тазаккури номи онҳо худдорӣ менамояд. Дар ин маврид мақсади ӯ нақли қисса дар заминаи шарҳи оёт аст.

Усули дигаре, ки Сурободӣ дар вақти баёни қисас аз он барзиёд истифода кардааст, ин саволу ҷавоб дар вақти баёни дoston мебошад. Саволу ҷавоб дар нақли дostonи анбиё бештар дар мавриди шарҳи калимаю ибораҳои каломи раббонӣ сурат гирифтааст. Ҳамзамон, дар мавзӯҳои баҳсноки дoston низ ёдовар мегардад. Сурободӣ дар тафсири хеш барои бо усули саволуҷавоб нақл намудани қисса чанд ҳадаф дошт. Яке аз он ҳадафҳо ҳамоно марбут ба ақидаи динӣ аст ва муфассир меҳодад хонандаро аз он огоҳ созад, дуҷум ба хоҳири равшанӣ афрӯхтан ба вожаҳои Каломуллоҳ аст ва сеюм баёни мушкilotи дoston, ки хонанда ба он дучор шуданаш аз эҳтимол дур нест. Масалан, дар шарҳи ояти 253-юми сураи “Бақара” ин ҳолро метавонем мушоҳида намоем: “Суол: чаро аз ҳама пайғамбарон Исо (а)-ро ба модар бозхонд? Ҷавоб гӯем: ки эшон меғуфтанд “Исо (а) ибну-л-лоҳ” ва низ дар ҳукумат раво набошад зани хешро бар сари чамъ ном бурдан, чун аҳкомулҳокимин чанд ҷой ӯро дар Қуръон ба ном бихонд, бибояд донист, ки Марям на зани Худо буд (10, 218-219).

Албатта, истифода аз чунин усули саволу ҷавоб ва равшанӣ афрӯхтан ба чузъиёти дoston ба адабиёт низ бе таъсир намондааст, зеро ки минбаъд дар асоси он муҳтавою мазмуни ин дoston ба адабиёти хаттӣ ворид гардидааст.

Дар баробари ин, саволу ҷавобҳои ин тафсири гаронбаҳо метавонанд, ки дар шарҳи вожаҳову ибораҳои қуръонӣ маълумоти хуби филологӣ диҳанд, зеро дар асоси онҳо мумкин аст, ки дар шакли алоҳида фарҳангномаи калимаҳои мушкили каломуллоҳ тартиб дода шавад. Дар баробари ин саволу ҷавоб имкон медиҳад, ки доир ба ҷаҳонбинӣ ва шинохти қисса дар

замони муфассир маълумот диҳад. Дар баҳши саволу ҷавоб аслан услуби баён на ба забони асарҳои бадеӣ, балки ба сабку ниғориши таълифоти илмӣ шабоҳат дорад.

“Тафсири Сурободӣ” аз “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” дар баёни дoston аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки қонуниятҳои тафсиринависӣ аз оғоз то охир риоя намегардад. Ин ба он маъност, ки дар “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” дар навбати аввал тарҷумаи оёт ба забони форсӣ нақл мешавад ва дар мавриди хеле кам мухтавои оят муфассалтар тафсир мегардад. Инчунин, дар баҳши тафсир дар ин тафсири номбаргардида мазмунҳои оятҳо шарҳ меёбад. Аммо дар “Тафсири Сурободӣ” ин равиши тафсири ниғорӣ қомилан риоя намешавад ва дар баҳши тарҷумаи оёт яку яқбора тафсир карда мешавад. Қиссаи Исои Масеҳ муқарраран дар ҷанд сураи “Қуръони қарим” ёд шудааст, ки Сурободӣ қиссаи муқаммалро дар шарҳи як сура меорад ва дар мавридҳои дигар онро такрор накарда, танҳо ба шарҳи тафсири мухтасари оёт мепардозад.

Яке аз муҳассаноти достони Исо ибни Марям дар “Тафсири Сурободӣ” дар он аст, ки агар як қиссаи қисса дар дигар сураҳо омада бошад, онро танҳо дар як сура қомилан бозгӯ мекунад ва дар мавриди дигар аз он иқтиноб варзида, ишорат ҳам мекунад, ки ин қисса дар қадом ҷой нақл шудааст ё нақл мешавад: Масалан, дар шарҳи оёти сураи Оли Имрон ишора мекунад, ки «ва қиссаи ҳаворӣҳои Исо ҷойи дигар бигӯем, иншоаллоҳ» (10, 287).

Дар “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” қиссаҳо номгузорӣ шудаанд, аммо дар ин тафсири қаронбаҳо ин ҷиз ба мушоҳида намерасад. Қисси муқаммали Исои Масеҳро дар “Тафсири Сурободӣ” ба тариқи зайл шуморидан мумкин аст. Номҳои қиссаҳоро шартан худӣ мо гузоштаем.

1. Инҷил додан ба Исо ибни Марям (сураи Бақара).
2. Даъват намудани ҳаворӣён ба сӯи Худо (сураи Оли Имрон).
3. Қиссаи ба қатл расонидани Исо (а) (сураи Нисо).
4. Қиссаи Худо хондани Исои Масеҳ (сураи Моида).
5. Қиссаи нузули моидаи осмонӣ (сураи Моида).
6. Қиссаи таваллуд шудани Исои Масеҳ (сураи Марям).
7. Қиссаи ҳаворӣҳои Исо (а) (сураи Саф).

Қисаси комили Исои Масеҳ дар “Тафсири Сурободӣ”, чунон ки дар Қуръони карим аст, ба таври хӯшавӣ баён гардидааст. Аммо чӣ тавре ки матни тафосир бо ривоёти ақвоми мухталиф ва исроилиёт омехта гаштааст ва то андозае ҳукми мусаннадии он аз байн бардошта шудаасту ба асари бадеӣ мубаддал гардидааст, ки он ҳукми агиографияро ба худ касб намудааст. Агиографияро асосан дар санъатҳои расомию меъморӣ, иконакашӣ ва санъати мусиқӣ истифода мебаранд, вале дар ин ҷо агиографияро ба маънои адабияш дар назар дорем. Ба маънои адабияш бошад, бо тасвири рӯзгори чехраҳои муқаддас, аз ҷумла анбиёю авлиёро мефаҳмонад. Дар ин бора Ислоҳ Раҳимов дар рисолаи илмиаш чунин зикр намудааст: “Агиография талаботи жанрӣ ва қонунҳои ҳудро дорост, ки дар қиссаҳои паёмбарон ва солаҳону обидон аз он фаровон истифода бурда шудааст. Нишонаҳо ва хусусиятҳои марбут ба агиография дар тасвири ашхоси муқаддас ва чехраҳои анбиё чунин ҳастанд:

Таваллуди ғайримуқаррарӣ

Кӯдакии пурмочаро

Мунозира бо қувваҳои бадӣ ва ғолиб омадани қаҳрамон

Вафоти ғайримуқаррарӣ”(6, 76).

Ин гуна хусусиятҳо натавонанд ба “Тафсири Сурободӣ” хос аст, балки дар тафсири дигар низ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин нишонаҳои агиографияро метавонем, ки дар тасвири достони муъҷизаҳои Исои Масеҳ дар “Тафсири Сурободӣ” ба назар гирем.

Аҷоиботи мавлуди муъҷизаҳои Исо ибни Марям худ як ишорати “Қуръон” аст. Аммо тасвири лаҳзаҳое, ки Маряма бокира обистан мегардад, ҳангоми таваллуд кардани тифлаш дарахти хушкшудаи хурмо мева ба бар меоварад, дар зерини пояш об ҷорӣ мегардад, кӯдаки навзод бо мардум суҳан карда, покии модарашро собит менамояд ва аз рисолати хеш суҳан мекунад, ки ин ҳама мутобиқ ба талаботи агиография мебошад.

Дар ояти 110-уми сураи “Моид” омадааст: “Суҳан мегуфтӣ бо мардумон дар ғаҳвора ва баъди сисолагӣ расонидани рисолат ва чун биомӯхтамаи навиштан ва фаҳм кардан ва Таврот ва Инҷил хондан...” (8, сураи Моид, ояти 110).

Чӣ хеле ки аз ин оят маълум мегардад, танҳо аз хусуси дар гаҳвора суҳан кардани кӯдаки навзод ишорае шудааст, боқӣ пас аз сисолагии Исои Масеҳ маълумот ҷой дорад. Аз ин маълум мешавад, ки дар “Қуръони карим” дар мавриди кӯдакии ҳазрати Масеҳ маълумоте ҷой надорад ва ин ҳолат боиси пайдо гардидани осори зиёди агиографӣ гардидааст. Ин сюжети достон, ки комилан хоси исроилиёт ва осори агиографӣ аст, бо муболиғот ва нақли қиссаҳои оварда шудааст, ки ба кӯдакии Исои Масеҳ вобастагӣ дорад. Аз хусуси кӯдакии Исои Масеҳ дар манобеи исроилиёт ва осори агиографӣ, аз ҷумла Инҷилҳо, махсусан Инҷили Тибетӣ, маълумоте ҷой дорад, ки бо муболиғот ва нақли қисас оварда шудааст.

Мунозира кардан бо душманон ва ғолиб баромадани Исо (а) дар ин мунозираҳо дар мисоли мубоҳисаи Исо (а) бо кофирон ба назар мерасад. Аслан, дар “Қуръон” мунозираи Исо (а) бо кофирон лаҳзаи наҷиб аст ва ин лаҳзаро муҳаққиқи покистонитабори амрикоӣ Мир Мустансир зикр намудааст: “Яке аз вижагиҳои сабки Қуръон, ки амалан ҳеҷ тавзеҳе ба он нашуда, гуфтугӯи намоишӣ аст. Баррасии дақиқи гуфтугӯи Қуръон нишон медиҳад, ки матни маъмулан содаи Қуръон ҳовии бинишҳои амиқ дар бораи созу қори зеҳни инсон ва ангеҳои нуҳуфта дар варои рафтори ӯст”(5, 94).

Албатта, мунозираҳои ҳазрати Исо (а) намунаи хуби мубоҳиса ва мунозира дар адабиёти агиографӣ аст.

Дар мавриди ҷӣ гуна вафот кардани Исо (а) дар “Қуръони карим” ишорае шудааст, ки Исо (а)-ро накуштаанд ва на ба дор кардаанд, балки Худованд ин паёмбари ваҳдониро ба осмон бурдааст. Инчунин, дар тафосир вариантҳои мухталифи ба қатл расонидани ҳазрати Масеҳ зикр шудааст. Дар “Тафсири Сурободӣ” бошад, он чунин омадааст: Хиродуси - малики ҷухудон қасди куштани Исо (а)-ро мекунад, ӯро ба хонае карда, дор мезанад, мардум ҳозир мешаванд, Татёнуси қаттол дар хона мешавад, то Исо (а)-ро берун орад, Худованд шабаҳи Исо (а)-ро ба Татёнус меафканд ва Ҷабраил Исо (а)-ро аз равзани хона берун карда, ба осмони ҷаҳорум мебарад, Татёнусро маслуб карда, ба қатл мерасонанд. Ҳамин минвол, дар хусуси ба қатл расонидани ҳазрати Исо (а) ривоятҳои аҷибу мухталиф хеле

зиёданд, ки дар адабиёти агиографӣ мақоми махсусро ишғол менамоянд.

Яке аз қиссаҳои мукамал ва чолибу марғуб андар қиссаҳои ҳазрати Исо (а) ин қиссаи таваллуди муъҷизаосои ин паёмбари ваҳдонӣ маҳсуб мешавад, ки дар сураи Марям аз ояти 17 то 37 – ум ба таври муфассал нақл гардидааст. Дар зер ин достонро ба таври мухтасар ба силки тасвир меоварем: “...Дар ахбор аст, ки Марям бор гирифт ба Исо (а) дар он соат, ки Ҷабраил дар бодувони вай дамид. Худои таоло он бодро аз сӯи даҳани Марям ба раҳми ӯ расонид ва Исо (а)-ро аз он биёфарид ва ҳам аз сӯи даҳан аз вай чудо гардонид ва Марям бокира аз ин ҷаҳон бирафт..... Чун ҳоли валодати Марям танг даромад, Худои таоло аз бихишт Хурулийн фиристод, то қобила бошанд ўро дар он вақт ва он дарахти хушкро бар вай тоза гардонид ва рутаб (хурмо- У.А) паид овард ва ҷӯи об дар пеши вай паид овард равон ва Исо (а)-ро бо вай ба сухан овард. Овоз дод ўро аз шиками ӯ, гуфтаанд: “Исо (а)” ва гуфтаанд: “Ҷабраил ўро гуфт: Андӯх мадор....” Суол: “Тахти Марям, кӣ буд, то гуфт мин тахтиҳа?” Ҷавоб гуфтаанд, маъноҳу: “Фанодиҳа ман фи батниҳа” ва он Исо (а) буд..... Чун рӯзе чанд баромад, Ҷабраил Марямро гуфт: – Акнун ин кӯдакро баргир ва бо аҳли хеш бар, гар касеро бинӣ аз мардумон, гӯй ман паймон кардам Худойро рӯза аз сухан..... Гуфтаанд: – Эй Марям, эй сиддиқа, ба дурустӣ, ки овардӣ, чизи саҳт мункар ва саҳт аҷиб.... Марям дар он миён фурӯмонда мутаҳайир гашт, эшон ўро ҳаме зорӣ мегуфтанд, набуд падари ту марди бад ва набуд модари ту палидкоре, ту ин аз кучо овардӣ? Марям дар он ҳайрат надонист, ки чӣ гӯяд. Ҳаме ишорат кард сӯи Исо (а) гуфт: “Ў донад, ки чӣ гӯяд ҷавоби шумо...” “Чӣ гуна сухан гӯйем мо бо кӯдаке, ки дар гаҳвора бувад?” Чун эшон ин сухан бигуфтанд, Исо (а) ҳам дар қамот печида бар дасти чап гузашт ва дасти рост баровард, ба ангушт ишорат кард ва ба забони фасеҳ бигуфт: - Гуфт: - Ман бандаи Худоям, бидод маро Таврот ва кард маро пайғамбаре. Ва кард маро бо баракат ҳар кучо ки бошам ва бифармуд маро ба намоз ва закот.... Ва кард маро некӯкоре ба ҷойи модари ман ва накард маро гарданкаши бадбахте. Офарин ва саломат аз Худой бар

ман он рӯз, ки бизоданд маро ва он рӯз, ки бимирам ва он рӯз, ки барангезанд маро зинда.... (10, 1469-1477).

Чӣ хеле ки мушоҳида намудем, Сурободӣ зимни нақли ин қисса аз чанд усули дар боло зикршуда, ба монанди саволу ҷавоб, нақли ҳикояи хурд, ривоёти мухталиф ва шарҳи вожаҳо хеле фаровон истифода кардааст. Инчунин, санъати саволу ҷавобро дар ин қисса мохирона қорбурд намудааст.

Мусаллам аст, ки ҳар тафсир дар баробари асари динӣ будан, ҳамзамон як асари бадеӣ низ маҳсуб мешавад. Зеро дар онҳо ба масоили ҳам забоншиносӣ ва ҳам адабӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Таъсири маводи тафосир дар қаламрави адабиёти форсӣ-тоҷикӣ хеле намоён ва барҷаста ба назар мерасад. Аз ҷумла тафсирҳо барои густариш додани достони Исои Масеҳ дар адабиёти форсу тоҷик мавқеи муайян доранд. Аз ашъори шуаро мисолҳои мутааддидеро овардан мумкин аст, ки дар онҳо ба достони Исо ибни Марям талмех баста шуда ва ё ишорате ба ин достон шудааст.

Умуман, маводи тафосир барои ташаккул додани достони Исои Масеҳ ва симои қаҳрамонони достони ӯ дар адабиёти хаттӣ нақши босазоро доранд. Қиссаҳои қуръонӣ, аз ҷумла қиссаи Исо ибни Марям, манбаи илҳами шоирону нависандагонӣ классики форсу тоҷик қарор гирифта, дар мавриди зарурӣ қорбурд шудаанд. Обишхӯрии шуаро ва адибони форсигӯ дар шинохти достон ва қорбурди суҷаҳои мухталифи он ҳамоно тафсирҳо мебошанд. Достони Исо ибни Марям дар “Тафсири Сурободӣ” хеле муфассал ва бо сабку услуби хоси тафсирнигорӣ навишта шудааст.

КИТОБНОМА

1. Ардалон Ҷавон Алӣ. Таҷаллии шоиронаи асотир ва ривоёти таърихӣ ва мазҳабӣ дар ашъори Ҳоконӣ / Ҷавон Алӣ Ардалон.- Машҳад: Ярнам, 1381. – 351 с.
2. Бахше аз тафсире куҳан ба порсӣ. Тасхеҳи Муртазо Оятуллозодаи Шерозӣ. -Техрон, Интишороти Қибла, 1997, –344 с.
3. Гулшани адаб ҷ 1-2 (Тартибдиҳандагон Камол Айнӣ, Баҳром Сирус, Аълоҳон Афсаҳзод, Ҷобул Додалишоев)- Душанбе: Ирфон, 1975, –432 с.

4. Гаффорова Умеда. Қиссаҳои “Қуръон” дар “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”. – Хучанд: Ношир, 2004. – 400 с.
5. Мир Мустансир. Адабиёти Қуръон, Интишороти Техрон, 1378
6. Раҳимов Исом. Достони Мӯсо (а) дар тафсириҳои асрҳои X-XII. Рисолаи номзадӣ. - Хучанд, 2012, –166 с.
7. Қамар Ориёӣ. Чехраи Масеҳ дар адабиёти форсӣ. - Техрон: Муин, (1348), –349 с.
8. Қуръони карим (асл ва матни тарҷумаи тоҷикӣ). /Тарҷума ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров.- Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
9. Шамисо Сирус. Фарҳанги талмеҳот (Ишороти асотирӣ, достонӣ, таърихӣ, мазҳабӣ дар адабиёти форсӣ). - Техрон: Митро, 1386, –732 с.
10. Сурободӣ Абӯбакр. Тафсири Сурободӣ, - Техрон: Фарҳанги нашри нав, дар 5 ҷ., 1380.

ҚИССАИ ИСОИ МАСЕҲ ВА ШАРҲИ ОН ДАР “ТАФСИРИ СУРОБОДӢ”

Дар мақола вижагиҳои қиссаи Исои Масеҳ дар шарҳи “Тафсири Сурободӣ” мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки қиссаи Исои Масеҳ дар тафсири мазкур бо муфассалот ва мушаххасоти комил зикр шудааст. Абӯбакр Атиқи Сурободӣ зимни шарҳи қиссаи Исои Масеҳ усулҳои хоссари истифода кардааст, ки онҳо дар тафсири дигар ба назар намерасанд. Муаллиф ба нақши шуруҳи Қуръон, аз ҷумла “Тафсири Сурободӣ”, ба интишори достони Исои Масеҳ дар адабиёти форсу тоҷик диққати махсус додааст. Дар асоси мисолҳои фаровон аз эҷодиёти шоирони маишӯри форсу тоҷик ба мисли Ҳоқонии Шервонӣ, Носири Хусрав ва дигарон собит гардидааст, ки достони Исои Масеҳ сарчашмаи талмеҳоти ҷаззобу аҷиб шудааст. Қобили қайд аст, ки шоирони форсу тоҷик ба Маряма бикр ва дами Исо (а), сӯзани Исо (а), мурғи Исо (а) ва монанди инҳо дилбастагии ҳосе зоҳир кардаанд.

Калидвожаҳо: Исои Масеҳ, Сурободӣ, тафсир, Марям, қисса, Қуръон, Носири Хусрав, Ҳоқонии Шервонӣ, робитаи адабӣ.

СКАЗАНИЕ ОБ ИИСУСЕ И ЕГО ТОЛКОВАНИЕ В “КОММЕНТАРИИ СУРОБОДИ”

Статья посвящена анализу особенностей сказания об Иисусе Христе в “Комментарии Сурободи”. Утверждается, что, сказания об Иисусе в указанном комментарии упоминается конкретно и подробно. Автор уделяет особое внимание роли комментариев к Корану, в частности “Толкования Сурободи”, способствовавшим распространению сказания об Иисусе Христе в персидско-таджикской литературе. На основании многочисленных примеров из творчества выдающихся представителей персидско-таджикской литературы,

таких как Хакани Ширвани, Насир Хосроу и других, автор доказывает, что эпизоды из жизни Иисуса послужили основой для создания интересных образцов фигуры аллюзий. Отмечается, что особую привлекательность для персидско-таджикских поэтов имели предания о непорочном зачатии Марии и чуде Иисуса – воскрешении мертвых, иголка Иисуса, птица Иисуса и тому подобное.

Ключевые слова: Иисус Христос, Сурободи, толкование, сказание, Коран, Насир Хосроу, Хакани Ширвани, литературные связи.

**THE TALE OF JESUS AND ITS DESCRIPTION IN THE
«COMMENTARY OF SURBOD»**

The article analyzes the peculiarities concerned the tale about Jesus Christ in the «Interpretation Surobodi». It is argued that the legend is mentioned with specificities and detail. In the stories about Jesus Christ Abubakr Atiq Surobodi describe facts, that are not occurred in other commentaries of Koran.

The author pays special attention to the role of commentaries in particular, to «Interpretation Surobodi», to spread tales about Jesus Christ in the Persian-Tajik literature. Proceeding from numerous examples from the creation of the outstanding representatives of the Persian-Tajik literature, as Khokani Sharvani, Nosiri Khusrav and others, the author proves that the episodes from the life of Jesus served as a basic for the creation of very interesting patterns referring to the trope of allusion. It is marked that these were the tales about the immaculate conception and miracle related to Jesus that attracted mostly Persian-Tajik poets, about Maryam virginity, about Jesus being resurrection from the dead, Jesus needle, Jesus bird and others.

Key words: Jesus Christ, Surobodi, commentaries to Koran, Khakani Sharvoni, Nosiri Khusrav, Literary ties.

Маълумот доир ба муаллиф: Умеда Ахмедова, унвонҷӯи кафедраи филологияи арабии МДТ ДДХ ба номи академик Бобоҷон Гафуров, тел.: 92-718-89-86, Umeda.86@list.ru

Сведения об авторе: Ахмедова Умеда, соискатель кафедры арабской филологии ХГУ имени академика Б.Гафурова, тел.: 92-718-89-86, Umeda.86@list.ru

About the author: Akhmedova Umeda – Reasearcher of the department of Arabic Philology under the KhSU named after acad. B. Ghafurov, phon: 92-718-89-86, Umeda.86@list.ru

**ХУСУСИЯТҲОИ МУНДАРИЧАВИИ ОЧЕРКҲОИ
ӮРУН КӮҲЗОД**

Каримова Ҳилола

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Жанри очерк дар муддати солҳои тӯлонӣ паҳлуҳои нав ба нави ҳаёти инсонҳоро ба таҳқиқ гирифтааст. Сатҳи маърифати муаллифон ба чигунагии мазмуну муҳтавои очерк таъсир расонидааст. Ӯрун Кӯҳзод муаллифи очеркҳои зиёде ба шумор меравад. Нависанда расму русуми мардумро хуб медонад, ҳангоми таълиф талош мекунад, ки ба ниҳоди қаҳрамонаш амик роҳ ёфта, ҳолати равонии ӯро ба риштаи тасвир кашад. Ӯ очеркҳои “Достони муаллим”, “Саттори роҳбалад”, “Никоҳ бо корд”, “Маликаи маҳалла” ва ғайраҳоро таълиф намудааст. Дар очеркҳои номбурда нависанда инсонҳои меҳнатқарин, муҳолифи анъанаҳои кӯҳна, бофарҳангро инъикос намудааст.

Дар очерки “Достони муаллим”, ки соли 1983 дар китоби “Як сару сад ҳаёл”(1983) нашр гардидааст, симои як омӯзгор тасвир ёфтааст. Очерк сар то по аз андешаҳои қаҳрамони беном – як муаллим ва фидоии матини роҳи маорифи халқ фароҳам омадааст, аз он фикру ҳаёлҳои иборат аст, ки ӯ дар дами марг, дар останаи ба ҳалокат расиданаш ба ёд меоварад.

Дар ҳақиқат, симои чунин шахсон ба хонанда дарси ибрат шуда метавонад. Тамоми офаридаҳои нависанда омӯзандаанд. Яъне, офаридаҳои хусусияти тарбиявӣ дошта, хонандаро ба роҳи дуруст ҳидоят менамоянд. Муаллим ба як деҳае, ки дар байни кӯҳҳо ҷойгир буд ва мардумонаш тамоман савод надоштанд, меояд ва меҷӯяд ин мардумро саводнок гардонад. Ӯ барои саводнок кардани мардум ва барои ободии ин марзу бум талош мекунад. Як хусусияти беҳтарини муаллимиро нависанда дар он баён кардааст, ки ҳатто дар дами марг ҳам ӯ худро ба ҳаёти мардуми деҳа шахси масъул медонист. Ӯ худро на танҳо муаллими мактаб, балки муаллими аҳли деҳа мешуморид. Баъзан аз дидани он ки калонсолони деҳа бо писаронашон нишаста машқи хат мекарданд, хеле шод мешуд. Барои хонанда образи ин марди бохирад ибратомӯз аст. Нависанда ба воситаи ин образ

меҳнатдӯстиву фидокории муаллимо ба хонанда нишон доданист, ӯ метавонист ҳангоми рӯ ба рӯ омадан ба душвориҳо аз он деҳа баромада равад, вале чун дили меҳрубон ва иродаи қавӣ дошт, барои соҳиби илму маърифат қардани мардуми одӣ чони худро дарег надошт. Ҳатто дар дами марг фикри мардумро мекард, ки нависанда ин лаҳзаро чунин тасвир намудааст:

“Муаллим ёрои чашм кушодан надошт. Вай бо чони балабомада зери лаб пичиррос мезад: “Ин чоҳилон бо ҳамин чаҳолаташон мурда мераванд. Нафаҳмида мурда мераванд... Равшаниро надида... ҳайфи одаму ҳайфи умр! Муаллим аз алам ашк рехт. Аз чашмаш чанд донаи калон – калони ашк чакид”[4, 27].

Қаҳрамонҳои Ӯ. Кӯҳзод нафаронеанд, ки барои обод намудани ҷомеа ҷоннисориҳо намудаанд. Адиб кӯшидааст, ки ҷигунагии ҳар як қаҳрамонашро дар рӯзгори иҷтимоӣ ва шахсӣ муайян намояд. Олами ботинии инсон, яъне некӣ ва бадӣ дар дили мардум вучуд дорад. Ин ҳолат аз муҳити иҷтимоӣ ҷудо нест. Ӯ. Кӯҳзод тавонистааст, ки асрори дили инсонҳоро кашф намояд ва ин аз очеркҳояш равшан намоён аст.

Очерки “Маликаи маҳалла” аз талоши як духтари хучандӣ нақл мекунад. Бималикаву Насимҷон ҳарду маълумоти олӣ доранду табибанд, вале лаҳзае аз омӯзиш (тӯли бист соли ҳамхонагӣ) даст накашидаанд, ба ҷойи ғайбати душвориҳову муҳокимаи гапу калочаи кампирҳои маҳалла аз печидагиҳои кори духтурӣ ҳарф мезананд, орзупарварӣ мекунанд. Аз сӯйи дигар, зиндагиномаи Бималика ба тафсирҳои корӣ, сахнаҳои “ману ту” бо ҳамкасбону мизочон оро наёфта бошад ҳам, кашфи ҷаҳони маънавии як зани маҳаллӣ, ки бояд ҳам русуми бобоии муоширатро ба ҷо ораду ҳам дар қораш наватарин усули табобатро истифода кунад, ба хонанда рӯҳу илҳом мебахшад, вай меҳодад, ки аз фаъолиятҳо, муомилаҳо бо занони ҳомила, занони серфарзанд, кӯдакони табдошта, модарони камтаҷриба ва ё танҳо огоҳии бештаре дошта бошад.

Очерк чун қулли асарҳои берун аз фабула сужаи сохта надорад, нақл аз забони муаллифи асар меравад. Ин нақл басо гуворо ва шавқовар аст. Ӯрун Кӯҳзод гӯё афсона мегӯяд: “Бималика як наварӯси маҳалла барои зиёд нашудани гапу

калоча ва “барои келин сурху сафед” нашудани модаршӯ аз хона бо саргирак ба кор меравад. Бегоҳиҳо Насимчону ӯ аз ин рафтор ширин – ширин ханда мезананд, аммо ҳамин як чузби “кӯҳна” – ю одати “дермур” сари модари Насимчонро ба осмон мебардорад: мунтаҳо, “бубинед, омӯзед келидориро” [3, 77].

Муҳимтарин хусусияти очеркҳои Ёрун Кӯҳзод ҳам дар он аст, ки нависанда ба фактҳои ҳаёти така карда, дар айни замон аз зикри санаду рақамҳои дилбазан худдорӣ мекунад. Асарҳои Ё. Кӯҳзод нусхаи бадеии ҳаётанд, кас онҳоро мутолиа карда, аз гирду атрофи худ чунин одамонро меҷӯяд ва аксаран одамонро мебинад, ки бори аввал ба воситаи асарҳои мустанадӣ ӯ шиносашон гаштааст.

“Бималика як зани мулоим ва боадабест. Ҳар касе, ки бо ӯ корафтода шавад, - вай духтури кӯдакон аст ва бо ин сабаб падару модари бисёре бо ӯ сару кор доранд, - муомилаи гарму нармаш, ҳамдардиву ҳамдилиашро дида гумон мекунанд, ки табиб ба ӯ меҳри хосе дорад, маҳз барои вай, танҳо барои вай ин қадар меҳрубон аст ва фақат барои вай табассум мекунад” [3, 77].

Қаҳрамони очерк воқеан ҳам серкор аст, вақти муоинаи атфолӣ маҳалла ба ихтиёри ӯ нест. Ва аз ин сабаб мешавад, ки гоҳо шавҳари арӯси ҷавон норозигӣ изҳор мекунад.

“– Ҳа, Маликаи мо серкор, – меҷӯяд шавҳараш Насимчон бо нимханда. – Бисёр вақтҳо кори хона ба гардани мо. Дар сухани хандаолуди Насимчон як оҳанги ба шикоят монанде ҳис мешавад” [3, 77].

Ҳамин оҳанг зани Насимчонро аз дигар қаҳрамонони баъзе очеркҳо, ки дар солҳои шаст – ҳафтодуми асри гузашта таълиф шудаанд, шабгардиҳои занони серкорашонро бо ҳисси ифтихори хоса қисса мекунанд, мутафарриқ мегардонад.

Оид ба очерки номбурда Асадулло Саъдуллоев чунин менигорад: “Нависанда ҳислати Бималикаро батаанӣ, ҳангоми муошират, муоина, муомила дар хона бисёр табиӣ ба тасвир гирифтааст. Очерки номбурда (“Маликаи маҳалла” – К, Ҳ.) боз як ҷиҳати хубе дорад, ки ба мавқеи адиб дар насри мустанад далолат медиҳад. Тавзеҳ – ремаркаҳои ноқил сеҳри аҷиби таъсиррасонӣ дорад” [9, 128].

Дар тамоми навиштаҳояш Ёрун Кӯҳзод бар зидди урфу одатҳои кӯҳна аст. Ин зиддияти ӯ дар очерки “Никоҳ бо корд”, ки

соли 1972 бо номи “Ишқи нотаом” чоп шуда буд, баръало намоён аст. Очерк ҳамин гуна оғоз мешавад, ки падари Санавбар кореро, ки духтараш карда буд, аз даҳони мардум шунида, ба ғазаб омада, дар роҳ худ ба худ “Фарзанд не, бало калон карда будае!” [5, 43], - гӯён, ба хонааш омада ба духтараш суҳанони сард мегӯяд. Баъдан воқеаҳо аз забони муаллиф як ба як шарҳу тафсил меёбанд: “Санавбар коре кард, ки амсолашро касе ёд надошт. Рафторе, ки вай кард, ба ягон доираи расмӣ ва одати деҳа намегунҷид” [5, 43].

Муаммоҳои доғи деҳот, ҳаёти рӯзмарраи деҳотиён ва исёну муборизаи як зани деҳотӣ бар зидди урфу одатҳои кӯҳна мавзӯи асосии очерки “Никоҳ бо корд” қарор дода шудааст. Андешаҳои адиб аз умқи мушоҳида рӯйидаанд.

Дар очерк нависанда як навъи исёни занро тасвир намудааст, ки дар он замони ин гуна рафтор қобили қабул набуд. Ин бо сарбаландии тамоми намоён кардани ҳиссиёти поки дили меҳрпарвари худ, бо ифтихор устувор намудани ҳуқуқи инсонии худ мебошад. Қаҳрамони очерк Санавбар ба ҳамин роҳ устуворона қадам гузошт. Вай рӯзе, ки дилдодааш Умар ба майдони ҷанги зидди фашистон мерафт, ҳиссиёти пурҷӯши худро пинҳон карда натавониста, дар пеши ҷашми тамоми аҳли деҳа “ба гардани Умар даст халқа кард ва тез – тез се бор бўсида раҳ кард” [5, 45]. Дар шароити ҳукмронии тасаввуроти кӯҳна кори Санавбар як навъ қаҳрамонӣ буд. На ҳар кас метавонист чунин рафтор кунад. Ҳамаи онҳое, ки намудор кардани ҳиссиёти зебо ва муқаддаси инсонро айб медонистанд, Санавбарро маҳкум карданд. Ин аст, ки “дар як деҳа дар байни мардумони бисёре Санавбар танҳо буд” [5, 46]. Бо вучуди ин ӯ худро хушбахт медонист ва боварии комил дошт, ки “аз ҳамаи гирду пеш будагон як сару гардан болотар меистад” [5, 46], зеро ӯ муҳаббати худро ҳимоя карда тавонист. Дар тасвири нависанда Санавбар як занест, ки дар аҳди худ устувор буда, ба гапу калочаи мардум эътибор намедихад.

Қаҳрамони нависанда Санавбар бо ҳама ҷавонӣ дар дил чунин қуввае дошт, ки ба муқобили фикри норавои мардум, бар зидди маҳдудкории соҳибони тасаввуроти урфӣ бо қамоли ҷасорат исён кунад ва дар роҳи устувор намудани шахсияти зӯрманди худ қадами қатъӣ бардорад. Ёрун Кӯҳзод ба воситаи

қаҳрамонаш меҳоҳад зиндагии пур аз рафтору одатҳои номуносибро тағйир диҳад. Маҳз дигар шудани замона барои зоҳир шудани шахсияти Санавбар, барои ба ҳаёти пурмазмунӣ сарбаландона сар кардани ӯ заминаи мустаҳкам ба вучуд овард.

Дар шинохти очерк, ки он дар баробари ба факт таъя намудан, инчунин унсурҳои бадеӣ низ дар он истифода мегардад, муҳаққиқи соҳаи публитсистика М. Муродов менависад: “Манбаи публитсистии очерк, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки дар нигоштани он ба воқеият (факт) таъя мекунад. Яъне, предмети инъикоси очерк инсонӣ воқеӣ ва муайян буда, тасвири ғаъолияти ӯ дар заминаи факту рақамҳои мушаххас сурат мегирад. Воқеаҳои реалӣ, аз як тараф, суҷаи очеркро муайян, аз ҷониби дигар, ҷанбаи публитсистии онро қувват мебахшанд. Аммо воқеаҳо аз ғаъолияти қаҳрамон хушқу холи инъикос наёфта, балки бо суҳанони пуробуранг, истифодаи воситаҳои бадеӣ тасвир карда мешавад. Яъне, очеркнавис имкон дорад, ки воқеаҳои реалиро аз будашон зиёдтар тасвир намояд. Аз будаш зиёд тасвир намудан дар эҷоди публитсистӣ аз унсури зарурӣ ба ҳисоб меравад” [8, 190].

Ӯрун Кӯҳзод дар очерки “Никоҳ бо корд” воқеаҳои ҳаётиро аз будашон зиёдтар карда тасвир намудааст. Ин далолат медиҳад, ки нависанда аз назарияи публитсистика бархурдор аст. Адиб аз маҳорати эҷодии худ истифода карда, тавонистааст, ки меҳру муҳаббат ва самимияти як зани деҳотиро ва исёни ӯро бар зидди урфу одатҳои иртиҷоӣ моҳирона инъикос намояд.

Қадамҳои гузоштаи Санавбар дар аҳд ҷунон устувор буд, ки ҳатто вақте ки аз Умар “хати сиёҳ” мегирад, меҳоҳад бо корде, ки Умар ба ӯ дода буд, никоҳ кунад. Ҳамин гуна овоза байни мардум паҳн мешавад ва ӯ рафта дар хонае, ки Умар таҳкурсияшро шинонда буд, сарбаландона зиндагӣ мекунад.

Очеркҳои нависанда, дар баробари тасвири моҳиронаи инсонҳои қору пайқор, инчунин забон ва услуби равону сабки хоссаро дорост. Дар очеркҳои нависанда нақши забон ҳамчун олооти тафаккур ва маводи асосии нависанда боз ҳам меафзояд: “Инъикоси қорҳои бузург талаб мекунад, ки суҳанҳо низ оӣ ва пурмазмун бошанд” [11, 50].

Сюжети очерки “Саттори роҳбалад” ва бандубасти он хеле моҳирона сохта шудааст, ки ба ҷолоқӣ, камғапию бурдбории

Саттор ва муносибати норавшани сарварони эскадрони ҳарбӣ ба вай алоқаманд аст. Нависанда имкон ёфтааст, ки ба туфайли тасвири чанд лаҳза дар очерки мавриди назар фитрати Саттори камгапи фалғарӣ, қувваи калони маънавию ҷисмонӣ ва муҳаббати беандозаи вайро ба ватанаш бо забони сода ва зебо таъкид созад ва нишон диҳад, ки чӣ тавр дар арзи чанд соат вай дар назари ҳамроҳонаш аз як роҳбалади одӣ ва марди деҳотӣ ба қаҳрамон табдил ёфт.

Очеркҳои Ӯ. Кӯҳзодро аз назар гузаронида мо метавонем бигӯем, ки адиб дар ҳамаи жанрҳои публицистика аз пайи ҷустуҷӯи ҳақиқат буда, доир ба масоили гуногун андеша баён карда, бо қатъияти тамои дар ҳаллу фасли муаммоҳои рӯзгор мекӯшад. Нависанда ба тасвири муносибати байни субъектҳо кӯшида, таърихи пайдоиш ва инкишофи ин ё он воқеа ва ҳодисаро таҳқиқ намуда, ҳақиқатро кашф мекунад.

Ҳамин тариқ, дар очеркҳои Ӯрун Кӯҳзод самимияти нависанда ба инсонии меҳнатдӯсту ҳунарманд, хусусан зиёӣён, барҷаста ифода гардидааст. Ӯ адибест, ки ба таҳқиқи масъалаҳои муҳим ва мушкилоти ҷомеа мутаваҷҷеҳ гардида, онҳоро дар навиштаҳои тасвир намуда, роҳи пешгирӣ ва бартараф кардани камбудӣҳоро нишон медиҳад.

КИТОБНОМА

1. Гулов С. Махсусияти очерки муосир. / С. Гулов - Душанбе: Ирфон, 2012. – 136 с
2. Гулов С. Муаммои воқеият ва бадеият дар очеркҳои Шодон Ҳаниф // Журналистика ва ҷомеа: - Қ.11. – Душанбе, 1999. – С. 24 - 31.
3. Кӯҳзод Ӯ. Маликаи маҳалла // Садои Шарқ. – 1981. - №8. – С.76 - 82.
4. Кӯҳзод Ӯ. Бурротар зи теғ/ Ӯ. Кӯҳзод. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
5. Кӯҳзод Ӯ. Як сару сад хаёл/ Ӯ. Кӯҳзод. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 256 с.
6. Қуллопаймои суҳан.– Душанбе: Деваштич, 2009. – 178 с.
7. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2011. – 294 с.
8. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.

9. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт/ А.Саъдуллоев.– Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
10. Шоев М.Э. Хусусиятҳои жанрию мавзӯии очеркҳои Фазлиддин Муҳаммадиев (Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология). – Душанбе, 2003. – 165 с.
11. Югов А. Судьбы родного слова. – М., 1962. – 50 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МУНДАРИЧАВИИ ОЧЕРКҲОИ ЎРУН КҶҲОД

Очерк яке аз жанрҳои маъмултарини публицистика ба ҳисоб меравад. Нависанда Ўрун Кӯҳзод очеркҳои зиёде дар солҳои гуногун таълиф намудааст, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо нашр гардидаанд. Очеркҳои Ў. Кӯҳзодро аз назар гузаронида, мо метавонем бигӯем, ки адиб дар ҳамаи жанрҳои публицистика аз пайи ҷустуҷӯи ҳақиқат буда, доир ба масоили гуногун андеشارонӣ карда, бо қатъияти тамом дар ҳалли масъалҳои рӯзгор андеشارонӣ мекунад.

Дар очеркҳои Ўрун Кӯҳзод мулоҳиза, шайъ ва муҳокима хеле зиёд аст. Маърифати нависанда дар очеркҳо тавассути ибрази ақидаҳои гуногуни иҷтимоӣ манзур мегардад.

Дар мақола муаллиф хусусиятҳои мундариҷавии очеркҳои Ўрун Кӯҳзодро мавриди омӯзиши қарор дода, ҷанбаи таълимӣ ва тарбиявӣ онҳоро дар шароити нави таърихӣ таъкид кардааст.

Калидвожаҳо: очерк, жанр, Ўрун Кӯҳзод, ҷустуҷӯи ҳақиқат, муаммоҳои рӯзгор, сюжет, тасвири моҳирона, унсурҳои бадеӣ, факт.

ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ ОЧЕРКОВ УРУНА КУХЗОДА

Очерк – является одним из самых популярных жанров публицистики. Урун Кухзод в разные годы написал множество очерков, которые публиковались в газетах и журналах. Читая очерки У. Кухзода, можно констатировать, что писатель во всех жанрах журналистики ищет истину, рассуждает о разных проблемах, и думает о путях их решения.

В очерках Уруна Кухзода много размышлений, объективности и дискуссий. Знания писателя в очерках передаются через выражения различных социальных идей.

В статье автор исследует содержательные особенности очерков Уруна Кухзода, подчеркивает их просветительское значение в новых исторических условиях.

Ключевые слова: очерк, жанр, Урун Кухзод, поиск истины, бытовые проблемы, сюжет, искусное описание, художественные элементы, факт.

THE FEATURES OF CONTENT OF URUN KUHZOD'S ESSAYS

The essay is one of the most popular genres of journalism. Urun Kuhzod wrote numerous essays over the years, which were published in newspapers and magazines. Reading the essays of U. Kuhzod, it can be stated that the writer in all genres of journalism is seeking for truth, discusses various problems, and thinks about ways to solve them.

Urun Kuhzod's essay is full of reflection, objectivity, and discussion. A deep understanding of the conclusions gives confidence in the described reality, an understanding of civic duty. This way of thinking is perceived as a psychological detail. From this, we conclude that the knowledge of the writer in the essay is transmitted through the expression of various social ideas.

In the article, the author explores the content features of Urun Kuhzod's essays and emphasizes their educational aspect in a new historical context.

Keywords: *essay, genre, Urun Kuhzod, seeking the truth, everyday problems, plot, artful description, artistic elements, fact.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳ. Каримова, докторанти (доктор Ph.D) кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: +992906555663.

Свидения об авторе: Ҳ. Каримова, докторант (Ph.D) кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: +992906555663.

Information about the author: H. Karimova – Ph.D student of the department of the theory of the modern Persian-Tajik literature of the Tajik National university. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. Tel.: +992906555663.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар баҳши филология ва шарҳиносӣ ба таъбир мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкадааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) ҷоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва қор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер ҷоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр чудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣё. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро ҳонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе

Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) для статей - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 4.
2021**

Established in
2010 published
quarterly

**Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,**

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe
city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-
11-70;

Ҳамаи веб-сайти: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

**Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97**

Editorial team:

B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem. of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali
Akbarshoh (India), Orifi Navshohi (Pakistan),
Mujibi Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

**Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan 2021**

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.

МН «Дониш»

Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.